

VIGA GYULA

NÉPI KECSKETARTÁS MAGYARORSZÁGON

BORSODI
KISMONOGRAFIÁK
12

VIGA GYULA

**NÉPI KECSKETARTÁS
MAGYARORSZÁGON**

MISKOLC, 1981

Lektorálta:

Földes László

Paládi-Kovács Attila

Szerkesztő: Szabadfalvi József

Technikai szerkesztő: Viga Gyula

Borító: Kamarás Jenő

ISSN 0324—4563

ISBN — 963—01—2882—9

Felelős kiadó: dr. Szabadfalvi József

Készült: a Borsodi Nyomdában — 81 9341

Felelős vezető: Kilián Béla

BEVEZETÉS

A hazai etnográfia eddigi története során az állattartás és pásztorkodás volt az egyik legtöbbet kutatott téma. Nem véletlen, hogy *Földes László* bibliográfiája már másfél évtizeddel ezelőtt könyvtárnyi irodalmát tárta fel e kérdéskörnek,¹ s azóta sem csökkent a publikációs kedv ezen a területen.

Az állattartással kapcsolatos kutatások és publikációk azonban nem egyformán részesítették figyelemben a problémakör minden területét, s az egyes állatfajokat. Ez természetesen érthető is, hiszen nem voltak egyforma jelentőségűek népünk életmódjában a különféle állatok. Nem jelentheti viszont azt, hogy a viszonylag kis számban tartott háziállatok (kecske, szamár, bivaly, öszvér) néprajzi szempontú kutatása nem járhat hasznos tanulságokkal az etnográfia számára, s nemcsak az érintett részfeladat novum voltával, hanem a népi gazdálkodás és életmód ebből általánosítható tanulságaival is.

Nem egyformán kutatott néprajzilag az ún. kisállatok tartása sem. E csoportba a munkaerő szempontjából fel nem használt sertést, juhot és kecskét szokás sorolni.² A juhászat állattartó kultúránk talán legalaposabban leírt, s az állattartás tágabb európai kapcsolatrendszerében is elhelyezett vonulata. Lényegesen kevesebbet tudunk a sertéstartásról, s szinte teljesen kutatatlan a kecske, mely jelentőségét tekintve sem érte el az előző két állatot. Tanulmányunk ez utóbbi állat, s a magyarság kecsketartásának néprajzi ismertetésére vállalkozott.

Előjáróban jeleznem kell néhány jelenséget, ellentmondást, amelyek a munka egészen végighúzódnak. Ha tágabb földrajzi keretek felől közelítünk a mai hazánk felé, akkor a kecsketartás egyre csökkenő jelentőségét figyelhetjük meg. Magyarország — geográfiai okok miatt — nem igazán kedvező terület a kecsketartás számára. Nehézséget jelent az is, hogy a recens néprajzi vizsgálá-

¹ *Földes L.*, 1963.

² *Belényesy M.*, 1956. 23.

tok éppen a magyar nyelvterület azon részein lennének igazán értékesek, amelyek ma már nem tartoznak hazánkhoz, ugyanis a kecsketartásnak viszonylag nagyobb jelentősége éppen a történeti Magyarország peremterületein volt (lásd II. fejezet). Hazánk mai területe tehát még a korábbinál is kevesebb lehetőséget kínál — a kutatást illetően — a recens néprajzi vizsgálatok számára. Mind ez erősen érvényesül a történeti források használatakor. A kecsketartásra vonatkozólag viszonylag kevés forrással rendelkezünk, mivel az egész országot érintő összeírások esetén a feudális kor adminisztrációja általában együtt szerepeltette a juhot és a kecskét. A rendelkezésre álló történeti forrásaink zöme éppen a történeti Magyarország északi és keleti peremvidékéről való, ahonnan nem állnak rendelkezésre recens néprajzi adatok. Vagyis: recens néprajzi módszerrel elsősorban az a terület vizsgálható, ahol a kecsketartásnak kisebb jelentősége volt. Ebből az is következik, hogy ezen a területen elsősorban olyan vizsgálatokra van lehetőség, amely a kecskének és kecsketartásnak a más állatok tartására alapozott gazdálkodásba, paraszti üzemszervezetbe való beilleszkedését tárja fel, azt, hogy mikor, miért és hogyan került sor a kecske tartására, milyen szerepet kap az állat az életmódban, milyen elemeket adoptál az állattartó kultúra hagyományaiból, s milyen új elemekkel gazdagítja azt. A kecske biológiai-fiziológiai sajátosságaiból adódó különös egybeesés az, hogy a jelzett másodlagosság, az állattartó kultúra egészében betöltött szekunder jelleg, a más állatokkal való közös tartás évezredes hagyományai, a többi állatfaj tartásának „árnyékában”, annak kísérőjeként való tartás kontinensnyi területeken mindig is jellemzője volt a kecsketartásnak. Úgy tűnik számunkra, hogy ezen állat tartása igen korai, primitív rétege az emberiség állattartó kultúrájának, melyhez külső — főleg szociális — kényszerek idején még ma is vissza-visszatér. Aligha van más háziállat, melynek tartásmódja, lehetőségei a kecskéhez lennének hasonlóak, mely esetenként éppen olyan közel áll a zsákmányoló életmódhoz, mint a tudatos termelő tevékenységhez, de alkalmanként feltétlenül a kettő határán helyezkedik el. Ez jogosít fel arra, hogy a rendelkezésre álló jelentős mennyiségű anyagot rendszerbe soroljam, összeállítva belőle egyfajta képet, mely ha nem is a kecsketartás egésze, de kijelöli annak fő vonulatait, problémáit.

A munka során állandó gondként jelentkezett az, hogy a hazai és az egyetemes néprajzi irodalom is alig szentelt figyelmet a kecsketartásnak, legfeljebb mellékesen tett említést róla az állattartás más területeivel foglalkozó tanulmányokban. Külön nehézséget jelentett az is, hogy olyan adatok, tanulságok jelentkeztek, amelyek

nem tipikusak az állattartó kultúra egész rendszerét illetően, nem illeszthetők annak szerkezetébe; viszont a kecsketartásban tipikusnak tűnik, hogy egy sor alkalmi, egyébként atipikus elemből építkeznek. Elsősorban az ország keleti felében tudtam terepmunkát végezni a témával kapcsolatban, máshonnan adatközlésekre voltam kénytelen szorítkozni. Az anyag tanulságai azonban az erővonalak olyan elrendeződésére utalnak, mely nem zárja ki az országos méretű vizsgálódást, s nem tette indokolttá, hogy csak szűk területet vizsgáljak munkámban.

Mindezen nehézségek megoldásában segítségemre volt számos etnográfus, neveiket hosszú lenne itt felsorolni. Külön kell azonban megköszönnöm *Gunda Béla* professzor segítségét, aki évek óta folyamatosan figyelemmel kísérte és számtalan tanáccsal segítette munkámat, *Szabadfalvi Józsefét*, s *Bodó Sándorét*, akivel éveken át tartó állandó együttműködés alakult ki. Köszönetet mondok ezenkívül a KLTE Néprajzi Tanszék oktatóinak, s munkahelyem, a miskolci Herman Ottó Múzeum munkatársainak, hogy lehetővé tették e munka megírását.

I. TÖRTÉNETI-NÉPRAJZI PROBLÉMÁK

Bár a háziállatok domesztikációjának időrendje ma még sok tekintetben erősen vitatott, az igazoltnak látszik, hogy a kecske a legkorábban háziásított állatok egyike. Mai ismereteink szerint a juhot követően, esetleg már azzal egyidőben háziásította az ember. Domesztikációjának kezdete az i. e. VIII. évezredben Délnyugat-Ázsiában igazolható. A házikecske vagy a háziásítás eszméje innen került át Thesszáliába, Palesztinába és Turkesztánba, ezekre a helyekre talán hamarabb eljutott, mint a juh.¹ A Földközi-tenger és Délnyugat-Irán között létrejött korai mezőgazdaság színvonalán — a primitív gabonafélék mellett — a juh és a kecske tartása jelentette a gazdálkodás egyik alapját, s ennek során a kecske talán kedveltebb és elterjedtebb állat volt, mint a juh.² Minden bizonynyal már a korai háziásításra is lehetőséget jelentett az állat sajátos biológiai adottsága: rendkívüli ellenálló-képessége, igénytelen volta, valamint az, hogy a takarmányozás teljes hiánya esetén is viszonylag jelentős hasznót biztosított.³ A mezőgazdaság korabeli színvonalán valószínűleg célszerűbb volt a kecske tartása, mint a fűevő juhé, mely csak a gyapjas fajták megjelenésével kapott vezető szerepet az állattartásban.⁴

Vita folyik ma még a háziásítás alá vont vad kecskefajta kérdéséről is, mely elsősorban abból ered, hogy a vadkecskéket a rendszertan sokoldalúan tagolja. Általában négy, küllemileg jól elválasztható — főleg szarvak alapján — fajt különítenek el, de van olyan felfogás is, mely szerint e négy faj egyetlen nagy faj alfajaiént kezelhető.⁵ A vadkecskék közül azonban feltehetően a *bezoár* (*Capra aegagrus*) és a csavart szarvú kecske (*Capra falconeri*) vehető figyelembe a házikecske őseként.⁶

¹ Matolcsi J., 1975. 160.

² Matolcsi J., 1975. 21—23. 160.

³ Bökönyi S., 1974. 190.

⁴ Bökönyi S., 1974. 190.; Matolcsi J., 1975. 160.

⁵ Matolcsi J., 1975. 160.

⁶ Bökönyi S., 1974. 190.

A háziásítás során a kecskén létrejött változások nem olyan sokfélék, mint pl. a juh esetében, s nem döntöek a későbbi hasznosítás szempontjából. A domesztikáció későbbi következménye a szarvatlanság kialakulása, a szőr tarkasága, s csupán kis mértékben terjedtek el a gyapjas kecskék, melyek közül az *angóra* az egyetlen kitenyészített fajta. Feltételezhető viszont, hogy a kecske volt az első állat, melyet az ember fejésre befogott.⁷

Az európai állattartás is azokkal a háziállatokkal — főleg juhokkal és kecskékkal — indult meg, melyek az i. e. VII. évezredben a thesszáiai neolitikumban Délnyugat-Ázsiából a Balkán területére kerültek. Innen rajzottak szét a neolitikus kultúrák révén észak-északnyugati irányban.⁸ Jelentős volt a kecske a neolitikum idején a Kárpát-medencébe érkező népek háziállat-faunájában is. Mivel azonban e területen nem tudták az alapanyag hiányában — helyi háziásítással — szaporítani, ezért jelentőségét hamar elveszítette. Bár a rézkori és bronzkori bevándorlók újabb lökést adtak a juh- és kecsketartásnak, e két állatfaj — főleg a mérsékelt övi Európa földrajzi és klimatikus viszonyai miatt — a szarvasmarhatartás jelentősége mögé szorult vissza.⁹ Jelentős mozgás történik a kecsketartásban és kecskeállományban a római birodalom korában, amikor az importált római kecskék még Európa olyan területeire is eljutnak, amelyek nem voltak a birodalom fennhatósága alatt.¹⁰ Az ókori kultúrák sokféle módon hasznosították — főleg a Közel-Keleten és Afrikában — a kecskét. Húsát, tejét fogyasztották, terhet vontattak vele, s talán igázásra is alkalmazták, szárított trágyájával fűtöttek. Szőréből ruha lett, bőréből vizes- és borostömlő.¹¹ A kecsketartásban is — hasonlóan a többi állathoz — érezhető hanyatlás követte a római birodalom bukását. Érdemes megjegyezni, hogy a római állam volt az, ahol először intézkedést tettek a kecsketartás visszaszorítására. Varro M. T. „A mezőgazdaságról” című munkájában leírja, hogy a birtokok bérbeadásáról szóló szerződésekben gyakran ki szokták kötni, hogy a bérlő kecskegirdát ne legeltethessen a birtokon, mivel az állat kárt tesz a művelt földön.¹² Ez a felfogás évezredekken végigköveti a kecsketartást, tükrözi az extenzív állattartás — különösen a kártékony kecske — és a tudatos mezőgazdálkodás érdekellentétét.

⁷ Bökönyi S., 1974. 193—194.

⁸ Bökönyi S., 1968. 327.

⁹ Bökönyi S., 1968. 327—328.; Matolcsi J., 1975. 25.

¹⁰ Bökönyi S., 1974. 196—198.

¹¹ Petzsch, H., 1969. 416.

¹² Varro, M. T., 1971. 287. (Kun József ford.)

Az itt leírt gondolatok csupán néhány sarkpontját jelölik ki a kecsketartás korai történetének. Célunk nem az állattartás történetével foglalkozó könyvtárnyi irodalom, illetve azok tanulságainak ismertetése volt, hanem csupán néhány olyan kérdés kiemelése, amely általános néprajzi tanulságokat hordoz, s napjainkig lényeges a kecsketartás szempontjából. Ezek egyik, s talán legfontosabb tanulsága az, hogy a kecske korai domesztikációja feltehetően az állat sajátos alkataból, adottságaiból következik, s ezen adottságok évezredekken keresztül konzerváltak primitív elemeket a kecsketartás kultúrájában. Fontos a további néprajzi vizsgálódás szempontjából az is, hogy a Kárpát-medence területét több hullámban érte el a Balkán, s a Mediterráneum felől azon népek és kultúrák hatása, melyekben a kecsketartásnak is számottevő szerepe volt. Ez ad választ az állat tartásának történeti rétegződésére, s a kontinensnyi méretű népmozgások — a korábban jelzett primitív elemekkel együtt — arra, hogy miért mutat lényegében hasonló képet távoli területek kecsketartása is. S végül, de nem utolsósorban, tanulságként mutatkozik az is, hogy a korai állattartástól kezdve — a domesztikációs központok és a helyi klimatikus és térszíni okok miatt — a Kárpát-medence területe — leszámítva a keleti peremvidékét — másodlagos jelentőségű volt a kecsketartásban, s lényegében korán kirajzolódhattak ezen állat tartásának táji keretei, melyeken túl csak kis szerepet kapott. Európában a Mediterráneum területe játszott legfontosabb szerepet a kecsketartásban, a mediterrán és szubmediterrán vidékek karsztos, kevés és rossz minőséget adó legelőin volt gyakori a kecske.¹³ Ezek a területek voltak a korai időktől, ahol az állattartományon belül jelentős szerepet kapott, részben meghatározva ezzel az állattartó kultúra minőségi jellemzőit is. A többi területen viszont hamar az állattartás másodlagos területére szorult vissza, nem volt meghatározó szerepe az életmódban, s a kultúra általános színvonalának emelkedésével annak periferiájára került, lett a szegénység, s elmaradottság tükrözője és velejárója. Úgy tűnik, hogy ezen a területen a kecske már a neolitikum óta betölti a szegényember tehene szerepét.¹⁴

Sajnos csak évszázadunkból állnak rendelkezésünkre megbízható statisztikai adatsorok, amelyek alkalmasak a kecskeállomány megoszlásának és más állatfajokhoz viszonyított arányainak meg-

¹³ Bökönyi S., 1968. 331.. Enyedi Gy., 1964. 50.

¹⁴ Bökönyi Sándor szóbeli közlése szerint pl. németországi neolitikori falu ásatása során a település szélén, a legszegényebb ház személgödöréből került elő csupán kecskecsont. A római korból is hasonló adottságokkal szolgálnak adatok. Az utóbbihoz: Bökönyi S., 1974. 199.

ítélésére. Aligha tévedünk azonban, ha azt gondoljuk, hogy ezek a mutatók, ha számszerűleg nem is, de lényegüket tekintve némileg eligazítanak a korábbi időköt illetően is.

1954—55-ben a világ háziállat-állományának 13,8 százaléka volt kecske, ha az állományt szarvasmarhára, lóra, juhra, sertésre és kecskére vonatkoztatjuk.¹⁵ Ezen belül meglehetősen eltérő képet mutat az egyes kontinensek részesedése is. 1948—52-ben — az említett állatok figyelembevételével — az állatlétszámból a következő részt kapta a kecske (százalékban):¹⁶

Európa (Szovjetunió nélkül)	7,41
Ázsia (Szovjetunió nélkül)	21,14
Észak- és Közép-Amerika	4,88
Dél-Amerika	5,89
Afrika	27,84
Oceánia és Ausztrália	0,12
Szovjetunió	7,45

A kört leszűkítve szembetűnő, hogy az európai kontinensen az állomány országoként mennyire eltérő. Tanulságos adatsorral rendelkezünk erre vonatkozóan a századfordulóról, amikor kiszámították, hogy országoként 1000 lakosra hány kecske jut:¹⁷

Eszerint:

Görögországban	1199
Bosznia-Hercegovinában	909
Szerbiában	372
Dalmáciában	341
Spanyolországban	250
Svájcban	107
Romániában	92
Olaszországban	74
Németországban	57
Ausztriában	43
Franciaországban	42
Belgiumban	36

¹⁵ Yearbook Statistics... 1956. 123—124.

¹⁶ Yearbook Statistics... 1956. 146—148. lap. Az 1977-es adatsor — a FAO-évkönyv alapján — az Agrárgazdasági Kutató Intézet, Szekeres Katalin munkatárs szíves közlése.

¹⁷ Rodiczky J., 1905. 6.

Németalföldön	35
Oroszországban	30
Svédországban	15
Dániában	13
Magyarországon	10

Feltűnő, hogy ezen adatsor egyértelműen a mediterrán térség, a Földközi-tenger medencéjének jelentőségét hangsúlyozza. Ez a tény más konkrét mutatókkal igazolható a későbbi időkben, s nemcsak Európában, hanem a térség más kontinensekre eső területein is (pl. Marokkó, Törökország).¹⁸

Mindezek az adatok a kecsketartás erőteljes geográfiai determináltságát jelzik. Vizsgálatunk szempontjából ez elsősorban azért tanulságos, mert hangsúlyozza, hogy hazánk területén a kecsketartás geográfiai feltételei lényegében hiányoztak, csupán a Kárpát-medence peremterületein voltak kedvező viszonyok számára. A földrajzi feltételek lényegében két fő típusát körvonalazzák a kecsketartásnak is. Az egyik, számarányában domináns forma azokhoz a térszínhez köthető, ahol az állat tartásának megvannak a geográfiai feltételei. Ez sok esetben úgy is jelentkezik, hogy vannak vidékek, amelyek csak kecsketartással hasznosíthatók. Európában ez főleg a Földközi-tenger térségét jelenti, s kisebb mértékben az alpi és kárpáti areát, ahol optimális feltételei vannak a kecsketartásnak. Ez a típus a pásztorkultúra európai vérkeringésébe, s nagy regionális típusaiba (nomadizmus, transzhumance, Almwirtschaft) illeszkedik. Ezzel szemben a kontinentális vidékeken a kecske tartása csupán kísérője, velejárója a kultúra magasabb rendű megnyilvánulásainak, s elsősorban a paraszti népesség állattartásához kapcsolódnak. E két típus között azonban széles az átmenet. A kultúra általános színvonalának emelkedése egyre inkább annak perifériájára szorítja a kecsketartást (alkalmanként igazolhatóan a magasabb geográfiai régiókba!), s egyre inkább csökkenti az állat tartásának — abszolút értelemben vett — jelentőségét. Így a kecske tartása — véleményünk szerint — mindig is a *geográfiai* és a *szociális* tényezők kölcsönhatásának, arányainak megfelelően alakult. Népünknel, objektív okok miatt, elsősorban az utóbbi volt meghatározó az ország belső területein, az előző ellenére. A peremterületeken mindkettő kényszere hatott. E gazdaságföldrajzi ketősség egyértelműen érvényesült az állattartó kultúrában is. Más

¹⁸ Baromfitenyésztés 1957. 8. szám.

elemeket, másfajta hagyományokat, s eltérő kapcsolatrendszereket teremtett.

A geográfiai és szociális tényezők horizontális síkja mellett eltérő volt a kecske jelentősége az állattartás nagy rendszereiben, illetve azok történetében is. Erről azonban nem áll rendelkezésünkre megbízható információ, nem tudjuk pontosan, hogy az állattartás nagy extenzív rendszereiben — leszámítva a szélsőséges klímájú zónákat — hogyan részesedtek az egyes állatfajok. E vonatkozásban is érvényesült persze a geográfiai determináltság. Az azonban valószínűnek látszik, hogy elsősorban a félsivatagi és sztyeppei nomadizmus és a mediterráneumi transhumance rendszerében részesedik a kecske, kevésbé jellemző az alpi és kárpáti állattartásra. E rendszerek azonban elsősorban a geográfiai zónákhoz igazodnak, összefüggéseiből pontosat nem tudunk.¹⁹

¹⁹ Vö.: Berezowski, S. 1959. 79. skk.

II. A MAGYAR KECSKETARTÁS TÖRTÉNETI VÁZLATA

A magyarság állattartása — s az egész életmódja — korai történeti kérdéseinek megítélésében néprajztudományunk elsősorban a nyelvészet eredményeire támaszkodik. Nyelvünk tanúsága szerint népünk a hongfoglalás előtti időszakban, bolgár-török népekkel való érintkezés idején ismerkedett meg a kecsketartással. Mivel *kecske* szavunk, valamint a fiatal állat megjelölésére tájanként szolgáló *olló* kifejezés a VI—IX. század között, a rendkívül gazdag, mintegy 300 kifejezésből álló műveltségszó-csoport tagjaiként kerültek nyelvünkbe, melyek kétségtelenül népünk életmódbeli, műveltségbeli változását is jelzik,¹ ezért kutatóink arra következtettek, hogy a kecsketartás ismerete ebben az időszakban új vonásként jelent meg népünk életmódjában.²

Östörténeti kutatásunk újabb eredményei, különösen a szovjet föld régészeti emlékei, a Közép-Volga vidékén egykor élt népek kulturális hagyatéka azonban ellentmond ennek az elképzelésnek. Ezek a régészeti kultúrák — bár nem köthetők teljes biztonsággal etnikumhoz — az általános gazdasági-társadalmi színvonalról megbízhatóan tájékoztatnak, s bemutatják östörténetünk egyetemes művelődéstörténeti körülményeit.³ Azt jelzik, hogy az ugor népesség már az i. e. III—II. évezred idején sem volt erdőlakó vadász-halász társadalom, hanem ismerte a komplex földművelő-állattartó életmód elemeit. Kultúrájukban megjelentek a termelő gazdálkodás nyomai,⁴ s az i. e. II. évezred közepére áttértek a termelő gazdálkodásra. Ezt jelzik egyebek között a telepeken nagy számban felbukkanó háziállatcsontok, melyek között — kis számban ugyan — felbukkannak a kecskecsontok is.⁵ *Matolcsi János* archaeozoológiai vizsgálatai szerint a kecske a többi háziállattal együtt lett is-

¹ TESZ II. 420.; Bárczi G., 1975³. 45.; Bartha A., 1968. 84—85.; Dudich E., 1958. 170.

² Györffy I., én. II. 113. Györffy adatát későbbi munkák is átveszik, pl.: László Gy., 1944. 333.; Éber E., 1961. 16. stb.

³ Bartha A., 1977. 24.

⁴ Fodor I., 1975. 51. skk.

⁵ Bartha A., 1977. 29.

mert a Közép-Volga és a Káma vidékén.⁶ (A kecsketartás megítélésénél problémát okoz a juh- és kecskecsontok szétválasztásának nehézsége.) Lényeges szerepe nem lehetett a korai vaskor ugor népességénél, mert a juh- és kecskecsontok együttes aránya nem haladja meg az összes állatcsontok 15 százalékát.⁷ (Ha figyelembe vesszük azonban, hogy a kecskeállomány az elmúlt évszázad során mindig csupán az állatállomány 1 százaléka alatt maradt, akkor az ugor népesség korai kecsketartásában a közelmúltéhoz hasonló jelentőségét kell látnunk. A későbbi adatok jelzik azt, hogy népünk egész állatállományát tekintve, a kecskék száma soha nem emelkedett magasra. Az említett adatok azonban egyértelműen jelzik, hogy a magyarság minden bizonnyal jóval korábban ismerte és tartotta ezt az állatot, mint azt nyelvünk tanúsítja. Mindez persze nem jelenti azt, hogy nem történhetett változás — a bolgár-török népekkel való érintkezés helyén és idején — kecsketartásunkban, hiszen a dél-oroszországi sztyeppék korabeli lakói jelentős számú kecskét tarthattak.⁸ Míg azonban égővünk felsivatagi tájain a nomádság állattartása a ló- és juhtartáson alapult, melyhez a teve és a kecske járult, addig félnomád népünknel a fő állat már a szarvasmarha volt, kisebb számban a ló és a juh, míg a sertés egyre inkább átvette a kecske helyét.⁹ Mindenképpen igazolható azonban, hogy népünk a kecsketartás ismeretével érkezett a Kárpát-medencébe. Ennek színvonaláról biztosat nem tudunk, de mindenképpen az állattartás másodlagos jelentőségű egységének, kisérijének kell elképzelnünk.

A honfoglalást követő időszakból már lényegesen több adat áll rendelkezésünkre, melyek segítik ezen állat jelentőségének megítélését népünk gazdálkodásában. A régészeti ásatások állatcsontanyagának tanúsága szerint, az Árpád-kori falvak állatállományára — a szarvasmarha és a ló mellett — a juh és a kecske nagy gyakorisága volt jellemző.¹⁰ (Sajnos, zavarja az adatok egyértelmű interpretálását, hogy lényegében csak az alföldi területről vannak megfigyelések.) *Kralovánszky Alán* számításai szerint 1:3 arányban részesedtek István-kori állatállományunkból a nagy- és a kisállatok. Ennek alapján 1,5 millió nagy- és 4,5 millió kisállattal számol.¹¹ Mivel azonban Árpád-kori településeink nagyobb részét a

⁶ Matolcsi J., 1977. 263—264.

⁷ Matolcsi J., 1977. 264.

⁸ Vö.: Rudenko, S. I. 1969. 18.; Platneva, Sz. A. 1962. 134. skk.

⁹ Gyórfy Gy., 1977. 401.

¹⁰ Bökönyi S., 1968. 292.

¹¹ Kralovánszky A., 1975. 286.

sértések ritka volta jellemezte,¹² ezért ez utóbbi — elsősorban arányaiban érdekes — számon a juh és a kecske osztozhatott. A juh- és kecskecsontok együttes aránya azonban az ország egyes területein, s az alföldi falvakon belül is, meglehetősen eltérő képet mutat: Túrkeve-Móric Árpád-kori falujában az összes háziállatcsont 20,83 százaléka, ugyanakkor Tiszalók-Rázompusztán csak 5,18 százalék, Kardoskúton 9,03 százalék.¹³

A XII—XIII. századtól kezdve már írott forrásaink is segítséget adnak állattartásunk ezen ágának vizsgálatához. Itt is van azonban néhány nehézség, ami miatt nem állítható össze a teljes kép. Írott forrásainkban nagyon gyakran együtt szerepel a juh és a kecske. Ha alkalmanként külön említik őket, számarányuk annyira változó, hogy nem lehet olyan kulcsszámot, mutatót találni, ami jelezné a két állat egymáshoz, illetve a többi állathoz viszonyított arányát. Így az abszolút értékkel való számolásra, az állat jelentőségének erről az oldalról való megközelítésére lényegében a múlt század végéig nincs lehetőség. A feudális kor adminisztrációja általában az összeírásokhoz készített nyomtatványokon is egy rovatban szerepeltette a juhot és a kecskét, ami persze bizonyos mértékben a két állat tartásának kapcsolatát is jelzi. Jellemző azonban a kecsketartásra az állomány számának eltérő, változó értéke is. A közelmúlt példái azt jelzik, hogy az állat jelentősége egy-egy területen, akár néhány esztendő leforgása alatt is alaposan megváltozik. Főleg szociális okok egy-két év alatt magasra emelték az állatszámot, ami ezen okok elmúltával, rövid idő alatt szinte nullára csökkent.

Gyakran felbukkan a kecsketartásra való utalás Árpád-kori, Anjou-kori és Zsigmond-kori okleveleinkben, elsősorban birtokadományozással és földesúri hatalmaskodással kapcsolatban. István király 1015-ben Pécsvárad monostorának 120 ló, 84 tehén, 464 juh és 102 sertés mellett 92 kecskét is adományoz.¹⁴ 1233-ban a somogyi Zselicségben lakó kanászok arról panaszkodnak, hogy noha két telek után — egyebek között — 60 kecskebőrt (hájával együtt) adnak az apátnak, az mégis gödölyéik tizedét is követeli.¹⁵ Egy XIV. század végi adat szerint a pécsi püspök emberei, elhajtván Lajmér község lakosainak állatait, 150 barom, 100 sertés és 20 ökör mel-

¹² Bökönyi S., 1968. 292.

¹³ Bökönyi S., 1974. 420, 412, 372.

¹⁴ Idézi: Herman O., 1909. 119.

¹⁵ Tagányi K., 1896. I. 6—7.

lett 100 kecskét vettek el.¹⁶ A fellelhető történeti források azt igazolják, hogy — valószínűleg a korábbi állattartó szisztéma maradványaként — a honfoglalást követő évszázadokban is helyet kapott a kecske a tenyésztett állatok között. Jelentősége azonban a földművelő életmód, s a megtelepült falvak kialakulásával, a jobbágyi üzemszervezet létrejöttével párhuzamosan egyre csökkenhetett. Az állatállomány összetétele — az új geográfiai adottságokhoz igazodva — átalakult, táji típusai jöttek létre.¹⁷ Az alföldi jellegű tájak állattartásából egyre inkább kiszorult a kecske, tartására utaló adataink főleg az ország peremterületein, illetve a hegyes-dombos vidékeken sűrűsödnek (Somogy, Baranya, Veszprém, Szatmár, Bihar, Arad, Torda, Szolnok-Doboka megyék területe). Ennek oka részben az, hogy a kecske nem érezhette jól magát az alföldi területek árvízjárta legelőin,¹⁸ részben pedig, hogy nem lehetett lényeges funkciója az alföldi jobbágygazdaságok üzemének modelljében. A nomád-félnomád hagyatékként megőrződött kecske az ország peremterületein talált otthonra, s ezzel egy újfajta vérkeringésbe, az európai jellegű állattartás extenzív kereteibe illeszkedett be. Ott kapott igazán lényeges szerepet, ahol a terület nem volt alkalmas másféle hasznosításra; az állattartás extenzív formái a földművelő életmód szféráján kívül eső területeken valósultak meg elsősorban, s így ezen állat tartása nem kötődött közvetlenül a paraszti gazdálkodás komplex üzemszervezetéhez.

A hegyvidéki állattartás a XIV—XV. századtól a vlach-jogú pásztorok tevékenységében szélesedett ki leginkább, akik hatalmas félkaréjban ülték meg az országot övező hegyes vidéket,¹⁹ s tették gazdaságilag hasznossá az állattartás révén a nagy kiterjedésű erdős zónát és hegyi legelőket, és teremtették meg az állattartó kultúra sajátos típusát a Balkántól az Északi-Kárpátokig. A hegyvidéki pásztorok állattartásában volt a legnagyobb volumenű a középkorban a kecsketartás, elsősorban a juhászat kísérőjeként.

Mivel a feudális kor az adózással kapcsolatban végezte a legnagyobb adminisztrációt, így az adózással kapcsolatos iratok sok vonatkozásban tájékoztatnak a kecsketartásról és az állat értékéről, jelentőségéről is. Bár a dézsmát elrendelő törvény nem rendelkezik a kecskedézsmáról, mégis a XVI. századtól kezdődően rendszeresen megtizedelik a kecskeállományt is, a bárányokhoz

¹⁶ Idézi: **Belényesy M.**, 1956. 30.

¹⁷ **Bökönyi S.**, 1968. 293.; **Belényesy M.**, 1956. 51. skk.

¹⁸ **Belényesy M.**, 1956. 53—54.; **Enyedi Gy.**, 1964. 50.; **Bökönyi S.**, 1968. 331.

¹⁹ **Ila B.**, 1957. 83.

hasonlóan. Amíg azonban a Felvidéken szinte általános a kecske az urbáriumokban, addig az alföldi területeken alig fordul elő.²⁰ Az egri vártartomány területén a XVI. században húsvét ünnepén kötelező volt kecsketizedet adni,²¹ a nagybányai uradalom viszont karácsony napján követelte a kecskegidát, vagy annak pénzen való megváltását.²² A murányi uradalomban a XVI. század második felében egy dénár a kecske utáni adó, hasonlóan a juhhoz, ugyanakkor 2 dénár a ló, ökör és tehén adója.²³ Tokaj urbáriumára szerint a jobbágyok minden kecske után annyi dénárt kötelesek adni, ahány forintot az állat ér.²⁴ Tizedköteles volt a kecske a török hódoltság területén is.²⁵ Mikor 1604-ben az erdélyi országgyűlés elrendeli a jobbágyság személyi adózását, majd a gazdák állatainak szám szerint való megadóztatását, az ökör és fejőstehén adóját 20, a meddő tehén és harmadfű tinó 10, a juh és kecske adóját 1 pénzben szabják meg.²⁶ Mivel a decimátor a tizedet a nyájból szedte ki, ami nem mindenütt volt egész számú, illetve tízre rúgó állat, ezért mindenütt elterjedt a töredékszámú állatok tizedének pénzen való megváltása. A csicsvai uradalomban például fejős kecskéért 4 dénár a váltópénz,²⁷ a tolnai Sárközben 5 krajcár.²⁸ A Borsod megyei Bóta urbáriumában 1717-ben a következő szerepel: „valakinek Vagyon Fejős Juha és fejős Ketskéje, azoknak bárányaibul és Gedájokbul tartozik tizedet adnyi, és ha tizedre való nem lenne, Minden Bárányul vagy Gedoul Tartozik váltó Pénzzel négy Pénzel...”²⁹ 1715-ben, az állandó adó behozatalakor új adókulcsot állapítottak meg (limitatio facultatum), mely szerint egy kecske adója 1 krajcár, ugyanakkor ököré és tehéné 10, tinóé 5, igáslóé 6, ménesbeli lóé 4, sertése 3, juhé 1 krajcár.³⁰

A jobbágytelepülések adózásával szemben a vlachok — juhaikhoz hasonlóan — huszadot vagy ötvenedet adtak kecskéik után is. A munkácsi uradalom területén a XVII. században a pásztor „... minden 20 meddő juhnak, minden 20 kosnak, fejős kecskének,

²⁰ Ila B., 1957. 82.; Vö.: Maksay F., 1959.

²¹ Maksay F., 1959. 701.

²² Maksay F., 1959. 622.

²³ Maksay F., 1959. 314.

²⁴ Maksay F., 1959. 742.

²⁵ Eber E., 1961. 44.

²⁶ Szentgyörgyi M., 1962. 41.

²⁷ Adalékok... IX. 304.

²⁸ Andrásfalvy B., 1976. 392.

²⁹ Heves megyei Levéltár. Egri szeminárium iratai XII—9. 24. Nr. 593. Az adatért Veres Lászlónak mondok köszönetet.

³⁰ Borsod megyei Levéltár. Jkv. XVIII. 1, 4. Veres László szíves közlése.

meddő kecskének és czápnak a huszadikát... adni tartozik".³¹ A szentmiklósi uradalom urbárium a szerint (1700): „Stronga ezen szent miklóssy jószágban szinte úgy abserváltatik, mint munkácsy jószágban... Húsz fejős kecskéből edgyet gedóstul, ha húszra nem telik, redemptioja per. d. 12. Húsz meddő kecskeből egyet, ha húszra nem telik, redemptioja a meddő kecskenek per. d. 6. Kos, s bak, ha húszra nem telik per. d. 12. redimállyák.”³²

Az északkelet-magyarországi hegyvidék pásztorkodásának volumenére és a legeltetés módjára utalnak az erdővédelemmel kapcsolatos rendelkezések is (Vö.: táji típusok fejezet). Nem tudjuk azonban, hogy a kisállatok nagy tömege az országhatárokon belül marad-e vagy — hasonlóan a nagyarányú szarvasmarhaexporthoz — bekapcsolódott a magyar gazdaság nyugat-európai irányú piaci kapcsolatrendszerébe. Figyelmet érdemel ebből a szempontból Oláh Miklósnak az 1530-as években kelt írása, melyben németalföldi tartózkodása idején Magyarországról ír. Megemlíti, hogy a szarvasmarha-, valamint a kecske- és juhnyájának olyan nagy a bősége az országban, hogy évente nagy tömegben viszik ki Ausztriába, Stájerországba, Karintiába, Bajorországba, a Rajna vidékére, Olaszországba, Velence környékére és Morvaországba.³³ Ez a kérdés feltétlenül további vizsgálatot érdemel, mert hitelessége esetén új megvilágításba helyezi állattartásunk gazdasági kapcsolatait, belső megoszlását, s benne különösen a kisállatok jelentőségét (1—2. kép). A történeti források kétségtelenül olyan nagy volumenű kisállattartást igazolnak az ország peremterületein, amire — ha nem is a szarvasmarháéhoz hasonló léptékű — nagyarányú állatpiac alakulhatott.

Gyakran említik a kecskét történeti forrásaink a XVIII. században is, ekkor azonban legtöbbször az állat tartását tiltó iratokban. Elsősorban erdővédelem szempontjából jött ekkor számításba, a fejlődő mezőgazdasággal, s a fokozódó erdőgazdálkodással szerepe egyre alább száll.³⁴ A mezőgazdaság színvonalának emelkedése egyre inkább a kultúra periferiájára szorította a kecsketartást. Az erdővédelmi szabályok (lásd még III. fejezet), különösen a kecskéket az erdőből kitiltó 1807. évi XXI. tc.,³⁵ a földesurak és faluközösségek tiltásai, s a juhtartásnak a gyapjúkonjunktúra

³¹ Takáts S., 1915. 306.

³² Maksay F., 1959. 567.

³³ Idézi: Szabó I., 1950. 190.

³⁴ Herman O., 1909. 312—313.

³⁵ Takács I., 1970. 164.

1. kép. Kecske Susa (Borsod megye) feudális-kori falupecsétjében

2. kép. Középkori kecskefejes tornapajzs a soproni bencés templomban (Csatnai E. nyomán)

következtében való előtérbe kerülése a XIX. század közepére a kecsketartást teljesen visszaszorította. Kétségtelenül szerepet játszott ebben a legelők csökkenése, s egészében a gazdálkodás színvonalának emelkedése. Ez az állat nem tudott lépést tartani a tudatos állattenyésztési törekvésekkel, s nem is tudott beilleszkedni a parasztgazdaságok korabeli struktúrájába. Csak szükség esetén tartották, a földrajzi és szociális nyomások hatására.

Pethe Ferenc 1814-ben a következőket írta: „Szegény embernek kiváltképpen nem utolsó gazdálkodás a' kecske, az olyanak, a'ki nem sok pénzt hasznosabb marháért ki nem vethet, sem takarmányt kevélyebb igényű marhának nem szerezhet. Hegyes Tartomány, szegény, de a' természet egygyűgy gyönyörűségében buborékoló ketske és szamár, úgy illenek egymáshoz, hogy jobban, ritka dolgokat szabott össze a' természet... Mindazonáltal ez nem azt teszi, hogy tehát gazdagnak nem illene ketskét tartani, hanem csak azt, hogy a' szegény ember különösen segíthet a' ketskével a' maga konyháján.” „... tejét, a' juhoz képeest sokat ad; és legérdemesebb

haszna az, a' bőrén kívül, melyből a' kordoványt készítik. A' teje hires orvosság a' fonnyasztó (száraz) betegség ellen, tudják a' bátai ketskés asszonyok, a'kik az idén el mertek annak egy meszej tejéért kérni, a' megszorult betegétől, 30 krajtzárt..."³⁶

A XIX. század közepén már csak az ország néhány hegyes peremmegyében őrzött valamit jelentőségéből a kecsketartás. *Fényes Elek* csupán Máramaros és Bihar megyék, valamint a katonai végvidék leírása során említi jelentőségét.³⁷ *Galgóczi Károly* szerint: "... a kecskék nagyon megpusztultak az országban, csak itt-ott tenyésztetnek egyesek által, leginkább a sertésnyájak közt. Legtöbb kecske van még az országban Dél-Bihar megye hegyes vidékein, az oláhok között úgy, hogy a vidéken rendes vágó baromul is használtatván... sok helységben egyéb húst alig lehet kapni. Sok a kecske néhol Sárosban is."³⁸

Az ország egész területéről egységes és megbízható képet nyújtó összeírás, statisztikai adatsor az elmúlt évszázad utolsó harmadából áll rendelkezésünkre. 1884-ben, a szarvasmarhára átszámított állatstatisztika szerint (12 kecske egyenlő 1 szarvasmarha) a következő volt az állatállomány összetétele:

szarvasmarha	56,1 ‰
ló	20,1 ‰
juh	12,2 ‰
sertés	11,05 ‰
szamár és öszvér	0,25 ‰
kecske	0,3 ‰

A kecske tehát számarányában elhanyagolhatóan kevés a többi állathoz viszonyítva. Az állomány egésze parasztbirtokokra jutott, a közép- és nagybirtok csupán a kecskeállomány 0,05 százalékát tartotta.³⁹ 1895—1972 között a kecskeállomány a következők szerint részesedett az ország állatállományából (a mai országhatárokra redukált területen):⁴⁰

1895 —	0,3 ‰
1911 —	0,23 ‰

³⁶ Idézi: **Bodó L.**, 1959. 35—36.

³⁷ **Fényes E.**, 1843. IV. 47. 182.

³⁸ **Galgóczi K.**, 1855. 358.

³⁹ **Vörös A.**, 1976. 131.

⁴⁰ Mezőgazdasági statisztikai adatgyűjtemény. Állattartás; Általános mezőgazdasági statisztika (1972). Ez az adatsor a statisztikák alapján saját számításom. A statisztikák használatának nehézségét az okozza, hogy a kecskék esetében nem tartották fontosnak a pontos összeírást.

1942	—	0,73 ⁰ / ₀
1946	—	2,66 ⁰ / ₀
1950	—	1,54 ⁰ / ₀
1954	—	2,04 ⁰ / ₀
1960	—	0,69 ⁰ / ₀
1965	—	0,67 ⁰ / ₀
1972	—	0,3 ⁰ / ₀

Ekkor sem egységes az országon belül az állomány területi megoszlása: voltak területek, ahol egyáltalán nem volt kecske, másutt lényegesen magasabbra emelkedett számuk az országos átlagnál. Régi országhatárok figyelembevételével Bihar, Máramaros, Szilágy, Arad, Krassó-Szörény, Beszterce-Naszód, Hunyad, Szolnok-Doboka, Udvarhely és kisebb mértékben Pozsony vármegyék kecskeállománya messze kiemelkedik a századforduló országos átlagából.⁴¹ Ha az állomány sűrűségét térképen ábrázoljuk, akkor az ország északi, északkeleti peremén, szinte összeüggő félkörben rajzolódik ki a kecsketartás legjelentősebb vonulata. Azt hisszük, hogy ez a kép — ha más léptékkal is — évszázadokkal korábban is jellemző lehetett kecskeállományunk területi megoszlására. A mai országhatárookra redukált adatsor térképezése is az északi megyék fontosságát hangsúlyozza. Pest megye jelentős kecskeállományát más tényezők okozták (lásd alább).

A múlt század utolsó harmadában a társadalmi differenciálódás meggyorsulásával, a zselléresedési folyamat kiszélesedésével, valamint az iparvidékek és az ipari munkásság kialakulásával párhuzamosan nőtt a kecsketartás jelentősége az ország belsejében is. (Hangsúlyozni kell, hogy ezeket a változásokat csak a hazai adatok tükrében lehet mérni, jelentős kecsketartó országok példáját tekintve az egész hazai állomány nem jelentős.) Nem véletlen, hogy gazdasági szakíróink is felismerték a kecsketartás szociális jelentőségét, s különösen a századfordulótól propagálták a szegényemberek számára. Munkáik elsődleges célja az volt, hogy nyugat-európai — főleg svájci és német — példák alapján bevezessék a kecsketartásban a modern zootechnika vívmányait, kiemeljék annak színvonalát a primitív extenzív keretek közül.⁴²

⁴¹ Rodiczky J., 1905. 8.; Rodiczky J., 1911.; Andrásovich G., 1921.; Lónyay G., 1910.; Kachelmann K., 1941.; Köves G. Z., 1945.; Soós G., 1946. stb. A Köztelek című lap századeleji évfolyamainak szinte valamennyi számában található cikk, ami a kecsketartást és a kecsketej fogyasztását propagálja.

⁴² Rodiczky J., 1905.

Amikor 1918-ban átrendeződtek az országhatárok, a korábbi kecskeállománynak messze kisebb része maradt a mai hazánk területén, mint az a területi arányok alapján várható lenne, hiszen éppen a legtöbb kecskét tartó peremterületek szakadtak le. Ezzel a pásztorkodásban korábban játszott szerepét hazánkban lényegében elveszítette ez az állat, valóban a szegényember tehene lett, s tartása egyre inkább szociális feszültségek tükrözőjévé vált. Kényszermegoldás volt a kecsketartás, az állatot tehen helyett tenyésztették, s a parasztság mindig lenézte a kecsketartókat. Az állomány zöme — az új országhatárok között — a szociális feszültségektől leginkább terhelt Alföldre tevődött át. A két világháború között az állománynak majdnem 50 százaléka az Alföldre esett, s Budapest peremterületén a munkásság, illetve a félig még agrárproletár réteg kezén volt az állomány 22,5 százaléka. 34 százalék esett a Dunántúlra, s csupán 16 százalék az északi hegyvidékre.⁴³ A földtelenek és az öt holdnál kisebb területtel rendelkezők tartották a kecskéket 90 százalékát. Ez azt is jelzi, hogy a kecske a falusi nincstelenek és a városi proletariátus élelmezésének egyik alapját képezte.⁴⁴ Hatóságok századunkban is általában tiltották a tartást, kivételt a gazdaságilag legnehezebb évek jelentettek, amikor a tejellátás zavarai miatt engedélyezték azt. A gazdasági világválság, majd az azt követő évek alatt többször hoztak be Svájcból jó tejelő kecskefajtákat a hazai, meglehetősen gyenge, s a tartásmód miatt korcs állomány javítására.⁴⁵ Az első világháború alatt több ezer kecske került hazánkba a hadműveletek során Szerbia és Albánia területéről is.⁴⁶ Újabb nagy lendületet a második világháború, s az azt követő évek, különösen a beszolgáltatási rendszer adott a kecsketartásnak. Legmagasabbra 1946-ban nőtt az állomány száma, amikor az ország egész állatállományának 2,66 százalékát jelentette, szemben a korábbi, 1895-től átlagos 0,3 százalékkal.⁴⁷ (Szerepet játszott a magas szám kialakulásában az is, hogy a háború a kecskeállományt sokkal inkább megkímélte, mint a többi állatot. Amíg a háború utolsó három évében a szarvasmarhánál 44,5 százalék, lónál 59 százalék, sertésnél 76 százalék volt a háborús veszteség, addig a kecskénél csupán 13,7 százalék.)⁴⁸ A

⁴³ Gunst P., 1970. 397. skk.; Gunst P., 1976. 373.

⁴⁴ Gunst P., 1976. 373.

⁴⁵ Gunst P., 1970. 397. skk.

⁴⁶ Bodó L., 1959. 59.

⁴⁷ Mezőgazdasági statisztikai adatgyűjtemény. Állatállomány. Megyei adatok.

⁴⁸ Donáth F., 1976. 408.

gyors fellendülés tükrözte az állattenyésztés külterjesebb irányba való tolódását ebben az időszakban,⁴⁹ s a népesség alacsony szociális színvonalát. Magas maradt a kecskeállomány létszáma az 1950-es években is, amikor a beszolgáltatások rendszere, s a helytelen mezőgazdasági politika, a magas adó, az állati termékek — főleg tej — alacsony felvásárlási árai az adómentes kecske tartására irányították a parasztgazdák figyelmét.⁵⁰ Az 1950-es évek második felétől folyamatosan csökkent a kecskék száma, s tartásuknak ma már nincs számottevő jelentősége. Főleg idős, falusi emberek, valamint a nem mezőgazdaságból élők, különösen bánya- és iparvidékek munkásai tartják. Így az utóbbi évtizedekben a kecsketartásnak sajátos kultúrája alakult ki, melyben a tartásmód és a haszonvétel formái archaikus elemekből, más állatok tenyésztése során szerzett tapasztalatokból és egy sor alkalmi megoldásból ötvöződtek sajátos egységgé.

Tükrözi a kecsketartás jelentőségét a kecskét tartók megítélése is. Nehéz, inséges időben befogadják a kecskét, amint azonban elmúlnak a kényszerítő okok, háttérbe szorul az állat tartása, a kecskét tartókat megvetik, lenézik, kigúnyolják.

Úgy tűnik a történeti adatok alapján, hogy a kecske tartásának a gazdálkodásban játszott szerepét mindig két fő tényező határozta meg hazánkban is. 1. *Geográfiai feltételek.* 2. *Szociális okok.* Az első tényező folyamatosan hatott, s a magasabb térszínen mindig számottevő jelentőséget biztosított a kecsketartásnak. Ez a tényező elsősorban a pásztorkodás keretei közé helyezi a kecsketartást. A szociális tényezők olyan területen voltak meghatározók, ahol lehetőség volt a gazdálkodás intenzívebb formáira is. A kecsketartás ebben az esetben az állattartó kultúra magasabbrendű megnyilvánulási formáinak — főleg a szarvasmarha tartásának — kényszerű háttérbe szorulásával párhuzamosan kap nagyobb jelentőséget. Ez az összetevő a földművelő paraszti népesség állattartó műveltségének kereteibe illeszti a kecsketartás kultúráját. E kettősséget, illetve ezek történeti változásait a tartásmód és a haszonvétel néprajzi-történeti vizsgálatával igyekszünk a továbbiakban feltárni.

⁴⁹ Asztalos I.—Sárfalvi B., 1960. 245—246.

⁵⁰ Asztalos I.—Sárfalvi B., 1960. 245.

III. A MAGYAR KECSKETARTÁS TÖRTÉNETI TÍPUSAI

A történeti-néprajzi adatok vizsgálata során a magyar kecsketartásnak eltérő formáit figyelhetjük meg. E formákat két tényező alakította ki. Az egyik az állat tartásmódja, a legeltetés és takarmányozás eltérő formája és aránya, mely a geográfiai viszonyoknak s a kultúra általános színvonalának megnyilvánulási formája. Ezeket a formákat *táji típusok* kifejezéssel jelöltem. A másik meghatározó tényező a kecskét tartó gazdaságok üzemi típusa, termelési rendszere és színvonala, mely ugyancsak eltérő formákat eredményezett. Ezeket dolgozatomban *szociális típusok* néven említi.

1. Táji típusok — a legeltetés és takarmányozás kérdései

A kecske tartásában az egész éven át való legeltetés játszott meghatározó szerepet. A tartásmód extenzív jellegét szinte napjainkig megőrizte. Ez elsősorban annak következménye, hogy a kecske — sajátos biológiai adottságai folytán — a takarmányozás teljes hiánya esetén is a haszonvétel intenzív formáit biztosította.

A kecske legelője gyakran olyan terület, amit geográfiai adottságai miatt nem is lehet más módon hasznosítani. Ez az a tényező, amely alapvetően a kecsketartás létét, s fennmaradását megszabta, amely alapvetően elkülönítette egymástól az alföldi területek, földművelésre is alkalmas vidékek állattartását, s a hegyvidékek gazdasági hasznosításának gyakorlatát, amely a kecsketartás történeti, néprajzi típusait, változatait létrehozta. A kecskék legeltetésére elsősorban magasan fekvő, gyakran karsztos, sziklás, meredek területeket használtak, amely más állatfaj számára gyakran nem is nyújt elegendő táplálékot, illetve a legeltetés során az állatok testi épségét veszélyezteti¹ (3. kép). „A kecske ágonjáró jószág. Leginkább a mély patakok völgyében, erdőszélen tenyésző rakottya-, mogyoró-, nyír-, nyár-, fűz-, akácleveleket, a tövises bokrokat, kökényt, galagonyát, csipkerózsát, kecskerágót, borsikát, fenyőlom-

¹ Mezőgazdasági lexikon I. 620.; vö.: **Dias, J.** 1969. 691.

3. kép. Kecskék a karsztos legelőn (Teresztenye, Borsod-A.-Z. megye)

4. kép. Kecskék a tippanfűves legelőn (Kéleshalom, Bács-Kiskun megye)

bot szereti.”² A kecske a *gazos* legelőt kedveli, a vastagabb szárú dudvát, s *gatz* szereti. Nem teszi tönkre a legelőt, főleg *gallyaz*, s nem füvez. Vannak gazdák, akik szerint a kecske nagyon hasznos volt a legelőn, mert ahol néhány legelt a többi állat között, ott nem kellett legelőt *pucolni*, a kecske lerágta a gyomot (4. kép). A bakonyi pásztorok szerint a kecske nagyon igénytelen, még a *kutyatejet*, *tüskét* is tudja értékesíteni. Legjobban kedveli a famohát, s örömmel rája le a fák kérgét, főleg a kórisét.³ Az állatállomány-nak a különböző minőségű legelőkön való tartására, s a kecskelegelő gyengébb minőségére jó példát ismerünk a Keleti-Kárpátokból. A hegyi legelőkön még az 1930-as években is gyakorlat volt, hogy a tejelő kecskét és birkát rosszabb fűvön legeltették, mint a szarvas-marhát: főleg a fiatal fenyvesekben, s kiégett erdőrészekben (zhara). A meddő kecske és birka a legrosszabb savanyú fűveken, vagy a nehezen hozzáférhető sziklás területeken legelt.⁴

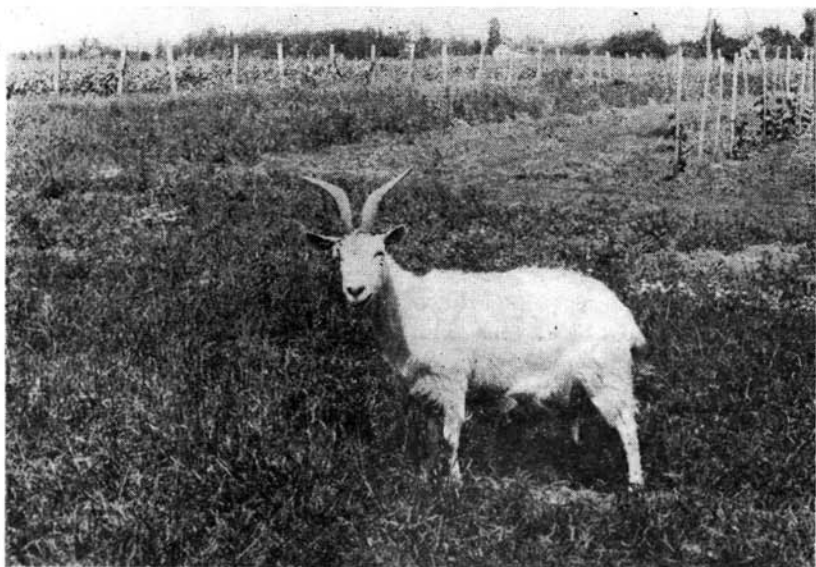
Amíg azonban a földrajzi feltételek jóvoltából az ország peremterületén mindig adott volt a kecske számára a külön legelő-terület, addig az alföldi falvak határaiban folyó kötött gazdálkodási rendszerben, legelőhasználatban már a korai időszakban megszűnt a kecsketartás lehetősége. Ez a kettősség a kecsketartás két eltérő formáját hozta létre, mely a legeltetésben, s az eltérő tartásmódban gyökerezett. A két területen különböző volt a tartás évi ritmusa is. A síkvidéki települések határában a legritkábban fordult elő külön kecskelegelő. Ez — főleg nehéz, háborús időkben — állandó feszültséget jelentett a tehetős gazdák s a szegény kecsketartók között. Az ellentmondás feloldására sokféle kísérlet történt, melyből az alföldi kecsketartás sajátos típusa kialakult. A kecskéket itt ritkán szervezték külön nyájja, főleg más állatokkal — elsősorban tehéncsorda — legeltették együtt. Az állatok így tavasztól ősziig (Szent Györgytől vagy május 1-től általában András napig) jártak a legelőre, ahonnan minden este hazahajtották őket. A legeltetés évi ritmusa ahhoz az állatcsapathoz igazodott, amellyel a kecskét együtt legeltették. Ahol az állatok nagy száma lehetővé tette külön kecskenyáj szervezését, a legeltetés évi rendje ott is a többi állat — jellemzően a tehéncsorda — évi legeltetésének rendjéhez igazodott. Az alföldi falvak többségében azonban így sem „fogadták be” a kecsketartást, s igyekeztek megtiltani az állatok legeltetését. Külön nyájban esetleg a *gyep* szélén, s a libalegelőn⁵

² Gazda K., 1974—75. 238.

³ Tálasi I., 1939. 17—18.

⁴ Wolski, K. 1976. 153.

⁵ Andrásfalvy B., 1971. 349. 350.

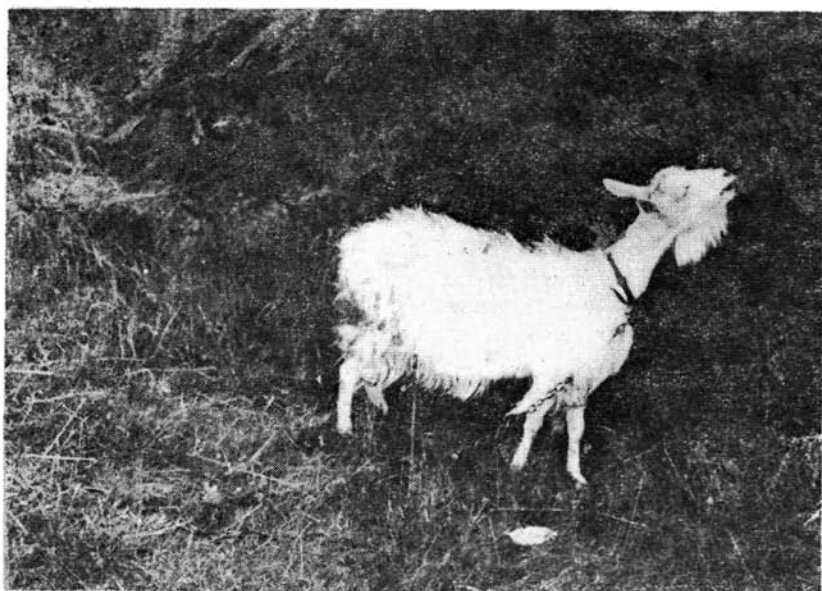
5. kép. Pányván legelő kecske (Kéleshalom, Bács-Kiskun megye)

tűrték meg a kecskét, csupán néhány alföldi faluból van adatunk arra vonatkozóan, hogy külön járása volt a kecskének.⁶ Ez azonban olyan helyet jelentett (vízjárta, agyaggödrös, terméketlen, homokdombos), ami nem volt alkalmas művelésre, de még más állat legeltetésére sem. Helyenként azt engedélyezték, hogy az aratás után — ekkor külön szervezett — kecskenyáj a tarlót járja annak őszi leszántásáig. Erre az időre külön kecskepásztort fogadhattak az állatokhoz. A közbirtokosságok, legeltetési társulatok kezében főleg a kecske fűbérének, legelőbérének emelése volt a fő eszköz az állatnak a legelőkről való kiszorítására. A kecske legelőbére, legeltetési joga időben, s tájanként is változó volt. Tokaj-Hegyalján a XVIII. század végén 1/2 krajcár volt a legelőbér, ugyanannyi, mint a szarvasmarháé. Ha nem volt a kecske gazdájának ugarföldje, akkor 1—1 krajcárt kellett fizetnie állatonként.⁷

A határhasználat hagyományos rendszerében a kecske legelőjogát a többi számos állat jogának arányában határozták meg. A

⁶ Sgy: Kéleshalom, Cibakháza, Csépa.

⁷ Hőgye I., 1972. 134.

6. kép. Pányván „gallyazó” kecske (Tiszasas, Szolnok megye)

kecskét általában a juhval és sertéssel sorolták egy kategóriába, s egy számos állatként 2—3—4 kecskét lehetett legelőre hajtani. Az Aggteleki-karsztvidék falvaiban a második világháborúig 5—6 hold föld birtoklása jelentett egy *legelőjogot*, vagyis jelentette 1 szarvasmarha ingyen való legeltetését. Két hold után lehetett kihajtani 1 sertést. Három sertés volt 1 *szám*, s hasonlóan 1 számba vettek 3 kecskét is. Később már a kecskét és gidáját vették 1 számnak. Mivel századunkban már főleg a földtelenek és kisföldűek tartottak kecskét, így pénzért, terményért vagy *dologért* váltották meg a legelőjogot a telkes gazdáktól. A második világháború után, a legelőjog hagyományos rendszerének felbomlásával mindenütt pénzben fizették a *legelőbért*, *fűbért*, *szájbért*. Ennek összege napjainkban évi 40—150 forint között változik, s részben a legeltetés helyi lehetőségeitől, részben pedig — nem kis mértékben — a kecsketartás elfogadásától, megtűrésétől függ.

Az alföldi falvakban, ahol nem volt a kecskének legelője, a tartásmódnak egy sajátos formája, a *pányván* való legeltetés rendje alakult ki (5. kép). A kecskét láncsal vagy kötéllel kötötték egy levert karóhoz, s naponta kétszer — miután lelegelte az elér-

hető területet — odább kötötték. Kikötötték a kecskét az árokparton, kertek aljában, szőlőkben, s szinte minden talpalatnyi helyen, amit legeltetéssel hasznosítani lehetett (6. kép). A kipányvázott állatnak faágat is törtek, délben vödörből megittatták, s általában naponta háromszor fejték őket.

A második világháborút követő inséges esztendőkből, amikor országosan is nagyobb lett a kecsketartás jelentősége, az állam központi rendelkezésekkel igyekezett felkarolni a tartást. Ebben szerepelt az is, hogy a Földművelésügyi Minisztérium 1948-ban intézkedett a kecskelegelők kijelöléséről: „A kecskenyésztés széles körű felkarolásához, s így a tejellátás fokozásához igen fontos állattenyésztési, valamint szociális érdekek fűződnek. A földreform végrehajtása során földhöz jutott újgazdák, valamint a nem mezőgazdasági foglalkozású lakosság is ma már nagyobb számban tart kecskéket. Ennélfogva szükségét látom annak, hogy a legelőbirtokossági közös, valamint a községi (városi) közlegelőkön a kecskék részére legelőt biztosítsanak... Tekintettel arra, hogy a kecskék rágásukkal a legelők gyepezetét a szarvasmarhánál és lovaknál jobban igénybe veszik, ezért a kecskéket elkülönítetten kell legeltetni... ahol... a juhok részére külön legelőrészt jelöltetett ki, a kecskéket a juhokkal együtt, ahol pedig a juhok nem járnak a legelőre, ott a sertésekkel együtt kell legeltetni.”⁸ A rendelkezés kevés helyen valósult meg, illetve rövid időre lett csupán gyakorlat (7. kép). A kecske — az alföldi jellegű területek népének gazdálkodási struktúrája miatt — nem tudott mélyen meggyökerezni a területen. Véleményünk szerint ez az alföldi falvak korábbi életmódjában is így lehetett.

A legeltetésnek, s tartásmódnak lényegesen gazdagabb kultúrája jellemzi az ország peremterületeit, a hegyvidéki erdős zónát. A kecsketartásban itt az erdei legeltetés játszott fő szerepet. A hegyvidéki területeken kiterjedt legelők álltak rendelkezésre, csupán az erdővédő intézkedések vetettek gátat az állomány túlzott szaporodásának. Mivel a XVI. századtól a XIX. század közepéig csupán *Tagányi Károly* erdészeti oklevéltára másfélszáz olyan oklevelet tartalmaz, amely a kecskék erdei kártételével, a kecsketartás tiltásával foglalkozik,⁹ így megbízható képet alkothatunk a kecskék erdei legeltetéséről, az erdővidéki kecsketartásáról. I. Ferdinánd, már 1555-ben leiratot intézett az alsó-ausztriai kamarához, hogy a kecskéket a magyar bányaerdőkből tiltsák ki, majd 1558-ban utasította

⁸ Földművelésügyi miniszter 145. 889. — 1948. II. 4. sz. rendelete. (Az adatért Szabó Istvánnak mondok köszönetet.)

⁹ **Tagányi K.**, 1896. I—III.

7. kép. Kecskek a juhnyájban (Tiszaúrt, Szolnok megye)

a bányavidék birtokosait, hogy tiltsák meg a kecskék erdei legeltetését.¹⁰ Több nyílt parancsban tiltja Miksa is a kecskék erdei legeltetését, különösen a bányavidékeken.¹¹ 1570 körül Balassi Bálint hosszan pereskedett az egri erdőket pusztító kecskés gazdákkal. 1654-ben Kézsmárk városa bitangba behajtotta Thököly kecskéit, mert a város erdeit pusztították. Eközben olyan verekedésre került sor, melynek során 18 ember megsebesült, három pedig meghalt.¹² A XVII—XVIII. században növekszik a kecskék erdei kártételével foglalkozó iratok száma, egyre keményebb az utasítások megszegőinek kilátásba kerülő büntetés is. Az iratokból kiderül az erdei kártételek mibenléte: bár a friss ültetésekből kitiltják a kecskéket, nem az a fő gond, hogy az állatok lerágják a friss hajtásokat. Főleg a pásztorok azon gyakorlata ellen folyik küzdelem, hogy az állataik számára levagdadják a fák ágait. 1647-ben a Zemplén megyei Nagy-

¹⁰ Tagányi K., 1896. I. 50., 59.

¹¹ Idézi: Herman O., 1909. 165.

¹² Hankó B., 1954. 32.

kázmér előjárósága a juhászokat és a kecskéseket inti, akik „... marhájok számára az erdőt vágnák...”¹³ Munkács 1700-ban kelt rendtartása említi a kecskékkal kapcsolatban, hogy „... az ilyen marhák szükségire való gallylevágás meg nem engedtetik. Hanem a földről amit elér a marha, azzal elégedjék. Az erdőispánok a gallylevágásért 12 forint bírságot szedjenek.”¹⁴ A tiltásoknak aligha volt foganatja. I. Lipót nyílt parancsában (1700) arról is nyilatkozik, hogy bár régen tiltva van a kecskék erdei legeltetése, „... mégis alázatos jelentést vettünk, hogy a tilalom különösen Selmechánya körül, nem tartatik meg, hogy ott a juhászok (Wallachen) kecskék és nagy számú aprómarha behajtásával és számos fának döntésével nagy károkat okoznak.”¹⁵ 1744-ben a jezsuiták aranyosi birtokukon 12 forint terhe alatt tiltják a kecskés emberek számára a favágást.¹⁶ 1749-ben, Peselnek falu (Felső-Fejér megye) egyaránt tiltja az erdőkől a szénégetőket, seprűkötőket és juhokkal, kecskékkal járókat.¹⁷ Egy 1771-ben kelt, Moson megyei irat jelzi azt, hogy azért szükséges az erdei legeltetés, mert kicsiny lévén a falu határa, a lakosoknak marháikat anélkül el kellene adni.¹⁸ Úgy tűnik, hogy — fajtáktól függően — nem egyformán vonatkozott a tilalom minden erdőre. Egy 1788-as *hosszúmezői* (Máramaros megye) per kapcsán a kecskepásztorok azt vallják, hogy „... nem vágták a tölgyfákat... azt pedig mindnyájan megvallják, hogy bikkfákat vág-tak... mert annak sohasem volt tilalma.”¹⁹

Ezekben a rendelkezésekben érezhetően két gondolat húzódik párhuzamosan végig a XVI. századtól egészen a már idézett, 1948-as rendelethez. Egyfelől az erdő és a vagyonos birtokok védelme a kecskék kártételétől, másfelől a szegényember, s a mostoha földrajzi feltételek között levő emberek létszükségletének, a kecsketartás létjogosultságának elismerése. Miközben tiltják az erdei legeltetést, s igyekeznek távoltartani az erdőktől a kecskéseket, *baltás embereket*,²⁰ alkalmanként gondoskodnak a legeltetés megoldásáról. 1801-ben, Kővár vidékén vizsgálták az erdők pusztulásának okát, melyet „... a sok kecsketartás és ... a szűk széna ideje alatt az eleven erdőknek való lenyese...” okozott. Javasolják az Erdészeti Főkor-

¹³ Tagányi K., 1896. I. 46.

¹⁴ Takáts S., 1915. 316.

¹⁵ Herman O., 1909. 254—255.

¹⁶ Tagányi K., 1896. II. 18.

¹⁷ Tagányi K., 1896. II. 100.

¹⁸ Herman O., 1909. 294.

¹⁹ Tagányi K., 1896. II. 599.

²⁰ Tagányi K., 1896. I. 464.; II. 867. stb.

mányszéknek, hogy „A kecsketartás... termő és nevelődő erdős helyeken semmi szín alatt meg ne engedtessek; hanem a szegénységre való nézve, akiknek csak annyi tehetsége nincsen, hogy egy tehenet tartsanak, azoknak megengedtetik, hogy egy-két kecskét legeltessenek a szabad mezőn.”²¹ 1802-ben Háromszék megye előljárósága elrendeli, hogy „... egy ember 10 kecskénél többet a Fekete-erdőben is, közönséges falu helyén ne tarthasson, bent pedig a faluban négyet; aki pedig többet tartani szándékoznék, helyet árendáljon élelmekre. Idegen kecskét bevinni keményen tilalmaztassék...”²² Felső-Fejér megye előljárósága 1804-ben úgy határoz, hogy „A kecskének legelése... csak a megállapodott szálás erdőben engedtessek meg, ott is úgy, hogy a kecskepásztoroknak az erdőkre fejszékkel jární szabad legyen.”²³

Úgy tűnik, hogy a kultúra magasabb szintű megnyilvánulásai azokra a helyekre szorítják a kecsketartást, amelyeket másként nem lehet hasznosítani. 1803-ban, mikor Alsó-Fejér megye megtiltja a kecskének erdei legeltetését, jelzi, hogy nem vonatkozik a rendelet havasi és kősziklás helyekre, ahol az erdőknek egyébként kevesebb hasznát lehetne venni.²⁴ Máramaros megye úgy határoz, hogy a szegényebbekre való tekintettel „... A kecsketartás mindazért, mivel az ő élelmeknek legfőbb articulusát teszi, mind pedig azért, mivel ezen... határban sok kopasz, terméketlen és másféle marhák által járhatatlan, s hozzáférhetetlen, és így kecsketartás nélkül használatlan havasok és... erdők vagynak, megengedtetvén azoknak mostani téli legeltetése... A kecskének nyári legelésére nézve pedig határozottatott, hogy azok a szokott legelőkön, a juhokkal járnak...”²⁵

Talán nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy kecsketartást, mint az extenzív állattartás egyik megnyilvánulását a gazdálkodás színvonalának, s a kultúra általános szintjének emelkedése szorította háttérbe. Az utóbbi adatok azt is jelzik, hogy a kecskét, mely egyébként is a magasabb térszínek állata, a gazdálkodás színvonalának emelkedése kényszerítette a legmagasabb földrajzi zónákba, ahol még állattartás egyáltalán lehetséges. Bár a probléma szélesebb körű elemzéséhez több adatra lenne szükség, a kecsketartás kapcsán feltételezhető, hogy az egész magashegyi állattartás szociális és geográfiai kényszer, viszonylag késői képződmény, melyben — ha atté-

²¹ Tagányi K., 1896. II. 770. skk.

²² Tagányi K., 1896. II. 796—797.

²³ Herman O., 1909. 336.

²⁴ Tagányi K., 1896. II. 840.

²⁵ Tagányi K., 1896. III. 176.

telesen is —, szerepet játszik az alacsonyabb térszinek kulturális színvonala, mely geográfiai értelemben is a kultúra peremterületeire szorítja annak alacsonyabb rendű megnyilvánulásait.”²⁶

Az 1807. évi, XXI. tc., az első részletes erdőtörvényünk kitiltotta az erdőkből a kecsketartást, csupán azt engedélyezte a pásztoroknak, hogy vihar elől az erdőbe hajtsák állataikat.²⁷

Számos nyoma lelhető fel a kecskék téli legeltetésének, melyek arra utalnak, hogy ezzel az állattal való bánásmód a legtovább őrizte az extenzív állattartás hagyományait. A kecske teletetésének módja alkalmanként szinte súrolja azt a határt, ameddig még tudatos tenyésztésről beszélhetünk. A kecske téli legeltetése régen általános lehetett. A túróci prépostság falvairól említik a XVI. század végén, hogy azok a vlachok, akik téli időben juhokat és kecskéket legeltettek, pünkösdkor huszadot adtak a prépostságnak.²⁸ Az erdélyi főkormánysek 1767-ben úgy rendelkezett, hogy „Ha őszkor vagy télen legelők és takarmány hiánya miatt a kecskék másképp nem táplálhatók, a kecskenyájak legeljenek a cserjések, harasztok és csallitokban.” A székelyföldi Zalánfalva gyűlése 1776-ban elrendeli, hogy „... a Juh és Káprák az erdőre nem mehessen(ek), míg a sertések a makkról haza nem jönnek...”²⁹ Egy XVIII. század végi, beregi adat szerint, a földesúr tiszaaadonyi kecskenyáját a mintegy 20 km-re levő Mezőkaszony erdejében teletették.³⁰ Dolha vidékén a kecskéket télen is kihajtották legeltetni, rügyet enni. A pásztor (kozárj) ilyenkor levágta a fák ágait, úgy etette az állatokat.³¹ A tordai hasadékok barlangjaiban is teleltek juhok és kecskék. A hó leestéig az állatok a falu határát járták, hóesés után hajtották őket a hasadékokba, ahol a nyárról maradt száraz fűvet legelték, gyakran a lábukkal kaparva ki a táplálékot a hó alól. Az éjszakákat a barlangokba rekesztve töltötték, csak a legnagyobb hideg és hó idején hajtották őket a faluba.³² A bakonyi pásztorok a kecskét februárban szerették elletni, így az ellés néha a havon történt meg. Ez idő tájt a kecskés zsákot hordott magával, s ha az anyaállat felnyalta a fiát, beletette azt a zsákba, s este hazavive, átadta a gazdájának.³³ A Lengyel-Kárpátokban a kecskéket — miután a többi állatot a falvak óljaiba

²⁶ Vö.: Berezowski, L. 1959. 79. skk.

²⁷ Takács I., 1970. 164. skk.

²⁸ Takács S., 1915. 302.

²⁹ Herman O., 1909. 286.; Imreh I., 1959. 167.

³⁰ Csiszár Árpád szíves közlése.

³¹ Sztripszky H.—Bilák I., 1915. 147.

³² Nyárády E. Gy., munkáját idézi: Gunda B., 1962. 448.

³³ Tálasi I., 1939. 24.

zárták —, közös nyájba hajtották, s legelni csapták a falvak erdeibe. Ott az állatok teljesen vadon éltek, fák és bokrok ágaival táplálkoztak. Senki nem őrizte őket. A gazdák csak a fialás idejére hajtották haza vemhes állataikat. Néha azonban a szabadban ellett a kecske, s a fiatal állat ki volt szolgáltatva az időjárás viszontagságainak. Amint a gida megerősödött, anyjával együtt visszahajtották az erdőre. Volt, ahol karámba teleltek a kecskék, s naponta más-más gazda ment ki, hogy vessen eléjük a hegyi kaszálókön termett szénából.³⁴ Szlovénia alpi területein régen külön kecskeistállók is voltak (kozják) nem messze a háztól vagy kicsit távolabb, a hegyi réteken, ahol a tél folyamán a hegyi szénát feletették az állatokkal.³⁵ A téli legeltetés nyomait őrzi helyenként ma is a kecske legeltetésének rendje. A Bakonyban a *kecskefalkának* nem volt meghatározott kiverési ideje, télen is kihajtották, csak *förmetegben* nem. Ilyenkor szénán, szalmán, gízgazon teleltették ki.³⁶ A kecskepásztorok szerződése sok helyen még a közelmúltban is egész évre szólt, csak akkor nem kellett kihajtani állataikat, ha olyan nagy volt a hó, amiktől azok nem tudtak legelni. Az Aggteleki-karsztvidék falvaiban még a közelmúltban is gyakorlat volt a téli legeltetés. Mikor már kevés volt a kecske, s a csordával járt a legelőre, akkor a tehenek beszorulása után a kecskéket a télen is kijáró sertések közé hajtották, vagy a csordást „külön bérért” szegődtették a kecskék téli legeltetésére. Volt, hogy több falu, közösen fogadott pásztort a teletetés idejére. A téli legeltetés ideje és útvonala általában rövidebb volt a nyárinál. Ilyenkor, délelőtt 9—10 órakor hajtották ki az állatokat, s délután 4—5 óra körül már hazatértek. A pásztor nem mindig maradt kint velük, naponta többször rájuk nézett, s csak délután szedte össze nyáját. Télen ugyanis azt sem bánták, ha az állatok véletlenül a másik falu határába tévedtek. Tavasszal aztán — ahol már nem volt külön kecskenyáj — széthajtották az állatokat, s ismét a többi kijáró állatcsapatba hajtották őket.

A Bács-Kiskun megyei Kéleshalmón is közös nyájban tartották a kecskét a tél folyamán az elmúlt esztendőkből is, s az állatok a lábon álló, száraz *tippan füvet* legelték.

A kecske korábbi tartásmódja tehát az egész éves legeltetésen nyugodott. Ennek oka elsősorban az lehetett, hogy — sajátos biológiai adottságai miatt — jobban tűrte ezt a fajta teletetést, illetve kevésbé volt megbecsült állat, mint a többi. Így — a takarmányozás

³⁴ Kowalska—Lewicka, A. 1972. 140.

³⁵ Novak, V. 1961. 656.

³⁶ Tálasi I., 1939. 16, 25.

alacsony szintjén — csak utolsóként részesedett a szűkös takarmányból, s az istállózó tartásból. A legeltetés évi ritmusa azonban csak az utóbbi időben igazodott — a közös tartás miatt — más állatcsapatokéhoz. Ez a tartásmód azonban a kecske másodlagos voltát is jelzi az állattartásban, azt, hogy léte elsősorban kísérője, másodlagos velejárója más állatok tartásának. A tartásmód extenzív voltát a szűk takarmánybázis tette szükségessé, melyből csak utolsóként részesedett ez az állat.

A legeltetéssel kapcsolatos adatok azt is jelzik, hogy a kecske-tartás, gyakran még más állatokkal való, járulékos együtt-tartás esetén is, alacsonyabb szintjét jelentette a pásztorkodásnak, mint a domináns állatállomány tartásmódja. A kárpáti adatok arra utalnak, hogy míg a többi állat esetén, főleg juhoknál, a szakirodalom által *Almwirtschaft*, *Alpwirtschaft* néven számontartott magashegyi pásztorkodással találkozunk, ahol tavasztól ősziig a magashegyi legelőkön van az állat, majd ősztől a faluban vagy a falvak közelében levő hegyi szállásokon feléli az összegyűjtött takarmányt, addig az ezen állatokkal együtt legeltetett kecske tartásmódja eltérő. A kecskéket lényegében az alacsonyabban fekvő erdős zóna területére hajtják a magashegyi legelőkről: a falvak körüli erdőkben telettik őket. Hasonlóan a takarmányozás teljes hiányára utalnak azok a dél-erdélyi adatok, amelyek szerint a Déli-Kárpátokból — a nyári legeltetés után — a kecskéket is behajtották az Al-Duna árterére, s ott telettették őket. A Mediterráneum térségében domináns állattartó szisztéma, a *transhumance* zömmel éppen a juh és a kecske tartásán alapult.³⁷ Ha megfelelő takarmány esetén gondoskodtak is mindenütt a téli takarmányozásról, inségesebb időkben újra csak a kecske szorult a tartásmód legextenzívebb keretei közé. A kecske tehát alkalmanként még a vándorpásztorkodás rendjében is a primitívebb formákat őrzi, tartásának színvonala még az adott állattartó kultúra általános szintjét sem éri el. A tartásmódot tekintve olyan kísérője volt tehát a kecske tartása más állatfajtákénak, amely azok sodrával, lendületével sajátos szimbiózisban élt, rendszerük árnyékában, s mely nem igényelt az állattartó üzemeiktől és a pásztoroktól külön befektetést, felkészülést, s mégis, a gondoskodás teljes hiánya esetén is hasznót hajtott, ami, ha nem is volt túlzottan jelentős, de biztos volt. A Kárpát-medence térségében tehát sajátos kísérője a kecsketartás az állattartó kultúrának, amely mindig a geográfiai viszonyoknak, gazdasági-szociális-kultu-

³⁷ Földes L., 1968. 231. skk.

rális szintnek megfelelően igazodik más állatok tartásához, vagy süllyed vissza a maga primitív szintjére, amely az állattartó kultúra legkorábbi, legarchaikusabb rétegét jelenti.

A tudatos tenyésztői gyakorlat, s a hagyományos állattartó kultúrák átalakulása természetesen új feltételeket jelentett a kecsketartás számára is. Hazánkban az állomány számának és jelentőségének csökkenésével párhuzamosan, a téli legeltetést egyre inkább az istálló tartás váltotta fel, s a falvak új gazdasági szisztémájában a kecskének gyakran már nyáron sincs helye a legelőn. Ennek ellenére, a kecsketartásban a takarmányozásnak mindmáig másodlagos szerepe van, melynek jelentősége elhanyagolható a legeltetéshez képest. A takarmányozás szerepe a legeltetési lehetőségek csökkenésével került előtérbe, s főleg ott játszik lényeges szerepet, ahol az állattartásnak nem voltak számottevő hagyományai (bányászok, munkások, s egyéb, nem mezőgazdaságból élő rétegek kezén). Ebben az esetben az állat tartásának sajátos, intenzív formája valósult meg: a kecskét egész évben ólban, ház körül tartják. Ennek oka azonban külső kényszer (legelőhiány), illetve a hagyományos paraszti üzemszervezet hiánya. A kecske istálló tartása a kecskeállomány számának, s a kecsketartás jelentőségének csökkenésével került előtérbe.

A hagyományos gazdálkodás idején a kecske takarmányozása télen is csak a legeltetés kiegészítéséül szolgált, s csak akkor, ha nem volt elegendő az állat számára a legelőn megszerezhető táplálék. A kecske számára való takarmánykészítésnek nem alakultak ki hagyományai, ez a feladat nem jelentett megkülönböztetett munkát a paraszti gazdaságban. Egy kecskét három mázsa szénán, még istálló tartás esetén is, ki lehet teleltetni, s ezt a takarmánymennyiséget — részletekben — még háton is haza lehetett hordani. Azt tartják, hogy három-négy kecske fogyaszt annyi takarmányt, mint egy szarvasmarha. Ahol más állatokat is tartottak (szarvasmarha, ló), ott a kecske azok takarmányából kapott. Legfeljebb arra figyeltek, hogy számára a *górés*, *gurdajos*, *ropogós* hegyi szénát válasszák külön, mert azt jobban szereti, illetve a szarvasmarha ezt kevésbé kedveli. Akinek nem volt kaszálója, az még az árokparton is lekaszálta a *gazamuzát* a kecskének.

A kecske szénáját alkalmanként külön kis boglyában tartották, vagy feltették az ól padjára (8. kép). Emellett kukoricaszárat, babhajat, répát, csillagfürtöt adtak az állatnak. Szemesterményt és jobb minőségű szalastakarmányt csak akkor kapott, ha az főlöslében volt. Megetették vele a konyhai hulladékot, moslékkal is táplálták. A gondosabb gazdák abraknak darát, zabot, kukoricát adtak álla-

8. kép. Közös ól sertések és kecskék számára (Teresztenye Borsod-A.-Z. megye)

taiknak. Napjainkig megmaradt a kecske takarmányozásában a lombtakarmányok szerepe. Hegyvidéken főleg a tölgyfa és cserfa, alföldi területen az akácfa lombja szolgált takarmányul. Az utóbbit nyáron kapták a pányván, illetve ólban tartott kecskék, az előbbit télre gyűjtötték és szárították be. A kecske takarmányában is rendkívül igénytelen, s ez teszi lehetővé, hogy — a sertéshez hasonlóan — a nem mezőgazdaságból élők is tartsák.

Építmények

Az állat tartásmódjából következően a kecsketenyésztés építményeiben igen szegény, állattartásunk ezen rétegének nincs sajátos építménye. Bár a XVI. század végi szótáraink külön említik a *kecskeakol*, *kecskeistálló* (caprile) nevű objektumokat,³⁸ néprajzi párhuzamok alapján azt kell gondolnunk, hogy ezek csupán funkciójukban különbözhetnek más állatok számára emelt építményektől.

³⁸ Szarvas G.—Simonyi Zs., I. 44.; Herman O., 1914. 192—193.

9. kép. „Cserény” (nyári állás) juhok és kecskék számára (Tiszainoka, Szolnok megye)

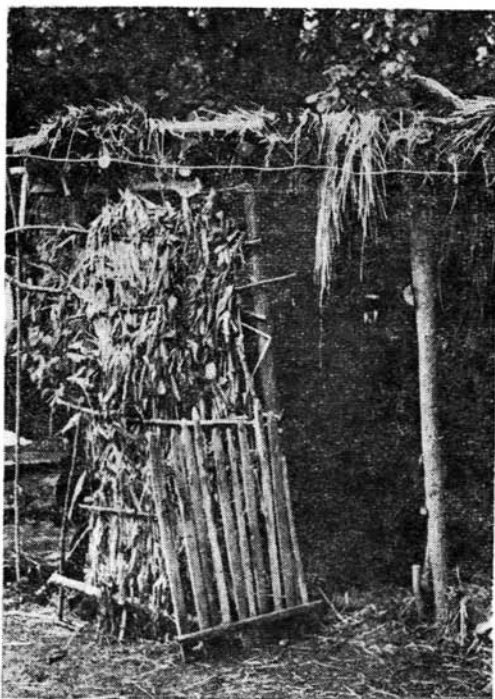
10. kép. Kecskeól (Tiszainoka, Szolnok megye)

11. kép. Kecskeól és -takarmány-tároló (Rakacaszend, Borsod-A.-Z. megye)

12. kép. Kecskeól (Csépa, Szolnok megye)

13. kép. Kecseól (Varbóc,
Borsod-A.-Z. megye)

A teletetés ismertetett rendje arra utal, hogy gyakran az építmények teljes hiányával kell számolnunk, az állatok számára erdők, barlangok nyújtottak némi védelmet az időjárás viszontagságai elől. A Bakonyban még az 1930-as években is csak fa, bokor, szakadék adott enyhelyet a kijáró állatoknak,³⁹ s korábban már idéztünk adatot a barlangi állattartáshoz is.

A havasi területeken — hasonlóan a juhászathoz — az *eszténa* és az *esztrenga* volt a kecsketartás építménye is. Porumbák inventáriuma 1638-ban esztenán levő juhokat és kecskéket említ, Uzdi-szentpéteren 1647-ben a sztringán levő juhokat és kecskéket is összeírják.⁴⁰ A székelyföldi Szemerjefalva falutörvénye 1771-ben a következőben rendelkezik: „A mind hogy ennek előtte úgy ez után is Szent György naptól fogva Szent Mihály napig Fejős Juh és Fejős

³⁹ Tálasi I., 1939. 22.

⁴⁰ Makkai L., 1954. 485, 609.

14. kép. Földbe ásott kecskeól (Kéleshalom, Bács-Kiskun megye)

15. kép. Etetőrács a kecskék számára. (Szelevény, Szolnok megye)

Ketskének nem szabad bejárni a Faluba fejni... hanem a kinek Marhája ilyen vagyion, tartozik azt Esztenára adni”⁴¹ Máramaros megyéből Roska Márton ad hírt a közös juh- és kecskeesztenákról, Székelyföldről Földes László ismerteti ezeket az építményeket, illetve a közösségi állattartás és a havasi tejgazdálkodás ezen módját.⁴² Dolha vidékén a juhokat és kecskéket gallyakból font *akol*-ban tartották. Az akol két részre volt osztva: a nagyobbikban a juhok és kecskék voltak, a kisebbikben bárányok. A *szállás* két-három hétig volt egy helyen, amíg tartott a legelő, aztán felszedték a felszerelést, és továbbálltak. Az akol a helyén maradt, az új helyen másikat készítettek vagy a régebbiről ottmaradtat használták.⁴³

Szórványos történeti adatok és néhány helynév utal arra, hogy a Felvidéken a kecsketartás építményei közé tartozott a *kosár* is — együtt a juhászattal —, melynek révén a földművelő falvak a hegyes határrészek talajának javítására hasznosították a kecskét is.⁴⁴ Ennek jelentősége azonban másodlagos lehetett.

Míg a hegyvidéki területeken, az országot övező erdős zónában, s a Kárpátok havasi területein a kecsketartás építményei közösek, formailag is megegyeznek a juhászatéval, addig az ország belsejében, különösen az alföldi jellegű területeken az építményeknek az előzőektől lényegesen eltérő képe áll előttünk. Ezeken a területeken — elsősorban a hagyományok hiányában — a kecske általában más állatok óljait örökli (9—10. kép). Az istállóban kap helyet, ahol juhászat folyt, ott az egykori *akol*, *hodály* szolgál enyhelyül számukra, de használják kecskeólként a régi disznós ólak fiókjait is. Külön kecskeól csak ott épült, ahol korábban nem tartottak más állatot (11. kép). Az így készült ólak a népi építkezés legprimitívebb elemeit vonultatják fel: hulladékanyagokból összerótt, alkalmi megoldások, melyek a hagyományos építőanyaggal és építőtechnikával készülnek (12—14. kép). Más állatok építményeivel való rokonságukra utal elnevezésük sokfélesége is: *kecskeól*, *kecskeistálló*, *kecskeakol*, *kecskehodály*, *szállás*, *cserény*, *állás*. A kecskeólak berendezése igen egyszerű. Általában rácsba teszik az állatok elé a takarmányt, hogy ne húzgálják maguk alá (15. kép), de van, ahol kisebb méretű vályút használnak, vagy egyszerűen a földre dobják le a takarmányt. A kecskéket láncsal, vagy kötéllel kötik a jászolhoz, rácshoz, vagy földbe vert karóhoz. A berendezéshez tartozik

⁴¹ Imreh I., 1959. 166.

⁴² Roska M., 1943. 113. skk.; Földes L., 1961. 284.

⁴³ Sztripszky H.—Bilák I., 1915. 147—148.

⁴⁴ Korponay J., 1871. 299, 303.; Vö.: Földes L., 1957. 150—151.

még a szózsra szolgáló vályú, ágas vagy edény (lásd alább). Az állatok alá szalmával, száraz lombbal, nyaranta alkalmanként zöld levelekkel almoznak. Földbe vájt ólak esetén az ól végén nyárra kibontják a talajt, hogy szellősebb legyen. Meleg nyári éjszakákon — főleg az alföldi falvakban — nyitott oldalú *nyári állásban*, *nyári jászolnál* hálaltják a kecskét is.

Az eltérő tartásmód, s hozzákapcsolódva az építmények típusai a kecsketartás tájanként eltérő formáit rajzolják meg. E táji típusok minden bizonnyal már a XIV. századtól kezdődően kialakultak, amikor a feudalizmus megszilárdulásával, s a helyhez kötött falutelepülések kialakuló rendszerének az állattartás egészét érintő hatásával párhuzamosan,⁴⁵ valamint a geográfiai viszonyokhoz igazodva, egész állattartó kultúránkban táji típusok jöttek létre,⁴⁶ melyek évszázadokon át, a tartásmód és a haszonvétel eltérő formáit is jelentették.

Már igen korán kialakulhatott a kecsketartás *alföldi típusa*, mely annak eredménye, hogy az alföldi jellegű területek állattartásából igen hamar kiszorult a kecske, mely — alkatánál fogva — nemigen érezte jól magát az Alföld vízjárta legelőin.⁴⁷ Ehhez járult az is, illetve részben ennek következménye, hogy az alföldi területeken a feudális kori jobbágygazdaságok üzemszervezetében nemigen volt helye és funkciója a kecsketartásnak. (Kivételt a török hódoltság alföldi falvai jelenthettek, ahol jelentősebb lehetett a kecsketartás, s ehhez kapcsolódhatott a végvárok gazdálkodása is.)⁴⁸ Úgy tűnik, hogy ezen típus mibenlétét a „szegényember tehene” kifejezés érzékelteti leginkább. Összeírások azt igazolják, hogy az Alföldön a kecske a szegény családok, a városok — mezővárosok iparosai, s a falusi kézművesek életmódjához kapcsolódott, a nem mezőgazdaságban élők esetében lehetett a legszármottevőbb.⁴⁹ A kecske itt minden bizonnyal a családok napi tejszükségletét volt hivatott kielégíteni. A naponta hazajáró állatokkal, vagy a ház körül tarhták a kecskét, a hasznót csak így biztosíthatta.

A másik jellemző forma, amely a XIV—XV. századtól fogva ugyancsak önálló típussá szerveződött, lényegében hasonló jegyeket mutat az ország *középhegységi területein*, s az egész erdős zónában.

⁴⁵ Bökönyi S., 1968. 293.

⁴⁶ Belényesy M., 1956. 51. skk.; Belényesy M., 1961. 67—68.

⁴⁷ Vö.: Belényesy M., 1956. 53—54.; Enyedi Gy., 1964. 50.; Bökönyi S., 1960. 331.

⁴⁸ Bökönyi S., 1968. 294—295.

⁴⁹ Báth J., 1974. 320. skk. A szegények számára az uraság adott kecskét, amit az összeírás fel is tüntet.

Részben juhászok, részben földművelő népesség kezén számottevő kecskeállomány volt, amely az északkeleti országrészben — kossarazás révén — közvetlenül a földművelő életmódhoz kapcsolódott.⁵⁰ Az összeírások tanúsága szerint alkalmanként itt is a szegénység velejárója volt a kecsketartás, általánosan azonban a közösségi állattartás megnyilvánulása, leggyakrabban a juhászathoz kapcsolódott. Történeti adataink alapján ennek a típusnak az elterjedése is megrajzolható; a hegyvidékek vonulatát követve, vannak nyomai Baranyában, a Bakonyban, Nyugat-Dunántúlon.⁵¹ Nyomon követi az északi hegyvidék vonulatát, kiterjed az egri vártartomány hegyes területein, számszerűen igazolható a kecskeállomány magas létszáma Heves és Borsod megyékben.⁵² (Borsodban az 1598-as juh dézsma-jegyzékben számbavett állatállománynak csaknem 20 százaléka volt kecske.)⁵³ Végigkövethető a kecsketartás jelentősége az ország északkeleti részét övező hegyvidéken.⁵⁴ E típus tartásmódjában az erdei legeltetés játszotta a fő szerepet. A kecsketartás gyakran itt is összefonódik a juhászattal, annak kísérője. Nagyobb szerephez a kövesebb, sziklás határú településeken jut. A kecskék a juhokkal együtt tavasztól őszig az erdei szálláson voltak.⁵⁵ Hasznukat elsősorban a tej jelentette, melyet a — jelentősebb volumenű — juhászat hasznával együtt dolgozta fel. Ez a tartásmód legteljesebben az északkeleti peremterület vlach-jogú pásztorainak kezén virágzott, de szerepet kapott a paraszti háztartásokban is.⁵⁶ Ez a forma átmenetet jelent a havasi pásztorkodás és az alföldi területek népének állattartása között, s benne egyaránt felbukkannak migrációs elemek, s a földművelő életmódhoz kötődő állattenyésztés nyomai is.

A már említett két forma mellett a harmadik táji típusnak, a *havasi kecsketartást* tarthatjuk, mely szintén összekapcsolódik az erdős zóna feletti régió juhászatával. Tekintettel arra, hogy ez a tartásmód olyan területet hasznosított, amely másfajta művelésre nem alkalmas, itt őrizte meg legtovább létjogosultságát a kecsketartás, bár — mint jeleztük — a havasi pásztorkodás ezen rétegét viszonylag késői fejlődés eredményének tartjuk. A tavasztól őszig

⁵⁰ Belényesy M., 1954. 395.; Ila B., 1969. IV. 138.; Földes L., 1957. 150.

⁵¹ Andrásfalvy B., 1975. 392.; Tálasi I., 1939. 10—11.; Zimányi V., 1968. 33, 329. stb.

⁵² Sugár I., 1975—1977.; N. Kiss I., 1960.

⁵³ N. Kiss I., 1960. 767.

⁵⁴ Csupán néhány forrást említek: Makkai L., 1954.; Maksay F., 1959.; N. Kiss I., 1960.; Prodan, D. 1970—1976.

⁵⁵ Ila B., I. 294. skk.

⁵⁶ K. Kovács L., 1968. 9.; Ila B., I. 295—296.

havasi legelőn tartott állat haszna a tej volt, melynek feldolgozása a közösségi tejgazdálkodás sajátos formáihoz kapcsolódott. E tartásmódban is meghatározott szerepet játszhattak a vlach-jogú pásztorok, akiket a havasi területek birtokosai szívesen láttak az egyéb hasznót nem jelentő területeken. Hogy a magashegyi területek főleg kecsketartás révén lettek hasznosítva, arra az is utal, hogy Szlovénia egyes területein a hegyi pásztorkodást és az azzal járó tejgazdálkodást *kozarenie* (kecskepásztorkodás) névvel jelölik, s a pásztort még akkor is *kozárnak* nevezik, amikor már tiltott a kecsketartás.⁵⁷ A tavasztól őszi havasi legelőn tartott állattartomány fenntartására az év másik felében a tartásmódnak többféle variációja kínálkozott. (A korábbi konkrét adatok ezt már vázolták.) 1. A havasi legelőkről az alacsonyabban fekvő erdős zónákba hajtották a kecskéket, ahol az állatok a falvak körül fekvő erdőkben teleltek. 2. A havasi legelőkről a faluhoz közeli, hegyi szállásokra hajtották az állatokat, ahol a tél folyamán felélték a hegyi rétek takarmánytermését. 3. A havasi legelőkről a falvak istállóiba hajtották teletetni a jószágot. 4. A havasi legelőkről az állatokat a mélyebben fekvő, főleg ártéri téli legelőkre hajtották. Az első két esetben a pásztorkodás kárpáti és alpi formáival, az utóbbiban a mediterrán területek transzhumáló állattartásával tart kapcsolatot a közép-európai állattartás, mely a nagyobb európai méretű pásztorkultúra vérkeringésébe elsősorban a juhászattal, s a kisállatokra alapozott állattartó kultúra egész vonulatának nem domináns összetevőjeként illeszkedik be.⁵⁸ Ebből ered az a — csak részben igazolható — hasonlatosság is, ami a kecsketartás ismertetett táji típusai, s a juhászat — *Földes László* által felvázolt — formái között van.⁵⁹

A bemutatott típusok az állattartás általános kérdéseit érintik, melyek aligha oldhatók meg csupán egyetlen — s nem is a legfontosabb — állat tartásának néprajzi vizsgálatával. Esetünkben azonban az adatok egyértelműen hangsúlyozzák a táji adottságokból adódó eltéréseket, amelyek egyúttal azt is jelzik, hogy egy-egy területen mennyire épül be az állattartás a gazdálkodás kötött rendszerébe, illetve mennyire független attól. Azokon a területeken, ahol a kecsketartás komolyabb jelentőséggel bírt, egyértelműen a tartásmód extenzív összetevői dominálnak.

⁵⁷ Szabó I., 1975. 35. skk.; Novak, V. 1960. 98.

⁵⁸ A korábban idézett konkrét adatokon kívül: Berezowski, L. 1959.; Földes L., 1968.; Szabadfalvi J., 1970. 162—177.; Szabó I., 1975. 35. skk.; Wolski, K. 1976. 149. skk. stb.

⁵⁹ Földes L., 1957. 149. skk.

2. A kecsketartó gazdaságok típusai

Eltérő formái alakultak ki a kecsketartásnak az állattartó gazdaságok típusai, szociális helyzete alapján is. E típusokat nem a tartásmód különbsége választja el elsősorban egymástól, hanem az állatnak az egyes gazdálkodó üzemek szerkezetében játszott szerepe, jelentősége. Az egyes típusoknál természetesen némileg eltérő képet mutat a tartásmód is. Úgy véljük, hogy a kecsketartás történeti formáiról ez a fajta metszet, s az előző, a táji típusokat taglaló, együtt adhat teljes képet.

a) Csak kecskét tartó, szegény családok

Alacsony szociális szinten élnek, a kecsketartás — a tejhaszon révén — élelmezésük egyik alapját jelenti. Ebbe a gazdaságtípusba a falusi, mezővárosi és városi népesség legszegényebb családjai tartoznak, s a mindenkori társadalom periferiájára szorult emberek. Egyaránt kimutatható ez a típus az elmúlt évszázadokban az alföldi falvak szegény népességénél, s a hegyvidéki területeken. Zselici parasztok panaszaiban már a XIV. században olvashatjuk, hogy „lovaik, sőt még kecskéik sincsenek”.⁶⁰ A felvidéki falvakban még a szegényszeren egy barázdán élő jobbágyoknak is voltak kecskéik.⁶¹ A XVII—XVIII. században a gömöri falvak szegényebb népességének éppenúgy „tehene” a kecske, ahogyan a Sárköz jobbágyainak. A kecske tartását tiltó rendelkezésekkel szemben mindig fellép annak tudata, hogy van, akinek szüksége van a kecskére, mert létfeltételét jelenti. Amikor például 1813-ban Szentgálon elrendelik a kecskéik kiirtását, akkor ennek visszavonását a gazdák testületileg kérték, mivel „... A gazdák is oly szegény rendűek, akik teheneket nem tarthatván, özvegy és árva maradékaik a kecskéik tejével tápláltnak.”⁶² A kalocsai Sárköz falvainak 1725-ös urbáriumáról tanúskodik, hogy a telep falvak népessége a földesúrtól kecskéket is kapott, minden bizonnyal létalapja megteremtésére. Az urbárium megkülönbözteti a gazda saját kecskéjét, s a nála levőt, ami az uraságé. Ugyanez az adat hívja fel a figyelmet arra, hogy a kecsketartás már ekkor nagy jelentőséggel bírt az iparos népesség kezén. Az urbárium tanúsága szerint főleg a kézművesek

⁶⁰ Szabó I., 1940. 19. (Földes László szíves közlése.)

⁶¹ Ila B., I. 406.; Bárány J., 1974. 329—331.; Takáts S., 1915. 345.; Zólyomi J., 1968. 447—448.

⁶² Tálasi I., 1939. 10—11.

azok (molnár, szabó, nyeregjártó, varga), akik kecskét tartanak, gyakran nincs is mellette más állatuk.⁶³ Szeged környékén a szél-molnárok is szívesen tartottak kecskét maguk körül.⁶⁴ A XX. század első harmadában a földtelenek és a törpeparcellán gazdálkodók kezén volt a kecskeállomány zöme, s elterjedt tartása a kialakuló ipari körzetek és bányavidékek munkássága kezén is.⁶⁵

E típusnál a kecske a szegénység kényszerű velejárója, mely megvetést, lenézést is jelent gazdája számára, s teszi őt gúny tárgyává. Megítélését jelzi a *proletártehén*, *tisztviselőtehén*, az 1950-es években *kommunista tehén*, *Sztálin tehene* gúnyneve is. Nehéz szociális helyzetben elnézik a tartását, de egyébként gondot okoz a legeltetése. A II. világháború után volt olyan alföldi falu, ahol a szegény özvegyasszonyoknak a faluközösség kecskét vásárolt, hogy gyermekeiket fel tudják nevelni. Ez a forma a hazajáró állatcsapatokkal (alkalmanként külön nyájban) való legeltetésre, később egyre inkább a pányván és ólban való tartásra alapult. Ez a forma nem illeszkedik be szervesen a paraszti gazdálkodás hagyományos kereteibe, s mivel olyan rétegek kezén is élt, ahol a paraszti állattartásnak nem voltak hagyományai, így egy sajátos, a hagyományos kultúra elemeit új, alkalmi elemekkel ötvöző formája alakult ki az állattartásnak.

Ez a forma nem csupán hazai jelenség, hasonló szerepet játszott a kecske másutt is a szegényemberek életében. Lengyelországban például főleg a kisvárosok zsidó lakossága tartott kecskét a XX. században. Állataikat főleg pányván legeltették a városon kívül vagy kerítésekhez, fákhöz kötve, árokpartokon, alkalmanként közös városi legelőn. Sokszor felügyelet nélkül csavarogtak a kecskék a kisvárosok utcáin, s csak este hajtották őket haza fejesre. Éjszákára a házak pitvaraiba zárták őket, de nagy téli fagyok esetén még a lakószobába is beengedték az állatot.⁶⁶ A XIX. század utolsó harmadában a német iparvidékeken az államhatalom tudatosan propagálta a kecsketartást az ipari munkásság körében.⁶⁷

⁶³ Báráth J., 1974. 320—321.

⁶⁴ Bálint S., 1976. 508.

⁶⁵ Gunst P., 1970. 397—398.; Gunst P., 1976. 373.; Miskolc város bírósága 1923-ban jelentést tesz a polgármesternek a munkások szabad idejének hasznosításáról, s ebben megjegyzi, hogy „Újabban tejelő kecskével is folyik a kísérletezés, de legelőhiány miatt kevésbé terjed.” Román J.—Beránné, Nemes É., II. 149. sz. irat. (Az adatért Bodó Sándornak tartozom köszönettel.)

⁶⁶ Wolski, K. 1976. 154—155.

⁶⁷ Wolski, K. 1976. 161.

b) Komplex üzemszervezetű parasztgazdaságok kecsketartása

Nagy állataik mellett gyakran tehetős parasztgazdák is tartottak néhány kecskét. Recens néprajzi adatok mellett igazolják ezt feudális kori összeírások is. A XVI—XVII. században a hegyi legelők sokezer juhát, kecskéjét kevés számú familia birtokolta ugyan, de néhány darab minden parasztcsaládra jutott.⁶⁸ A történeti adatok azonban elsősorban azt igazolják, hogy a töredéktelken gazdálkodók, s kis számú szarvasmarhát tartók birtokolták a kecskeállomány zömét, a jómódú gazdák üzemekre — bár előfordult — régen sem volt jellemző a kecsketartás.⁶⁹

A Bakonyban a tehetősebb gazdáknak is voltak kecskéik. Aki teheneit rideg gulyára járatta, az családja ellátására kecskét fejetett. Az istállózó szarvasmarhatartás azonban háttérbe szorította az állattartás ezen ágát.⁷⁰ Az 1950-es években még viszonylag gyakori volt, hogy a tejbeszolgáltatás miatt az adómentes kecske tejével szaporították a tehéntejet. Szívesen tartottak kecskét az alföldi szőlősgazdák, akik nyaranta pányván legeltették az állataikat a szőlőben, s tejét fogyasztották.⁷¹

Ezen gazaaságok üzemszervezetében a kecske nem játszott meghatározó szerepet. Csupán azért tartották, mert tartása nem igényelt semmiféle felkészülést, a kecske a többi állattal megélt, olyan területeket hasznosított, amit a többi állat nem vett igénybe. A gazdálkodás egész szerkezetének kihasználatlan „üres tereit”, hézagait töltötte ki.

Számottevő volt azon parasztgazdaságok kecsketartása, ahol a gazdálkodás üzemszervezetébe beépült, szerepet játszott a juhászat. A juhok mellett — kisebb számban — gyakran tartottak kecskéket is, a haszonvétel a juhokéval együtt történt. (Egyaránt igaz ez a naponta hazahajtott nyájakra, s a településektől távoli legelőkön tartott állatsapatokra.)⁷² A juhok és a kecskék aránya a gazdaságokban változó: az általános kulturális és szociális színvonaltól, a legelőviszonyoktól, értékesítési feltételektől, s — minden bizonynyal — helyi szokásoktól is függ. Hegyvidékeken a kecskék száma olykor megközelítette a juhokét. A juhos és kecskés gazdák alkalmanként külön választhatók: az tehát, hogy az egész juhállomány-

⁶⁸ Maksay F., 1959. 46.

⁶⁹ Vö.: Maksay F., 1959. 489. skk. A szendrői uradalom adatai.

⁷⁰ Tálasi I., 1939. 11.

⁷¹ Sgy. Tiszazug falvaiban.

⁷² Földes L., 1962. 27.

hoz viszonyítva nem magas a kecskék száma, nem ad egyértelmű képet az állomány megoszlásáról. Erdemes kiemelni néhány borsodi falu idevágó adatát az 1594-es juh dézsmajegyzékből.⁷³

Település	bárány	gida
Viszló	35	14
Szentjakab	41	71
Szend	111	82
Szendrő	90	40
Rakaca	83	49
Meszes	15	15
Martonyi	67	63
Horváti	18	16
Debréte	8	9
Telekes	103	67

Az adatok azt is jelzik, hogy a juh- és kecskeállomány zömét a települések lakóinak szűk rétege birtokolta.

Ebbe a típusba sorolhatjuk az erdélyi és felvidéki falvak, faluközösségek nyárait is.

c) Pásztorok kecsketartása

Mindenféle állatcsapatot őrző pásztorok tartottak alkalmanként néhány kecskét nyájaik között, a juhásznak éppen úgy lehetett kecskéje, mint a makkos kondásnak. Ez részben arra utal, hogy a falvak pásztorai gyakran a legszegényebb emberek közül kerültek ki, akiknek járandóságai közé tartozott a kecsketartás,⁷⁴ részben arra figyelmeztet, hogy a kecsketejnek szerepe lehetett a pásztorok élelmezésében is.⁷⁵ A kecsketartás a pásztornép kezén élt a legtovább, ők akkor is tartottak kecskét, mikor másnak tiltották.⁷⁶ Hasonlóan ott volt a pásztor kecskéje más népeknél is a legeltetett állatok között. A lengyel Kárpátokban a meddő birkanyájokban a pásztorok kecskét tartottak, hogy legyen számukra tej. Általában 3 tejelő kecskét jelöltek ki erre a célra.⁷⁷

⁷³ Sugár István kijegyzése: Heves megyei Levéltár XII—III/c. 9. doboz e/416.

⁷⁴ Petercsák T., 1978. 46.

⁷⁵ Tálasi I., 1939. 34.; Vajkai A., 1959. 64.

⁷⁶ Gönczi F., 1914. 593.

⁷⁷ Wolski, K. 1976. 154.

Lényegesen nagyobb volumenű kecsketartással kell számolnunk a vándorpásztorok kezén, s számos adat mutatja, hogy a vlach-jogú pásztorok nyájaiban nagy számban volt kecske. Ezek után éppúgy huszadot fizettek, mint birkáik után.⁷⁸ A Vág jobb partján, Liptó és Árva megyék területén élő vlachok minden esztendőben 100 kecskéből 5 ürüt (castrones) tartoztak adni.⁷⁹ 1652-ben a Murányi uradalomban lakó pásztorok pünkösdkor dézsmát adtak a kecskékből is, s mindegyik mellé sajttal és nemes pénzzel tartoztak.⁸⁰ Hasonlóan Felső-Verecke területén „... minden juhos ember pünkösdnapra 25 fejős juhból bárányostól egy fejős juhot bárányostól adni tartozik; meddőből meddőt ad, kecskéből kecskét a sztrongába.”⁸¹ Kétségtelenül ez utóbbi volt a kecsketartás — volumenében — legszámottevőbb formája, mely lényegében egybeesik a középhegységi és havasi kecsketartás táji típusával.

d) Majorságok kecsketartása

Ez a típus csupán a birtokos jogállásában, s volumenében különbözik a komplex parasztgazdaságok kecsketartásától, valamint abban, hogy a gazdálkodó üzem szervezetében kevésbé volt meghatározó tényező, mint a paraszti üzemek esetében. Ahol a földrajzi feltételek a legelő hasznosítását ily módon lehetővé tették, ott — az allodiális gazdálkodás történeti szakaszainak megfelelően — a földesúri gazdaságok állattartásában is szerepet játszott a kecske, együtt a juhászattal. Nincs okunk magasabb fokon szervezett állattartó kultúrát feltételeznünk ebben az esetben, mint a paraszti gazdaságoknál: a kecsketartás itt is alapvetően extenzív keretekre épült, s alkalmazkodott az illető régió állattartó kultúrájának fő vonásaihoz. A majorságok kecsketartására utaló adatok is az ország peremterületeinek jelentőségét hangsúlyozzák. Számottevő kecskeállománnyal rendelkeztek a Rákócziak kelet-magyarországi uradalmai, mely területek egyébként is a kecsketartás központjai voltak,⁸² de vannak adatok a Rohonc-szalónaki uradalom,⁸³ a csákvári uradalom, s a Nádasdyak dunántúli birtokai, a lékai uradalom⁸⁴ majorságainak

⁷⁸ Belényesy M., 1961. 62.

⁷⁹ Idézi: Herman O., 1909. 152.

⁸⁰ Takáts S., 1915. 307.

⁸¹ Takáts S., 1915. 304.

⁸² Prodan, D. 1970—1976.; Makkay L., 1954.

⁸³ Zimányi V., 1968. 33, 277, 311. stb.

⁸⁴ Maksay F., 1959. 129.

kecsketartására is. A kecske majorsági állatállományból való részese-
désére érdemes néhány példával utalni. A munkácsi uradalom 1638.
évi inventáriuma a beregszászi majorból a következőket tartal-
mazza: „Majorsági juhok: 948 fejős, 185 meddő juh, 80 kos, 329 idei
kosbárány, 432 idei nőténybárány, 188 fejős, 68 meddő kecske, 16 cáp,
58 idei cápolló, 65 idei nőtény olló. A havason 20 meddő juh, 17
ravalyi kos és cáp, 3 idei bárány jutott dézsmába.”⁸⁵ 1643-ban a Rá-
kócziak makovicaí uradalmának majorjaiban:⁸⁶

Öreg juh	432
öreg kos	37
idei jerke	130
idei kos	132
öreg kecske	78
öreg bak	3
idei kecske	16
idei bak	26

Az edelényi Sápi-pusztán 1762-ben a vagyonleltár 825 juh, 434
sertés, 263 szarvasmarha és 65 ló mellett 88 kecskét talált.⁸⁷

A majorságok mellett számottevő lehetett a várak kecskeállo-
mánya is, ami — hasonlóan a majorságokhoz — részben a dézsmá-
ból táplálkozott, de az, hogy például a sümegi vár a XVI—XVII.
század fordulóján külön pásztort tartott a kecskékhöz, utal a kecs-
ketartás jelentőségére.⁸⁸ Elterjedt volt a kecsketartás a környező
országok földesúri gazdaságaiban is.⁸⁹

e) Szocialista mezőgazdasági üzemek kecsketartása

Az elmúlt évtizedekben néhány mezőgazdasági nagyüzem — el-
sősorban egy-két hozzáértő szakember munkájának eredménye-
ként — helyet adott a kecsketartásnak. Újra kelendő — csemege-
ként — a kecskehús, s a tejéből készült sajt, de gazdára talál az állat
bőre is. Az új feltételek között azonban már nem őrzik a tartás régi
hagyományait, a mezőgazdasági nagyüzemek e vonatkozásban is

⁸⁵ Makkai L., 1954. 331.

⁸⁶ Makkai L., 1954. 130.

⁸⁷ Faragó T., 1973. 101.

⁸⁸ Bökönyi S., 1968. 294—295.; Sugár I., 1975—1977.; A sümegi adatért
Bodó Sándornak tartozom köszönettel.

⁸⁹ Wolski, K. 1976. 147.

felhasználják a zootechnika legújabb eredményeit, s nagy gondot fordítanak a — főleg svájci és német behozatalból származó — fajtisza törzsállomány kialakítására. A szakemberek szerint az új félételek között való kecsketenyésztésben számottevő anyagi lehetőségek rejlenek, a felvásárlás és értékesítés rendszere azonban ma még nem kellően kidolgozott, s nem elég szervezett.⁹⁰

⁹⁰ A várpalotai Jószerencsét Tsz, s a borsodsziraki Bartók Béla Tsz kísérletei a legismertebbek, melyben *Bodó Lajos* ny. egyetemi docens és *Szendrei Mihály* főállattenyésztő munkájáé a fő érdem.

IV. AZ ÁLLATOK, A TARTÁS TECHNIKÁJA

1. Fajták

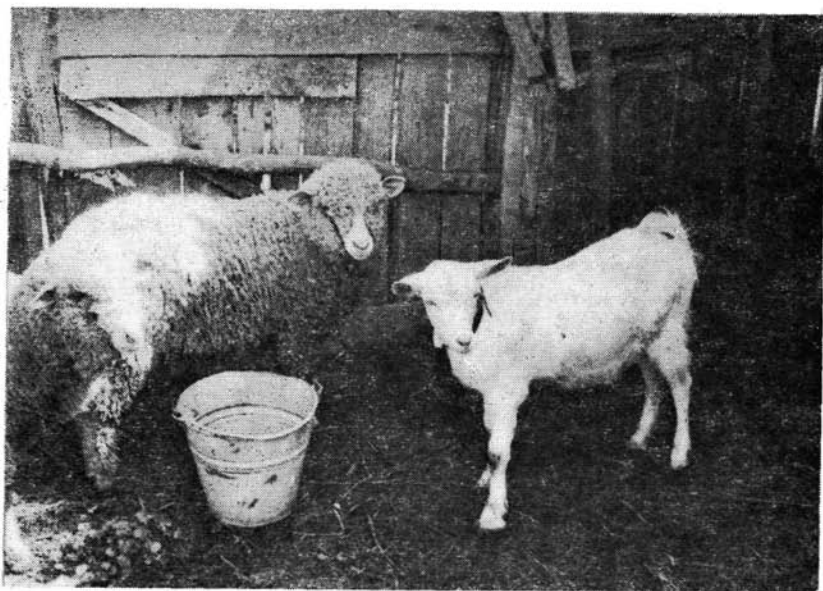
Népünk a kecskék fajtáit nem ismeri, nem tartja számon. Helyenként *fehér magyar* kecskét, *alföldi kecskét* és *hegyi kecskét* emlegetnek, de megkülönböztető jegyeiket, fajtákra jellemző vonásait nem lehet egyértelműen kideríteni. Elsősorban a helyi szóhasználatban alakultak ki ezek az elnevezések, csak az adott területen belül különítenek el vele eltérő külső jegyeket viselő állatokat, de ugyanaz másutt már más fajtára utal. (Talán éppen a fajták ismeretlensége, illetve az ebből adódó bizonytalanság az oka annak, hogy ilyen gazdag szókincse alakult ki a különböző színű állatok megjelölésének.)

Az, hogy népünk nem ismeri a kecskefajtákat, objektív okokra vezethető vissza. Kecskeállományunk hihetetlenül vegyes összetételű, zömmel korcs egyedekből áll. Külső jegyei alapján jól felismerhetők benne a *saanenthali*, *toggenburgi*, *appenzelli* és *őzbarna svájci* kecske vonásai (16—19. kép). A jellemző tartásmód és rendszertelen pároztatás miatt a behozott fajtiszta állomány is hamar elkorcsosult.¹ A századfordulótól kezdve jól megfigyelhető egyfajta tudatos tenyésztői törekvés, amely a jól tejelő, fajtiszta egyedek tartását részesíti előnyben. Ennek megnyilvánulásai a Nyugat-Európából való importok, melyeket a Kisállattenyésztők Országos Egyesülete bonyolított, s az, hogy helyenként a falusi közbirtokosságok tenyészbakokat vásároltak és tartottak.² Ez azonban számszerűen csupán az állomány töredékét érintette, a zöme továbbra is igen vegyes összetételű maradt.

A nyugat-európai behozatal mellett, mely elsősorban rövid szőrű, szarvatlan — tehát főleg tejhasznú — állatokat jelentett, századunk első harmadában a délvidék felől is számolnunk kell behoza-

¹ Horn A., 1948. 7.; Szendrey Mihály szíves közlése, melyért ezúton mondunk köszönetet. Vö.: Állattenyésztési enciklopédia II. 340.

² Bodó L., 1959. 66. skk.; Gunst P., 1970. 401.

16. kép. Saanenthali jegyeket viselő fiatal kecske (Tiszainoka, Szolnok megye)

tallal, melynek korábbi hagyományai is lehettek. Ezek elsősorban spontán módon zajlottak, nem voltak az előzőhöz hasonlóan szervezettek. Ez utóbbi esetben alkalmanként — a tej mellett — az állat szőrének hasznát is számításba vették.³ Ma már nem tudjuk megállapítani, hogy régen milyen kecskefajtákat tartottak hazánkban, hiszen nehéz a mai fajták meghatározása is. Az azonban valószínűnek látszik, hogy nem csupán véletlen egybeesés, hogy az Alföld déli részén él csupán az emléke a kecskeszőr lenyírásának és feldolgozásának (lásd a haszonvételtől szóló fejezetben), ott, ahol még ma is fellelhetők a hosszúszőrű fajták. Az is valószínűnek tűnik, hogy a rövidszőrű, szarvatlan fajták megjelenése előtt — ezek tudatos tenyésztői törekvés eredményei — a tej mellett a haszonvétel más formáival is erőteljesebben kell számolnunk. Kellő vizsgálatok hiányában nehezen bizonyítható ugyan, de úgy tűnik, hogy az állomány fajtaösszetételének tekintetében is kétirányú hatással kell számolni. A rövidszőrű, főleg szarvatlan fajták nyugat-európai

³ Rodiczky J., 1905. 31.

17. kép. Toggenburgi jegyeket viselő kecske (Tiszainoka, Szolnok megye)

behozatalból származnak, a tarka szőrű, szarvalt, vegyes állomány pedig kelet-, délkelet-európai hatást tükröz. Bodó Lajos szerint feltételezhető, hogy az ősi magyar kecskefajták a bolgár—török kecskeállománnyal vannak rokonságban. A magyar parlagi kecskék ugyanolyan szarvat viselnek, mint balkáni rokonaik.⁴ Úgy tűnik, hogy — a többi háziállathoz hasonlóan — a kecsketartásban is lényeges lenne a fajtaváltás kérdésének alapos vizsgálata. Ez azonban első-sorban természettudományi kutatásokkal kezdődhetne meg, ezek nélkül az etnográfia csak részben igazolható feltevésekre szorítkozhat.

2. Nyájak

A kecsketartásban — egészen a közelmúltig — a legeltetés játszott meghatározó szerepet. A pásztorok keze alatt levő kecskecsapa-

⁴ Bodó L., 1959. 25.

tok elnevezésének és összetételének vizsgálata a kecsketartás egyes történeti és etnológiai problémáira is rávilágít. A probléma megközelítése azonban igen nehéz. Mindenekelőtt azért, mert a kecsketartásban gyakorlat volt a más állatokkal, zömmel juhokkal való közös legeltetés, közös nyájak kialakítása. Történeti forrásaink — bár vannak elszórt adatok az önálló kecskecsapatok meglétére — lényegében nem is különítik el egymástól a juh- és kecskeállományt. Porumbák 1632-es inventáriumában az udvarháznál a következő állatállományt sorolja fel: „majorsági juhok: 218 fejős, 103 meddő juh, 137 berbécs, 95 tavalyi nősténybárány, 81 tavalyi kosbárány, 22 kecske”. Ugyanott „dézsmajuhok: 30 fejős juh, 4 fejős kapra...”⁵ Lényegében nem is választja el tehát a számadás a két állatfajt, ami minden bizonnyal a közös tartás gyakorlatát tükrözi. Fogaras inventáriumában 1632-ben a következő szerepel: „Contrabont juhak:

Eöreg juh uagon	no. 279
Eöreg berbecz	no. 28
Taualy kos barany	no. 25
1631 eztendei kos barany	no. 25
1631 eztendei neösteny barany	no. 66
Eöreg keczke	no. 17
1631 eztendeobeli bak czapp	no. 11
Neösteny keczke	no. 6
summa: no. 432.” ⁶	

Uzdiszentpéter inventáriumában 1647 júliusában: „2 sztringa juh. Az első akolnál egy major és 2 pásztor, 507 juh, 72 kecske... Második akolnál is egy major és 2 pásztor, 36 kecske, 713 juh...”⁷ A közös nyájak összetételére, az állat neme és életkora szerinti megoszlására is utal Porumbák 1648. évi januári inventáriumában: „Juhok két seregben, az egyikben 2 pásztor alatt 427 ellő juh és 27 ellő kecske, a másikban 2 pásztor alatt kosok, bakkecskék és múlt nyári bárányok és kecskeollók, 355 db.”⁸ Komána 1648. évi inventáriumában: „2 szkútársaság alatt juhok: I. 249 fejős juh, 109 fejős millora juh, 19 sánta juh, 133 öreg berbécs, 107 tavalyi berbécs, 91 idei bárány, 113 kecske. II. 185 fejős juh, 73 meddő juh, 11 sánta juh, 126 öreg berbécs, 87 tavalyi berbécs, 61 idei bárány és 133 kecske.”⁹

⁵ Makkai L., 1954. 468.

⁶ Makkai L., 1954. 454.

⁷ Makkai L., 1954. 609.

⁸ Makkai L., 1954. 514.

⁹ Makkai L., 1954. 531.

18. kép. Hosszú szőrű, nagy szarvú bakkecske (Kéleshalom, Bács-Kiskun megye)

Adataink szerint a juhok és kecskék közös tartása az országot övező hegyvidéken lehetett általános. Gyökerei és száalai azonban messze vezetnek. Már a Müncheni Codex XV. századi adata utal a két állat tartásának kapcsolatára: „Megválasztá őket egymástól, miként a pásztor választá meg a juhokat a kecskéktől.”¹⁰ Igazolás erre M. S. mester 1506-ban festett, „Jézus születése” című képe (Hontszentantal), melyen a juhnyájban néhány kecske is látható.¹¹ A juhok és kecskék közös tartása elterjedt valamennyi környező népnél, különösen gyakorlat volt a Kárpátok, a Balkán-félsziget, s az Alpok hegyi pásztorkodásában, s lényegében a két állat együttes tartása jellemzi a mediterrán térség transzhumáló pásztorkodását is.¹² Összekapcsolódik a tartás, és a két állat összevegyített tejének

¹⁰ Szarvas G.—Simonyi Zs., II. 143.

¹¹ Bökönyi S., 1974. 197—198.

¹² Földes L., 1960. 626.

19. kép. Lenyírt szőrű fekete kecskebak (Uszód, Bács-Kiskun megye)

közös feldolgozása a román pásztorok kezén,¹³ Szlovénia alpi területén,¹⁴ s a balkáni nomád szarakatszánoknál.¹⁵ A Lengyel-Kárpátokban túlnyomórészt együtt tartották a kecskéket a birkákkal, ami persze sokszor gondot is okozott — a verekedős kecskék miatt — a pásztorok számára.¹⁶ A példákat tovább lehetne sorolni a hegyvidéki tadzsikoktól a félnomád üzbégekig,¹⁷ a kelet-afganisztáni nomádokig,¹⁸ s a fekete földrész tuareg pásztoraiig.¹⁹ A kérdésnek azonban — véleményünk szerint — sokkal korábbi történeti gyökerei vannak. A juh és kecske tartása feltehetőleg a domesztikációjuk-

¹³ Dunăre, N. 1969. 605.; Sulzer, F. J. XVIII. század végi adatát Moldvából és Havasalföldről idézi: Földes L., 1968. 240.

¹⁴ Novak, V. 1960. 98. skk.; Novak, V. 1961. 652. skk.; Novak, V. 1969. 588. skk.

¹⁵ Földes L., 1960. 626. skk.; Marinow, W. 1961. 172.

¹⁶ Wolski, K. 1976. 153.; Vö.: Kowalska-Lewicka, A. 1972. 139–140.

¹⁷ Karmyseva, B. Ch. 1969. 116–118.

¹⁸ Ferdinand, K. 1969. 133. skk.

¹⁹ Nicolaisen, J. 1969. 162. 171. skk.

tól kezdve — mely lényegében egy helyen, s egy időben történt — összekapcsolódott, együtt járták útjukat az emberiség állattartó kultúrájában.²⁰ Bökönyi Sándor — néprajzi analógiák alapján — igazoltnak véli, hogy a pásztorok mindig tartottak néhány kecskét a juhok között is.²¹ A kapcsolat jellemezhetette a neolithicum népességének állattartó kultúráját is. A két állatfaj arányát elsősorban geográfiai tényezők szabták meg: a hegyvidéki népcsoportok főleg kecskéket, a síkvidékiek főleg juhokat tartottak.²² Az állattartás geográfiai determináltsága később sokat oldódott, s a földrajzi meghatározottság mellett szociális szempontok és a haszonvétel célkitűzései fokozatosan meghatározó szerephez jutottak, s ezek a tényezők mindig együtt szabták meg azt, hogy milyen volt az arány a juh- és a kecskeállomány között. Alapvetően lehetőséget teremtett erre a két állat biológiai-alkati hasonlósága is. Ezért van az, hogy a két állatfaj számaránya középkori gazdasági iratokban tájegységenként annyira változó képet mutat, s nemegyszer egy-két év alatt teljesen megváltozik arányuk egy-egy településen belül is. Van úgy, hogy 1—2 kecskét írnak össze 300—400 juh között, s ritkán, de az is előfordult, hogy a kecskék száma a nagyobb. A XVI—XVII. században az északkeleti országrészen a legáltalánosabb arány 1:10—1:5 a juhok javára.²³ Ez a középérték jellemző a környező, főleg kárpáti területekre is.²⁴ A juh és kecske közös tartása tehát feltehetően a neolithicum óta általános etnológiai jelenség, lehetőség, melyre a kulturális választ az illető terület népességének gazdasági, szociális, kulturális színvonala adta. A két állat együttes tartásának azonban voltak helyi, praktikus szempontjai is. 1. A kecskék száma általában nem volt olyan magas, hogy külön nyájja szervezhetnék volna őket, nem volt érdemes melléjük külön pásztort fogadni. 2. A XVII—XVIII. századtól kezdve rendeletekkel — melyek főleg az erdővédelmet szolgálták — egyre inkább igyekeztek visszaszorítani a kecskék legeltetését. A juhokkal való legeltetés mintegy rejtett formája volt a kecsketartásnak, az állat legeltetésének. 3. A juh és a kecske legeltetése, legelőhasznosítása szinte kiegészíti egymást: míg a többi állat nem legel a juh után, addig a kecske azt eszi a legelőn, amit a juh nem legel le, s fordítva. 4. A kecske hasonló minőségű, s lényegesen nagyobb mennyiségű tejet ad, mint a juh. A két ál-

²⁰ Matolcsi J., 1975. 160.

²¹ Bökönyi S., 1974. 197.

²² Bökönyi S., 1974. 190.

²³ Pl. N. Kiss I., 1960. 767.

²⁴ Wolski, K. 1976. 156. skk.

lat teje — a magyarságnál és a környező népeknél is — együtt került feldolgozásra (lásd a haszonvétel fejezetet). Így a kecsketartás a tejgazdálkodásban számottevő haszontöbbletet jelentett a pásztorok számára. A meddő juhnyájaknál a pásztorok járandóságai közé tartozott, hogy néhány kecskét tarthattak a nyájban, melyek élelmezésüket szolgálták.²⁵ A Lengyel-Kárpátokban általában 3 tejelő állatot jelöltek ki erre a célra.²⁶ Alföldi juhászoknál néha kecske volt a nyáj vezérállata. Gyakran felbukkan a juhnyájakban a kecske — főleg szép, erős bak — vezérállatként a Balkánon is.²⁷ A román pásztorok ezt azzal magyarázzák, hogy a kecske érzi meg leg hamarabb a farkasveszélyt.²⁸ Hasonlóan vélekedtek a lengyel területek pásztorai is. Chmielowski XVII. századi enciklopédiája azt írja, hogy „Éberségének, gyors tájékozódásának, valamint szemfülességének következtében a nyájakban (ti. juhnyáj) a kecske tölti be a vezérállat és a nyájőrző szerepét.”²⁹ A lengyel juhászok részére 1748-ban írt oktatás a következőket írta erről: „Az értelmes juhásztor kecskét tart a juhok között, hogy amikor ő a juhokat legelteti, ami mindig a mezőn, vagy leginkább az erdőben történik, akkor ő mindig a kecskéket figyeli, mert a kecské a legjobb őrzők a farkasokkal szemben. Leghamarabb a kecske szimatolja meg a farkast, hamarabb, mint a kutya, és bármilyen gyorsan lopakodik is a farkas, a kecske megérzi, kellő időben dobbant a lábával... Ezért érdemes kecskét tartani a nagyobb aklokban, különösen nagy serénységgel látják el ezt a feladatot a kecskebakok.”³⁰ Valószínűleg ezek a szempontok is szerepet kaptak abban, hogy néhány kecske általában ott is volt a juhok között, ahol egyébként tartásának nem volt különösebb hagyománya és jelentősége.

Voltak azonban — minden bizonnyal kisebb számban — önálló kecskenyájak is. Ezek összetételéről és létszámáról tájékoztat egy beregi földesúr tiszadonyi kecskenyáját számon tartó gazdasági följegyzés. 1801-ben a nyáj a következő állatokból állt.³¹

Öreg bak
Öreg fias

5
58

²⁵ Tálasi I., 1939. 34.

²⁶ Wolski, K. 1976. 154.

²⁷ Marinow, W. 1961. 172.

²⁸ Roska M., 1943. 118.

²⁹ Wolski, K. 1976. 128.

³⁰ Wolski, K. 1976. 128. (Urbán József fordítása)

³¹ Beregi Múzeum adattára és dokumentumtára: D.69.142.; T.73.1.1. Az adatért Csizsár Árpádnak tartozom nagy köszönettel.

Meddő	6
Esztendős bak	12
Esztendős cap	7
Esztendős fias jerke	4
Esztendős fiatlan	18
Idei bak	10
Idei czap	28
Idei jerke	27
Összesen	175

1802-ben a nyáj állománya a következőképpen alakult:

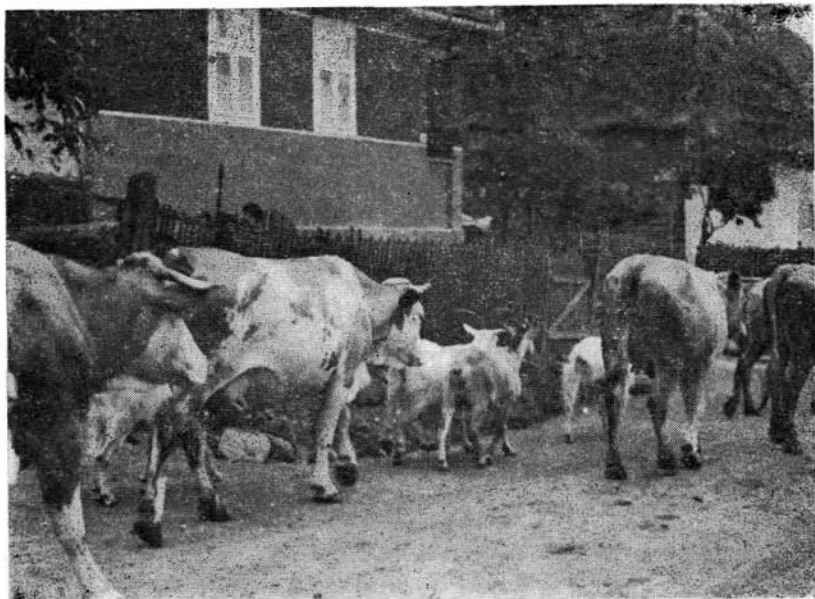
Öreg bak	9
Fejős	47
Fiatlan fejős	6
Meddő	20
Esztendős jerke	24
Esztendős czap	16
Esztendős bak	1
Idei bak gedó	24
Idei jerke gedó	23
Összesen	170

(Vö.: Nemek, életkorok fejezettel)

Már a korábbi századokban is gyakorlat lehetett az — ami századunkban teljesedett ki —, hogy a kecskéket, ha nem tudtak melőljük külön pásztort fogadni, együtt legeltették más, hazajáró állatcsapatokkal. A Hegyalján, Liszkán a XVIII. század végén megtiltották, hogy a pásztor a tehéncsordával kecskét őrizzen, mert a kecskék elszaladgálnak a csordától, s jelentős károkat tesznek. Külön kecskepásztor fogadására kényszerítették a gazdákat.³² A tehenekkel jártak a legelőre a kecskék Mohácson is a XIX. század elején. 1830-ban, mikor egy mohácsi lakos két elveszett kecskéjéért kártérítést követelt a pásztortól, a bíró ítéletében a következőket hangsúlyozta: „... a város csordása nem a kecskék, hanem a tehenek mellé fogadtatott, a pásztor a felelet terhétől feloldoztatik, de minthogy a csordás azoknak (ti. kecskék) felvigyázását önként magára vállalta, és a bért azoknak felvigyázásáért már fel is vette... és minthogy bizonyos volna, hogy azokat a farkas elfogván megette, mégis a fele ár megfizetésére ítélte.”³³

³² Hógye I., 1972. 135.

³³ Andrásfalvy B., 1976. 392—393.

20. kép. Kecskek a marhacsordában (Komlóska, B.-A.-Z. megye)

A kecskeállomány számának, jelentőségének visszaesésével, s a kijáró állatcsapatok felszámolásával új helyzet állt elő a kecske legeltetésében is. Mindig azzal az állattal hajtották legelőre, amelyiknek a pásztora elvállalta a kecskéket. Különösen a sertésnyájakkal együtt legeltettek szívesen, mert az télen is kijárt. De felbukkannak a kecskek a közelmúltban is a juhnyájokban és a marhacsordákban is (20—21. kép). Külön nyájja azonban kevés helyen szerveződtek: csak ott, ahol számuk 50—60 fölé emelkedett, s a faluközösség engedélyezte — megfelelő legelőterület birtokában — külön kecskenyáj szervezését.

Az együtt legeltetett kecskecsapat megjelölésére szolgáló kifejezések időben és térben is rendkívül változatosak, gyakran egy-egy településen belül is eltérő kifejezések élnek. Mégis úgy tűnik, hogy ezen a szálon nem nyomozható tovább kellő biztonsággal a kecsketartás története.³⁴ A kecsketartás nyelvi készletének ez a rétege elválaszt-

³⁴ Bodó S., foglalta össze a legeltetett állatcsapatok elnevezésének történeti adatait. Adataiért neki tartozom köszönettel.

21. kép. A marhacsordával legelőre hajtott kecskék (Teresztenye, Borsod-A.-Z. megye)

hatatlan a többi állatfajtól, s kellő adatok hiányában ez a kérdéskör nehezen rendezhető egységes rendszerben. A Bécsi Codex a XV. században kecskék csordáját említi,³⁵ északkelet-magyarországi számadásokban a XVII. században kecskék seregeit jegyzik fel.³⁶ Az élő nyelvben a *kecskenyáj* a legelterjedtebb kifejezés, ezt a szót az egész magyar nyelvterületen ismerik. Ezenkívül azonban napjainkban is használják a *kecskefóka*,³⁷ *kecskefalka* kifejezést is, mely a Dunántúlon a legelterjedtebb. Az alföldi falvakban a *falka* a nyájnál kisebb egység, gyakran egy ember tulajdonában levő állatállomány (elsősorban kisállatok) megjelölésére szolgál.³⁸ A *kecskecsorda*

³⁵ Szarvas G.—Simonyi Zs., II. 143. („Iohoknak čordayc, kečkeke, lo-wake...”)

³⁶ Makkai L., 1954. 514.; Takáts S., 1915. 300.

³⁷ Vajkai A., 1959. 42.

³⁸ Sgy. Kéleshalom, Kunszentmiklós (Bács-Kiskun megye), Tiszasas (Szolnok megye).

kifejezés egyaránt ismert az északkeleti megyékben, s az Alföld középső területein,³⁹ Szeged környékén,⁴⁰ valamint Kovászna megyében.⁴¹ Felbukkan még az említett területeken a *kecskegulya* (Szolnok megye, Bács-Kiskun megye), *kecskecsürhe* (Szolnok megye) kifejezés a kecskecsapat megjelölésre. Kéleshalmon (Bács-Kiskun megye) *gidanyáj*nak nevezik az elválasztás idejére — fiatal állatokból — szervezett állatcsapatot. Szórványosan felbukkan alföldi falvakban a *gedanyáj* kifejezés a fejős állatokból szervezett kecskecsapatra is.

A kecskecsapatok elnevezéseiben minden bizonnyal alapvető szerepet játszott a más állatfajtákkal való, közös tartás, s talán ezzel is magyarázható, hogy külön terminus nincs nyelvünkben ezen állatcsoport megjelölésére csak olyan, amit a többi állatfajra is alkalmaznak.

3. Szaporítás, mustrálás

Az állomány szaporítása a kecsketartásnak is fontos feladata, de ma már közel sem játszik olyan lényeges szerepet, mint más állatok esetében. A kecskék ma ugyanis nem jelentenek igazából állatvagyonot. Nem cél a kecsketartásban az állomány számának növelése, lényegében azonos keretek között mozoghat az állatlétszám. A szaporulatnak elsősorban az állomány fiatalítása és — ahol fogyasztották — a hús miatt volt jelentősége.

A gazdák többsége csupán egy-két állatot tart, s alkalmanként az a gond, hogy miként adjon túl a szaporulaton. Éppen ezért a kecske szaporítása körüli ismeretanyag lényegesen szegényesebb, mint más állat esetében. (Persze, egészen más lehetett a kép az elmúlt századokban, főként a hegyvidéki területeken, ahol a kecske szaporulata — a juhéhoz hasonlóan — lényeges haszna lehetett az állattartásának.) A jelenlegi kép a kecsketartás kis jelentőségére és alacsony színvonalára utal.

Az említett okok miatt nem törődtek igazán az állatok fajtájával, nem fordítottak gondot a fajtisztaság kérdésére. A pároztatás rendje miatt (lásd alább) az egyébként fajtisztá egyedek utódai is néhány év alatt elkorcsosodtak, s így a tudatos állami tevékenység ellenére, mely tenyészállat-behozattal igyekezett segíteni a hazai kecsketartást, az állomány minősége mindig is alacsony szinten

³⁹ Sgy: B.-A.-Z. megye: Bogács, Jósvalő, Gönc, Mád.; Szolnok megye: Csépa, Cibakháza.

⁴⁰ Tápé: Bálint S., 1976. 508.; Szeged: Bálint S., 1957. I. 706.

⁴¹ Gazda K., 1974—75. 236.

állt.⁴² Valamit javított a helyzeten, hogy 1948-ban a Földművelésügyi Minisztérium bevezette a kecske törzskönyvezését,⁴³ a tenyésztők fajtiszta bakokat kaptak állataikhoz. Ez azonban már csak a magyarországi kecsketartás utolsó felfutását érintette, s a tartás szisztémája miatt azt is csak kisebb részben.

A kecske általában még annak az évnek a végén *megüződik*, amelyikben született, s éves korára már megellik. A nyár végétől, augusztustól október elejéig *üzekedik*, ha üződhetne, akkor hangosan mekeg. A kecske pázására általában az *üzekedik*, *üz*, *üződik* kifejezéseket használják, csak Erdélyben mondják, hogy *berreg*: „Megbergi a cáp a nősténykecskét.”⁴⁴ A Tiszazugban azt tartják, hogy az a jó, ha újholdra üződik meg a kecske, mert akkor egészséges, nagy gidát ellik.⁴⁵ A kecske — amíg legeltették — a nyájban üződött fel a legelőn. Bakot főként a pásztorok tartottak, általában 40—50 jerkére egyet. A gazdák némi készpénzt (az 1950-es évektől 20—50 Ft), esetleg pár kiló terményt adtak a pásztornak a kecske üzetéséért, ami lényegében a bak tartásához való hozzájárulást jelentette, mivel a bak több és jobb minőségű takarmányt kapott az üzetés idején. Ahol a legeltetési társulatok, közbirtokosságok tenyészbakot tartottak, ott a falu bikájával együtt kezelték ezt az állatot, s gondozóját megillette az üzetésért járó pénz. Gyakran magányos, idős emberek tartottak bakot, akik ezzel kevés pénzre tudtak szert tenni.⁴⁶ A bakot tartó gazdán gyakran ragadványnévként is rajta maradt ez a tevékenység, pl.: *bakos Lénárt János*.⁴⁷ Mikor megszűnt a kecskék legeltetése, akkor a bakhoz el kellett vezetni a nőstényállatokat. A gazdák vagy megvárták, míg az állat megüződött, vagy otthagyták néhány napra. Az üzetésért pénzt, vagy pár kiló terményt, 5—6 liter kukoricát, pár liter bort adtak a bak gazdájának, vagy csak a kocsmában fizettek neki egy áldomást. Az utóbbi évtizedekben, a kecskeállomány csökkenésével már nincs bakkecske minden faluban, s így a kecskék üzetésére a falvak között sajátos kapcsolat alakult ki. Vagy a gazdák maguk hajtották át valamelyik közeli faluba kecskéjüket, s hagyták ott két-három hétre, vagy a pásztor adott kölcsön néhány hétre bakot a nyár végén. A pásztorok és falvak között effajta kapcsolatra szép példát lehet találni az Aggteleki-karsztvidék településein, ahol szinte

⁴² Gunst P., 1970. 401.; Horn A., 1948. 7.

⁴³ Horn A., 1948.

⁴⁴ Vámszer G., 1959. 92.; Vö.: Herman O., 1914. 257.

⁴⁵ Sgy. Tiszainoka.

⁴⁶ Orosháza néprajza II. 274.

⁴⁷ Sgy. Bükkzsérc.

valamennyi falu kapcsolatban állt ily módon is egymással.⁴⁸ De nyomon követhető ez a kapcsolat az országban másutt is egy-egy kistérségen belül. A kapcsolat hatósugara a kecsketartás intenzitásának csökkenésével növekedett: kezdetben legfeljebb csak a szomszéd falvakba kellett elvinni üzetni a kecskét, ma alkalmanként nagyobb távolságra is. Régebben, ha nem volt bak egy-egy évben valamelyik faluban, akkor több környező település is szóba jöhetett. Ma már 4—5—6 falu kecsketartói hordják egy helyre üzetni állataikat.

A bakokat általában csak az üzetés idején tartották együtt a nyájjal, csak nyár végén „engedték rá a jerkére”. Máskor pányván legeltették. Gyakorlat volt az is, hogy a közös nyájban legelt a bak, de *felkötötték*, zsákból készített *kötőt*, *szütyőt* kötöttek a hasa alá, hogy ne üzekedjen.⁴⁹

A „gidát fogott” jerke neve *vemhes*, *hasas*, a meg nem üződötté *meddő*. A vemhes állatot csaknem végig fejk az ellésig, mert azt tartják, hogy a nem fejt kecske túl nagy gidát nevel, s nehezen tud elleni.⁵⁰ A hagyomány szerint a kecske a jerkegidát pontosan öt hónapra elli, a bakot három nappal tovább hordja.⁵¹ A fiatal állat világra hozatalát *ellés*, *gidózás*, *gidázás*, *fiadzás*, *kecskézés* kifejezésekkel jelölik. Előfordult, hogy segíteni kellett az anyaállattól „elvenni a gidát”, többnyire azonban elég mostoha körülmények között jött a világra a fiatal állat. Főleg hegyvidéki területeken, ahol még a közelmúltban is gyakorlat volt a kecske téli legeltetése, nemegyszer a szabadban, sokszor hóban ellett meg az állat. Volt, hogy csak akkor vették észre, mikor már „táncolt az anyja mellett a gedő”. Ez természetesen a fiatal állatok gyakori elhullását eredményezte. Az utóbbi évtizedekben a kecskéek számának csökkenésével, s az egyes állatok becsének növekedésével már egyre ritkábban hajtották ki a vemhes állatot, s takarmányát is dúsították: több darát, abrakot kapott, mint a meddő állat.

Az ellés után gondosan ügyeltek arra, hogy az állat a *poklát*, *pokláját* (placenta) meg ne egye. Elvették alóla, s általában a trágyadombon ásták el.

Az első tej neve a kecskénél is *pectej* vagy *guluszta* (az utóbbi elnevezés főként az északkeleti országrészen fordul elő). Ezt vagy

⁴⁸ Vö.: **Viga Gy.**, 1977. 317.

⁴⁹ Sgy. Szelevény (Szolnok megye), Kéleshalom (Bács-Kiskun megye). **Paládi-Kovács A.** által idézett adatok szerint ez az eljárás országszerte ismeretes, **Tálas I.** szerint megegyezik a török népek hasonló eljárásaival. Vö.: **Paládi-Kovács A.**, 1965. 118. (Jegyzetek.)

⁵⁰ Sgy. Taktaszada (Borsod-A.-Z. megye).

⁵¹ Sgy. Tiszainoka (Szolnok megye).

a földre fejték, vagy kifejték edénybe, s magával az állattal itatták meg, de nem engedték, hogy a fiatal kecske szopja ki. Csak ennek kifejeése után engedték a gidát az anyja alá.

Ha az ellés közben az anyaállat elpusztult, akkor a gidát elajándékozták, vagy tehéntelepen nevelték fel. Ha a kecske több gidát ellett, általában csak egyet hagytak meg, a másikat, illetve a többit (3-as, 4-es ellés is előfordult) elajándékozták.

Mivel a kecsketartás fő haszna a tej volt, ezért a kiskecskét igyekeztek mielőbb elválasztani az anyjától. Az elválasztás idejét nem kötötték naptári eseményhez, csupán Aggtelekről van adatunk arra, hogy mindig Zsófia napkor (május 15.) választották el a gidákat. Hat-nyolchetes kor volt országsszerre a választás ideje. A bak gidákat, illetve a levágásra szánt jerkéket ekkor volt szokás levágni, a felnevelésre szánt állatokat pedig — különféle módon — igyekeztek leszoztatni a szopásról.

Az elválasztásnak többféle módja is lehetett, az egyes eljárások egy-egy településen belül is váltották egymást. Kéleshalmon (Bács-Kiskun megye) külön *gidanyájba* hajtották az elválasztásra szánt állatokat.⁵² Gyakoribb volt ennél, s az egész ország területén elterjedt, hogy a fiatal kecskét valamilyen módon külön zárták, elkülönítették az anyjától. Vagy pányván külön kötötték tőle, vagy nappalra az ólba zárták a fiatal állatot, s csak az anyját hajtották a legelőre. Az elválasztás ezekben az esetekben fokozatosan történt. Kezdetben az egész tej a fiatal állaté volt. Néhány hét után már kifejték az egyik csecset, s a gida a másikkól szopott. Ekkor még naponta kétszer engedték az anyja alá, később már csak egyszer. Végül teljesen kifejték a tejet, elválasztották a gidát, nem engedték szopni. Nem nagyon szerették azonban ezt az eljárást, mert a két állat sokáig „bőgte egymást”.

Elterjedt volt Szolnok megyei és Bács-Kiskun megyei kecsketartó gazdáknál, hogy néhány hétre kicserélték egymás között választásra szánt állataikat. Az elválasztás így gyorsabb volt, mert az idegen anyaállat nemigen engedte közel magához a gidát, „elrűgta magától”. Ennek az elválasztásnak sajátos gyakorlata alakult ki az Aggteleki-karsztvidék falvaiban, ahol a szomszédos falvak pásztorai kicserélték egymás között a választásra szánt állatokat, vagy maguk a gazdák bízták rá gidáikat valamely szomszédos falu pásztorára.⁵³ Érdekesége a dolognak, hogy mindig visszavitték, vissza-

⁵² Sgy. Az emlékezet szerint az eljárás az ország más területein is szokás lehetett.

⁵³ Vö.: **Viga Gy., 1977. 317—318.**

kérték az állatokat, pedig sokszor — saját bevallásuk szerint is — egyszerűbb lett volna véglegesen elcserélni azokat.

Elterjedt szopásgátló eszköz volt a szűrös palóka,⁵⁴ mely többféle néven volt ismeretes: *szűrő*, *kosár*, *kosárka*, *szűrőkosár*, *orrszíj*, *szöges szíj*, *töviskosár*, *kantár* (Aggteleki-karszt), *palóka* (Tiszazug), *szűrőka* (Bükkvidék, Hegyalja, Zempléni-hegység), *szöges kantár*, *szűrős kantár* stb. Úgy tűnik, hogy az eszköz használata főleg az északi hegyvidéken volt elterjedt, az Alföldön — kecskék esetén — csak elvétve találkozunk vele. Kecskékre csak a legegyszerűbb formáját használták: vékony szíjba néhány rövid szöveget szúrtak, s így csatolták a fiatal állat orrára.⁵⁵ Csak szükség esetén alkalmazták, nem szívesen használták, mert a szögek könnyen megsebeztek az anyaállat tőgyét, s ez komolyabb kárt jelentett, mintha a fiatal állat kiszopja a tejet.

Főleg az alföldi falvakban volt ismeretes az elválasztás azon módja, hogy *zacskót* varrtak az anyaállat tőgyére.⁵⁶ Az északi hegyvidéken kevésbé terjedt el ez az eszköz, ahol ismerik, ott általánosan *szütyő* a neve.⁵⁷ Ez négyzet alakú vászondarab, amit négy, sarkaira erősített zsinórral kötöttek fel az állat hátára. Használatától sokan azért idegenkedtek, mert a vászon a csorgó tejtől megkeményedett, s kikezdte az állat tőgyét, bőrét. Aligha tévedünk, ha ezt az eszközt rokonnak tartjuk a bak üzekedésének meggátlására szolgáló *kötővel*, *szütyővel*.⁵⁸

Ritkábban fordult elő, hogy az anyaállat tőgyét bekenték *marhaganajjal*, így igyekeztek távoltartani tőle a szopós kiskecskét.⁵⁹

A hím állatot általában már kicsi korában levágták, nem szívesen nevelték fel. Alkalmanként néhány hetes korában kiherélték, s egy évig hizlalták, majd levágták. Az ország több területén szokás volt azonban a bakkecskék egyéves kor utáni kiherélése is. A herélt állatokat felhizlalták, húsát fogyasztották.⁶⁰ Az éves kora után kiherélt bak megjelölésére elterjedt a *cap* kifejezés, legtöbb helyen azonban nincs megkülönböztető neve a herélt állatnak. (A *cap* szó széles elterjedtsége — kiherélt állat értelmében — a húshaszon korábbi fontosságát hangsúlyozza.) A bakkecskét levágáskor is szo-

⁵⁴ Vö.: Szabó M., 1955. 149.

⁵⁵ Szabó M., 1955. 149. skk.

⁵⁶ Sgy. Cibakháza, Nagyrév, Tiszainoka, Tiszakürt stb.

⁵⁷ Sgy. Taktaszada, Arló, Erdőbénye, Kisgyőr.

⁵⁸ Vö.: 49. jegyzetponttal.

⁵⁹ Sgy. Szentsimon, Arló. Vö.: Szabó M., 1955. 148.

⁶⁰ Sgy. Tiszazug, Bács-Kiskun megye, zempléni hegyvidék, Aggteleki-karszt, Bükk-vidék. A Bakonyból közöl adatot: Tálasi I., 1939. 24.

kás volt kiherélni, nyúzás előtt, mert azt tartották, hogy így kevésbé bűdös a hús. A bakot általában a pásztorok herélték ki, hasonlóan, mint a birkát. A *zacskóját* éles késsel felvágták (vagy oldalt nyitották fel, vagy a végeit nyesték le), kinyomták belőle a *heréjét, golyóját*, ezt foggal megragadták, s addig húzták, míg a zsinórja ki nem jött. A zsinórt elvágták, a sebet sebhintőporral szórták be. A herét eldobták, nem fogyasztották el. A foggal való herélés minden bizonnyal — a juhászatban alkalmazott hasonló eljárással együtt — a pásztorkultúra régi közös hagyománya.

A kecskét addig érdemes tartani, amíg „kap gidát”, s amíg jól tejel. A 8—10 éves állatot általában már öregnek tartják. Az ilyen korú kecskét régen a parasztgazdák is levágták, újabban viszont inkább csak a cigányok vásárolják meg, s fogyasztják el. A kecsketartás háttérbe szorulásával egyre inkább csak a tejes állat húsa kerül az asztalra, míg korábban általános gyakorlat volt az ivarérett állat levágása is.

4. Gyógyítás

Minél nagyobb értéke, jelentősége van egy állatnak a paraszti gazdálkodásban, annál több gyógyító eljárás és hiedelem fűződik hozzá.⁶¹ A kecske a magyarságnál nem játszott alapvető szerepet, s nem képvisel nagy anyagi értéket maga az állat sem. Minden bizonnyal ezzel magyarázható, hogy viszonylag kevés gyógyító eljárást ismer népünk vele kapcsolatban. Ehhez járul az is, hogy a kecskét általában ellenálló, szívós állatnak tartják, s azt mondják, hogy soha nem beteg, ha pedig megbetegszik, akkor el is pusztul, nem lehet meggyógyítani.

Az állatgyógyítás általában sokkal céltudatosabb, kevesebb irracionális elemet tartalmaz, mint az emberek gyógyítása,⁶² de különösen igaz ez a kecske esetében, ahol elvétve bukkannak fel a gyógyításban irracionális elemek.

A recens gyűjtések alapján a kecske gyógyításának eljárásmodjai a pásztorok és a parasztgazdák által gyakorolt tevékenységtípusokra bonthatók szét. Az előbbi állattartásunk és állatgyógyításunk mélyebb rétegeiben gyökerező, sokszor eltitkolt, féltve őrzött eljárásokat is tartalmaz, az utóbbi elsősorban általánosan ismert és gyakorolt eljárásokból áll. Az emlékezetben elérhető időben — a tartásmód változásából következően — az állat betegségét és gyógyí-

⁶¹ Moór E., 1933. 57.

⁶² Vajkai A., 1939. 52.

tását a pásztor általában naponta meg tudja beszélni az állat gazdájával, így a naponta hazajáró állatokon gyakorolt gyógyító eljárás sokkal „nyitottabb” a parasztgazdák felé, mint a kint háló állatoknál. A kecsketartás jelentőségében és volumenében bekövetkezett változás átalakította a pásztor és a gazdák kapcsolatát, a számadás, az állatokért való felelősségvállalás gyakorlatát is. Hazajáró állatoknál általában a gazda gyógyít, ebben legfeljebb a pásztor segítségét kéri.

A hegyvidéki területeken, ahol kintháló kecskenyájak voltak, a pásztor csak darabszámmra volt köteles számot adni az általa őrzött állatokról. Porumbák inventárium 1648-ban külön említi a „döggel holt keczke olló bőr”-t a major juhállományáról szóló kimutatásában.⁶³ A közös nyájon legelő állatok tömeges betegségére utal a görögnyelvi uradalom 1645-ös számadása is, 28 „pénzen eladott rühös kecske” említésével.⁶⁴

Ma a pásztorok és a parasztok főleg a más állatokon megtanult gyógyító eljárásokat alkalmazzák a kecskék esetében is. Az itt bemutatásra kerülő gyógymódok zömét a szarvasmarhák és a juhok gyógyítására is általánosan alkalmazták. Ez valószínűleg régebben is így lehetett, mert úgy tűnik, hogy az állatgyógyítás fő választóvonalai nem az állatfajok, hanem a betegségi típusok között húzódnak. Az alábbiakban a betegségek típusai alapján vesszük sorra a kecske gyógyítása során alkalmazott eljárásokat.

A kecske általában könnyen megellik, van azonban, hogy segídeni kell az ellésnél: általában óvatosan húzzák a kiskecskét, kibújt lábainál fogva. Némelyik fejős kecskének olyan nagy a tőgye, hogy a földre ér. Ilyenkor zacskót varrtak vászonból, s azzal kötötték fel a tőgyet. A zacskót négy, sarkaira erősített madzaggal erősítették az állat hátára. Ha az állat a lábát törte, akkor általában levágták, nem próbálkoztak gyógyításával. Elvétve előfordult, hogy két fadarab közé, sínbe kötötték a törött lábat, de a sántító állat már csökkent értékű volt. Ez az eljárás egyébként is a kisebb állatlétszám, s az egyes állatok nagyobb becsértékének velejárója.

A kecske leggyakoribb betegsége — hasonlóan a többi kérődző állathoz — a felfúvódás. (Az állatorvosi szakirodalom elkülöníti a kérődzők — szarvasmarha, juh, és kecske — bendőfelfúvódását.)⁶⁵ E betegség, valamint a vele együtt járó baj, a *kérő*, *kérődző* megállításának okát népünk jól ismeri, ezért a legeltetés és a takarmányozás során nagyon ügyelt arra, hogy az állat ne egyen nagy nedves-

⁶³ Makkai L., 1954. 521.

⁶⁴ Makkai L., 1954. 627.

⁶⁵ Mezőgazdasági Lexikon I. 364.

22. kép. Kecske
gyógyítása „zabolával”
(Taktaszada, Borsod-
A.-Z. megye)

ségtartalmú zöld takarmányt. Alkalmanként azonban a legelés közben elfogyasztott mérgező növényekkel, bogarakkal, egérfészekkel magyarázzák a felfúvódást. Az állatgyógyító eljárások legnagyobb része ezen betegség kezelését szolgálja, s ebben rendkívül változatos eszközöket tartalmaz, melyek zömmel racionális eljárások. Általánosan ismert, hogy a felfúvódott állatot meg kell kergetni, zavarni, „fel kell szedni a hátán a bőrt”, hajagmogyoró pálcával kell dörzsölgetni a hátát, hogy ezzel segítsék elő a belek mozgását. Alkalmanként vizes lepedőt kötöttek az állat oldalára. Másik lehetőség az, hogy valamilyen vegyszert, gyakran undort keltő anyagot öntöttek a beteg kecske szájába, illetve itattak meg vele. Erre a célra használtak záptojást, oltott meszet, fokhagymás vagy ecetes vizet, dohányt, köménnyőzetet, keserűsót, vereshagymát, kamillateát, szóda bikarbónát, borseprőt, volt ahol kis békát nyellettek le a beteg kecskével.⁶⁶ Újab-

⁶⁶ Sgy. Szinpetri (Borsod-A.-Z. megye).

ban az is előfordult, hogy emberi gyógyszerkészítményt adtak be az állatoknak, hogy elősegítsék gyomorműködését (bilagit, dipankrin). A felsorolt, alkalmazott anyagok elterjedése nem mutat határozott rendet, alkalmazásuk egy-egy településen belül is változik. Végső esetben általános a felfúvódott kecske *megszúrscapolása*, *megtrokhározása*, melynek során árral, hosszú, vékony pengéjű késsel vagy speciális, erre a célra készült szerszámmal szúrják meg az állat bendőjét, s eresztik ki a gázokat. A trokhározást a pásztor vagy az állatorvos végzi, parasztok nemigen vállalkoznak rá.

A felfúvódott állat gyógyítására az ország több területén egy sajátos kis eszközt használnak. Taktaszadán (B.-A.-Z. megye) egy arasznyi hosszú, ujjnyi vastag fadarabot vágnak, két végére hornyot faragnak, melyekbe vékony zsineget kötnek. Az így nyert eszközt — neve *zabola* — a beteg kecske szájába teszik, egészen hátra, a fogsor mögötti nyire, s a madzagvégeket hátul, az állat fején összekötik (22. kép). A *bezabolázott*, *felzabolázott* állat szájában néhány órára hagyják ezen eszközt, közben alkalmanként megkergetik, s oldalát nyomkodják. A *zabla*, *zabola* alkalmazása elterjedt az ország északkeleti részén, s vannak adatok alkalmazására alföldi területekről is.⁶⁷ Egy széles körben elterjedt, de nem általánosan ismert gyógyító eljárásról van szó, melynek eszköze formailag teljesen megegyezik egy más funkciójú eszközzel: a skandináviai, valamint dél- és nyugat-európai juh- és kecsketartásban általánosan elterjedt szopásgátló eszközzel, palókatípussal, mely Afrikában is ismert.⁶⁸ A tárgy szopásgátló eszközként való alkalmazását csupán kevés hazai példa igazolja.⁶⁹

Ha a kecske *megcsömrölt*, nem kérődött, „elvesztette kérőjét”, akkor keserűsöt, *kutyazsirt* (szekérkenőcsöt), paradicsomlét, fokhagymát, ecetet, bort itattak vele, etettek meg az állattal. Az alföldi falvakban az egészséges állat *kérőjét*, a kérődés közben felbőfögött csomót tették át a beteg állat szájába, hogy meggyógyuljon, „meg legyen a páros kérője”.

Gyakran előfordult, hogy az állatok a legelőn megütötték, megsebeztek egymás tőgyét. Ilyenkor a sebet kitisztították, timsós, ecetes, olomecetes, sós vízzel mosogatták, s néhány napig gyengén fejték a tőgyet. Ha nyílt seb volt, akkor *kerolinnal* kenték be, hogy ne fertőződjön a legyektől. Volt, aki ultraszeptil porral szórta be a sebet,

⁶⁷ Viga Gy., 1978—79. 133—137.

⁶⁸ Szabó M., 1955. 147.; Nicolaisen, J. 1969. 173.

⁶⁹ Szabó M., 1955. 147. (Magyarózd); Magam a szlovák lakta Répáshután találtam adatot borjúra való alkalmazásra.

más ecetes-vizes sárgaföldet tett rá,⁷⁰ vagy meleg olvasztott fagygyúval kente be. Az ütéstől gyulladt tőgyön szokás volt eret is vágni.

Ha a kecske körme fájt (*büdös-sántaság, pállós-sántaság*) — ami főleg akkor fordult elő, ha nem volt elég száraz az ólja — akkor *lekörmölték*: bicskával, borotvával vagy harapófógóval tövig levágták a körmet. *Kékkövet* faragtak, s a körmök közé dugták, a lábát egy-két napig ronggyal átkötötték. Szokás volt a kékkövet összetörni, s porrá tört timsóval összekeverni (alkalmanként ki is égették a keveréket). Ha száraz idő volt, akkor ezt a port szórták a lábra, esős, nedves időben a sókat tejfölbe, vajba, disznózsírba keverték, s a szert tollal kenték rá a beteg körömrre. Tiszakürtön (Szolnok megye) a timsó mellé még csizmabőrt is égették, annak porát keverték a gyógyyszerbe.

Ha a kecske testén seb keletkezett, gyakran a pásztorkutya harapásától, akkor tinktúrával vagy kreolinnal kenték be a sebet, más szer híján sóval hintették be, hogy a féreg ne menjen bele. Ha mégis „beleesett a kukac”, akkor petróleummal kenték be a sebet vagy *beléndek* (*Hyoscyamus niger*) levelét csavarták a sebbe. A kutyaharapás helyét farkasalma (*Aristolochiaceae* L.) levelének főzetével mosogatták. A kigyúlt sebeket farkasalma lapujával dörzsölték be vagy a *cinadória* (?) összetört sárga virágával borogatták. A gennyes, gyulladt gócot — szükség esetén — bicskával vagy borotvával radikálisan eltávolították, a sebet kitisztítás után sebhin-
tőporral kezelték.

Ha méh csípte meg a kecskét, akkor tőgyön keresztül meg-
erelték: a tőgyön levő eret bicskával megvágták, s kevés vért ki-
eresztettek.⁷¹ Ha a kecskének „vérbaja” volt, nagyon „gyorsan
javult” (túl gyorsan gyarapszik), akkor a szeme alatti eret vágták
meg, s eresztettek ki belőle egy-két deciliter vért.⁷² A Fekete-Körös
völgyében a *vérhedző* (hirtelen szédülő) kecskének a fülét hasítot-
ták be.⁷³ Hasmenés esetén *lósóska* (*Rumex* L.) főzetét itatták
a kecskével. A májmételyes állatnak disztolt adtak. Ha a kecske
véreset vizelt, akkor kormos hájat tettek a szájába.⁷⁴

A felsorolt adatokból kétféle tanulság vonható le. 1. A kecske
gyógyítására alkalmazott eljárások megegyeznek a többi állatfaj
gyógyító eljárásaival. Ez nem jelenti azonban szükségképpen azt,
hogy a kecske gyógyítása más állatok gyógyító fogásainak adoptá-

⁷⁰ Sgy. Gönc.

⁷¹ Sgy. Tiszainoka.

⁷² Sgy. Cserkeszőlő.

⁷³ Gyórfy I., 1916. 85.

⁷⁴ Sgy. Jósvafő.

lása lenne. Inkább arról van szó, hogy az állatgyógyításban az egyes betegségekre, tünetcsoportokra voltak ajánlott, s bevett gyógyító szokások, melyeket egyaránt alkalmaztak minden állatfajra, legalábbis a rendszertanilag egymáshoz közelállókra. 2. Feltűnő, hogy a bemutatott gyógymódok csupán racionális eljárásokat tartalmaznak. A kecske gyógyítása során — mint jeleztük — lényegében nincs irracionális elem. Jellemző, hogy a gyűjtőmunka során csupán egy településen bukkant fel irracionális adat, amely szerint a beteg kecske fülét kétfelé kell hasítani, mert abban van a betegség. Ez a település a kárpátukrán lakosú Komlóska.⁷⁵ A korábban idézett Fekete-Körös völgyi adat ismeretében azonban magát az eljárást nem tarthatjuk irracionálisnak, legfeljebb a hozzáfűzött magyarázatot.

5. Sózás, itatás

A kecske sózását a gazdák általában fontosnak tartják. Azt mondják, hogy a jól sózott állat jobban emészt, ritkábban beteg, kell a só a gyarapodáshoz. A sózás otthon történt, csupán Béres András gyűjtéséből ismerünk adatot Komádiból, Sárrétről a kecske legelőn való sózására. Komádiban a sózást *métezésnek*, *mètre hajtatásnak* nevezték. A kecskenyájak métje a legelőn, a kúthoz közel volt. A földbeásott lábakon álló sózóvályukat több sorban helyezték el, s nyáron naponta kétszer — reggel és este — hajtották az állatokat a sóra. A vályúk szétszedhetők voltak, a legelőn való vándorlás során a pásztorok vitték az állatokkal.⁷⁶ A sózás — minden bizonnyal a tartásmód változásával — a legelőkön teljesen megszűnt. A sózó eljárások, főként annak eszközei, jól elhatárolható területeket jelölnek. Az Aggteleki-karsztvidék falvaiban a közelmúltig élt a *bak*, *sózóbak*, *ágas*, *ágasfa* használata, ami négy-hatágú, villásan szétágazó faág, melyet általában az istálló, ól sarkában a földbe ütöttek, s ágai közé tették a kockasót.⁷⁷ Az eszköz használata kétségtelenül a terület egykori gazdag juhászatából került a kecsketartás eszközkészletébe. Használtak sózóágast Domaháza kecsketartó gazdái is.⁷⁸ Elterjedt használata a Cserehát falvaiban,⁷⁹ Paládi-Kovács Attila kimutatja a keleti palóc területen.⁸⁰ E tájak sorába illeszkedik

⁷⁵ Sgy. (Borsod-A.-Z. megye).

⁷⁶ Béres A., 1965. 460.

⁷⁷ Sgy. Terezstenye, Aggtelek, Jósvalfó, Égerszög, Szöllőssardó.

⁷⁸ Sgy. Itt is megtalálható az eszköz a juhászatban is. Vö.: Paládi-Kovács A., 1965. 105.

⁷⁹ Bene Zs., 1961. 565, 572.

⁸⁰ Paládi-Kovács A., 1965. 105.

az Aggteleki-karsztvidék is, ahol az eszköz ugyancsak elterjedt. A sótartó karó a Keleti- és Északi-Kárpátokban a magyaroknál, románoknál, szlovákoknál, morva-vlachoknál nagy területen ismert,⁸¹ pásztorkultúránkban kárpáti elem, mely minden bizonnyal a Gömör—Tornai-karsztvidék vlach juhászai révén terjedhetett el területünkön is,⁸² s kétségtelül a kecsketartás tágabb kapcsolatrendszerére is történeti rétegeire utal.

Lényegesen elterjedtebb, az alföldi és hegyvidéki területeken egyaránt használatos eszköze a sózásnak a *sózásrács*, mely fából, vasabroncsból készült rácsos oldalú doboz, s benne állandóan a jószág előtt áll a só. Használtak erre a célra *sózóvályút*, *sózóládát* is. Gyakran azonban csak a földre tették az állat elé a sót, alkalmanként a vályúban tartották, vagy *kantárban*, egy drótszálla kötve lógott le az ól mennyezetéről. Tették a sót rossz, lyukas edénybe, s vályogvető ládába is. A paraszti állattartás visszaszorulásával párhuzamosan a korábban használatos kősót és kockasót, marhasót a konyhasó használata váltotta fel. Ez lényegében megszüntette a korábbi sózóeszközök használatát, az állatok ma főleg vizes darán, korpába keverve vagy vizes kenyéren kapják a sót, van, ahol naponta, másutt heti 1—2 alkalommal.

A legeltetett kecskék itatásában — a vidék geográfiai adottságaitól függően — a természetes vizek vagy az állatok itatására készített kutak játszottak szerepet. Hegyvidéken a kecskét *tavakból*, *vizállásokból*, *förtésekből* itatták.⁸³ Az Aggteleki-karsztvidéken, Tereszténye határában *Kecskekút* a környék legbővizűbb forrásának a neve, ahol az összes legeltetett állatot itatták. Hasonlóan az állatok itatására szolgált Aggtelek határában a *Kecskés-tó* nevű teber, ahol esős időben összegyűlt a víz, s — tekintettel a vidék vízszegény volta — a pásztorok felkeresték nyájaikkal.

Az alföldi területeken a kecske itatása ahhoz az állatcsapathoz igazodott, amellyel együtt legeltették. Pányván és ólban tartott állatoknál nyaranta egész nap előttük állt a víz vödörben vagy vályúban, télen naponta 2—3 alkalommal itatták őket.

6. Őrzés, terelés, jelek, hívó- és terelőszavak

A kecskenyájak őrzésének, terelésének ismeretanyagához nem állnak rendelkezésünkre megfelelő történeti források. A recens nép-

⁸¹ Gunda B., 1966. 282—284.

⁸² Paládi-Kovács A., 1977. 392—393.

⁸³ Tálasi I., 1939. 19.

rajzi gyűjtés szegényesebb kultúráját jelzi ennek a kérdéskörnek, mint más állatok esetében.

A pásztor saját tapasztalatai alapján legelteti a rábizott kecskéket, a számukra kijelölt területen. A kecskenyáj egész nap mozgásban van, csupán délben fekszik meg, itatás után, az erdős, fás terület hűvösében, ahol a kecskecsapat szanaszét hever, nem bújik össze.⁸⁴ A hajtás útvonala igazodik az évszakokhoz: nyáron hosszabb, télen rövidebb.⁸⁵

A kecskepásztor terelőeszköze általában egyszerű bot vagy kis ostor. Kovászna vidékén a „megtért” állat után *lódítófát* hajítottak.⁸⁶ Segítségére van a pásztornak kutyája, amely — mint minden pásztor-kutya — gazdája apró jeleiből is ért, és tereli az állatokat. A kecskepásztornak a kutya kiválasztásánál, szoktatásánál nagyon kell vigyáznia, hogy óvatosan „fogjon”, ne legyen harapós, mert a kecske bőre, s főleg a tőgye érzékeny, sérülékeny, a kutya könnyen felsebzi.

A *pákosztos*, *kóbor*, elcsavargó kecske nyakára *csengőt*, *pergőt*, kis *kolompot* akaszt a pásztor, hogy tudja, merre jár. A csengők, kolompok általában a pásztor tulajdonát képezik.

A kecske hajtására, hívogatására és elűzésére szolgáló kifejezések — a recens adatokban — nem különböznek egymástól a pásztorok és a parasztok nyelvében. A kecske hívogatására a „*Cége, cége, cégela!*” (Udvarhely megye), „*Cige, cige!*” (Marosvásárhely), „*Gica, gica-ne!*” (Szentgál)⁸⁷ „*Hüttye-ne!*” (Tázlár),⁸⁸ „*Kedz-be ne!*”,⁸⁹ „*Cega-me!*”, *Cáp-cáp*”, „*Kecske*” (Csík megye)⁹⁰ kifejezéseket ismerjük. Elűzéskor a következőket mondják: „*Kecske-te!*”,⁹¹ „*Cá el!*”, „*Cege-me-cá!*” (Csík megye).⁹² Tereléskor használt kifejezések: „*Cá!*” (Udvarhely megye), „*Cecc-ide nye!*” (Csíkszentmihály), „*Cigene!*” (Marosvásárhely), „*Kec-ki!*” (Szentgál)⁹³ és Szinpetri⁹⁴), „*Cega-me!*”, „*Cege-me!*”, „*Csetnye!*”, „*Cugu-cugu!*”,⁹⁵ „*Ca-te!*”,⁹⁶ „*Kajsz-te!*”,⁹⁷ s általánosan „*geda*”, „*gedukám*”, „*kecske-te*”. Hasonlóan rövid, hangutánzó, hangkeltő szavak a környező népeknél is ismertek, az európai nyelvek legprimitívebb rétegébe tartoznak, s a pásztor-kultúra kapcsolataira utalnak.⁹⁸

A recens néprajzi gyűjtések adatai szerint a kecskére ritkán tettek jelet. Az alacsony állatlétszám miatt erre nem is volt szükség.

⁸⁴ Tálasi I., 1939. 21.

⁸⁵ Vö.: Kunt E.—Viga Gy., 1978. 581.

⁸⁶ Gazda K., 1974—75. 239.

⁸⁷ Herman O., 1914. 540.

⁸⁸ Sgy.

⁸⁹ Vajkai A., 1959. 84.

Korábban ennek minden bizonnyal számottevő hagyománya volt.⁹⁹ Az Aggtelek környéki falvakban él még az emléke annak, hogy a kecske fülére lyukat ütöttek, s azzal jegyezték meg, vagy ollóval megcsippentették azt. A jeleknek azonban nem volt lényeges rendszere, csupán a lyuk helyét variálták a jobb vagy bal fülön, illetve a fül közepén vagy végein. A Tiszazug falvaiban is szokás volt a kecske fülének kilyukasztása vagy szélének megjegyzése tulajdonjegy gyanánt. Akinek — a korábbi szarvasmarhatartás vagy juhászat nyomán — volt *billegvása*, az a kecskére is ráütötte a billeget.¹⁰⁰ Lényegesen gyakoribb volt, hogy — főleg egyforma, fehér kecskék esetén — az állat fejére, hátára színes festékcsikot húztak,¹⁰¹ nyakára, szarvára színes rongyot, szalagot vagy cérnát kötöttek,¹⁰² esetleg valamelyik testrészén lenyírták a szőrét (alkalmanként a tulajdonos nevének kezdőbetűjét nyírták a szőrbe). Ennek csupán addig volt jelentősége, míg az állat meg nem szokta a legelőre járást, s magától haza nem talált.

7. Nemek, életkorok kifejezései

A háziállatok nevei kultúrszavak, melyek a kulturális jelenségek terjedésével párhuzamosan vándorolnak, s jövevényszavakként való elterjedésük alkalmanként a kultúra igen korai történeti kapcsolataira utal.¹⁰³ A különböző nemű és korú állatok megjelölésére szolgáló terminológiák általában állatfajokhoz kötődnek, s vizsgálatauk az állattartás történeti rétegeinek feltárását segíti, bár nem biztos, hogy egybeesik azzal.

⁹⁹ Vámszer G., 1959. 242.

⁹¹ Sgy. Tázlár.

⁹² Vámszer G., 1959. 242.

⁹³ Herman O., 1914. 540.

⁹⁴ Sgy.

⁹⁵ Vámszer G., 1959. 242.

⁹⁶ Sgy. Szöllőssardó.

⁹⁷ Sgy. Jósvaló.

⁹⁸ A románoknál a kecske hívására használják a *cege*, *caga*, *cugu* kifejezéseket (Vámszer G., 1959. 242.), Szilézia lengyeljei a *cici*, *kics*-*kics* kifejezéseket használják a kecske terelésére. (Wolski, K. 1976. 155.).

⁹⁹ A Lengyel-Kárpátokban éppen úgy megjegyzik a kecskét is, a fülén vágott, lyukasztott, vagy bőrébe égetett jeggyel, mint a birkákat szokás. Vö.: Wolski, K. 1976. 155.

¹⁰⁰ Sgy. Cserkeszőlő.

¹⁰¹ Sgy. Mád, Gönc, Komlóska.

¹⁰² Sgy. Kéleshalom, Erdőbénye, Komlóska.

¹⁰³ Hubschmid, J. 1954. 186.

A kecskenemek és életkorok megjelölésére szolgáló szókészlet meglehetősen szegényes. Ez a kecsketartás egész kultúrájának „szegénységét” jelzi, azt, hogy az állattal való foglalkozás, a vele kapcsolatos tevékenység nem volt oly differenciált, mint a többi háziállat esetében.

A *kecske* nyelvünkben török eredetű szó, mely *käčki*, vagy *käčkä* alakban kerülhetett hozzánk a honfoglalást megelőzően, a bolgár—török műveltségszó-csoport részeként.¹⁰⁴ A szó a török nyelvekben állathívogató szócskából keletkezhetett (*čik-čik*, *či-či* stb.).¹⁰⁵ Hasonlóan történt ez az indoeurópai nyelvek *kecske* megfelelői esetében is, s ez arra utal, hogy miként a kecsketartás az állattartó kultúra egyik legrégebbi rétege, úgy az állat megjelölésére szolgáló kifejezések is a nyelv legkorábbi rétegébe tartoznak.¹⁰⁶

A *kecske* szó első hazai említése 1256-ból ismert helynév alakban (*Noghkechkes*), 1395 körül a Besztercei Szójegyzék már a *capra* értelemben említi *kegke* alakban.¹⁰⁷

Nyelvünkben a *kecske* szó általános az állat megjelölésére, csupán annak tájnyelvi alakjai, illetve — a korábbi írásos adatokban — a hagyományos írásmód jelei mutatnak eltérést a mai, fonetikussal megegyező alaktól. (Pl. Kalotaszegen és Szilágy megyében *kecskē*, *keske*,¹⁰⁸ illetve *kechke*, *ketske*, *keczke*.) A szó gyűjtőfogalom, mely megkülönböztető értelemben általában csak jelzős összetételben fordul elő: *fejős kecske*, *meddő kecske*, *kiskecske*, *bakkecske* stb. Úgy tűnik azonban, hogy a XVII—XVIII. századi írásos adatokban a *kecske* szó alkalmanként csak a nőnemű állatot jelzi, s hímnemű párjaként mindig ott szerepel mellette a *bak*, vagy *cáp*. Például 1707-ben Szirmay András Zemplén megyei birtokának számadásában:

„Keczkéczke ellet megh. ... No. 9.

Bakoczka ellet megh. ... No. 8.

Dézmából jutott: *Fejős keczke* ... No. 3.

Eszkendős keczke ... No. 1.

Ezidői Bakoczka ... No. 5.”¹⁰⁹

A XVII—XVIII. századi írásosságban gyakran bukkan fel a *kecske* szó szinonímájaként, de elsősorban a nőnemű állat megjelölésére

¹⁰⁴ TESZ II. 420; Bárczi G., 1975³. 45; Bartha A., 1968. 84—85.

¹⁰⁵ TESZ II. 420.

¹⁰⁶ Vö.: Hubschmid, J. 1954. 189. skk.

¹⁰⁷ TESZ II. 420.

¹⁰⁸ Szinyei J., I. 1079.

¹⁰⁹ Adalékok ... VI. 114.

a *capra*, *kapra*, *kápra* alak. A szó az előromán állatnevek közé tartozik, mely a latin *capra* alakban minden írott román nyelvben tovább él.¹¹⁰ Mivel az adatok elsősorban az ország keleti részéből származnak (főleg Erdély és Máramaros területe), s bennük általában együtt fordul elő a *capra* (kapra) és a *cap*, így a *kápra* esetében is elsősorban a románból való átvétel jöhet számításba (vö.: cáp). Például Örményes 1638. évi urbáriumában: „*Eoregh czap, Kapra olló, Kapra, Eoregh kapra*.”¹¹¹ Ugyanott 1648-ban: „Ez idei *czap ollo*, ez idei *capra ollo*.”¹¹² Fogarason 1648-ban „*Eöreg meddü capra, Eöreg cap*.”¹¹³ Jóllehet a latin írásbeliség is szerepet játszhatott a szó elterjedésében, a *capra* és *cap* alak egymásmellettsége, a románból való (*capră* — *taș*) átvételre utal, mivel a latin *capra* (femin.) mellett a köznyelvben nem terjedt el a *caper* (masc.) alak.

Néhány alföldi adat — főleg Szolnok és Bács-Kiskun megyei példák — arra utalnak, hogy az élő nyelvben alkalmanként általános, 'kecske' értelemben használják a *geda* kifejezést is. Például *gedatej*, *gedatartás* stb. Itt a *gida* alak, vagy a *kisgeda összetétel* jelzi a fiatal állatot, szemben például Borsod megyével, ahol a *geda* 'kiskecske' értelemben ismert. E kérdés részletesebb vizsgálata — kellő adatok hiányában — egyelőre nem lehetséges. Figyelmet érdemel viszont, hogy például a kárpátukrán eredetű Komlóskán a *geda* a nősténykecskét jelöli.

A kecske hímjének megjelölésére a magyar nyelvterületen két kifejezés ismert. Mai hazánk területén a *bak* szó terjedt el, melyet 'bizonyos állat hímje' értelemben (boch) 1395 körül említenek először forrásaink. A szó német, feltehetően bajor—osztrák eredetű nyelvünkben,¹¹⁴ előtörténete azonban az európai nyelvek és az állattartó kultúra korai rétegébe sorolja.¹¹⁵ A Murmelius-féle szószedet 1533-ban *monias keczke* néven említi a hím kecskét.¹¹⁶ A *bak* ritkán fordul elő erdélyi, moldvai és havasalföldi összeírásokban, helyette a *cap* szerepel. A 'hím állat' jelentésű *bak* igen későn tűnik fel az erdélyi magyar nyelvben, első említésére csak a XVIII. század elejéről van adatunk.¹¹⁷ (Székelyföldön *baksa* alakban is feltű-

¹¹⁰ Hubschmid, J. 1954. 187—188.

¹¹¹ Makkai L., 1954. 568.

¹¹² Makkai L., 1954. 604.

¹¹³ Makkai L., 1954. 525.

¹¹⁴ TESZ I. 221.

¹¹⁵ Hubschmid, J. 1954. 193.

¹¹⁶ Idézi: Belényesy M., 1956. 30.

¹¹⁷ Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár I. 553.; Vö.: Magyar Nyelvjárások Atlasza, 347. térképlap.

nik.)¹¹⁸ Mindez a bak szó nyugat—kelet irányú elterjedését jelentheti, s 'hím állat' (főleg kecske) értelemben a német eredetű *bak* és a román eredetű *cap* a kecsketartás eltérő kulturális kapcsolatait és hagyományait jelzi. Az azonban, hogy a bak szó az 'állat himje' jelentés mellett több más jelentéstartalmat is hordoz, s ezek — hasonló alakban és jelentésben (faállvány stb.) — egyaránt felbukkannak a német és román nyelvterületen, a szónak a nyelv korai történeti rétegébe való tartozását jelzi.

Erdély területén a him kecske megjelölésére a történeti adatok a *cap*, *cáp* kifejezést használják. Komána 1677. évi inventáriumában „Kecskék vadnak ... Nro. 21., Eöreg h czap ... nro. 12.”¹¹⁹ 1646-ban a görgényi uradalom inventáriumában szoptatós kecske és meddő kecske mellett *tavalyi cap* szerepel.¹²⁰ A *cáp* szó nyelvünkben román eredetű, esetleg szlovák közvetítéssel is kerülhetett hozzánk (román *țap*, szlovák *cap'*). A román szó eredete vitatott, talán az illirből származik, s a vlach pásztortermológia elemeként került be Délkelet-Európa szinte valamennyi nyelvébe.¹²¹ A szó — különböző alakban — az Ibériai-félszigettől a Keleti-Alpok német és szláv területein át ismert nemcsak a Balkánon, hanem a cseh, lengyel, ukrán és magyar nyelvterületen is. *Hubschmid*, J. szerint állatterelő szóból származik, a török nyelvekből, Ázsiából ered. A kecsketartással párhuzamosan kerülhetett át Európába és az indoeurópai nyelvek korai szubsztrátumába tartozik.¹²² (Feltűnő, hogy a magyar nyelvben is fellelhetők állatterelő szóként a kifejezés szóbajöhető tövei (vö.: terelőszók fejezete).

Már a XVI. századból van adatunk arra vonatkozóan, hogy a *cáp* szó az 'állat himje' jelentés mellett 'állat herélt himje' értelemben szerepelt.¹²³ Erdélyi összeírásokban a XVI—XVII. században egymás mellett él a kétféle jelentés, bár a 'hím állat' értelemben a gyakoribb. Például: Fogaras 1632. évi inventáriumában egymás mellett szerepel a „kecske bak” és az „eöreg h czapp”, ugyanitt „1631 eztendeobeli bak czapp” szerepel a forrásban.¹²⁴ Erdély területén a 'hím állat' jelentés dominál, ami etimológiai szótárunk azon meg-

¹¹⁸ Szinyei J., I. 89.

¹¹⁹ Prodan, D. II. 1976. 873.

¹²⁰ Makkai L., 1954. 627. A *cáp* kifejezésre történeti adatokat sorol: Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár I. 1131—1132.

¹²¹ TESZ I. 411.

¹²² Hubschmid, J. 1954. 190. skk.

¹²³ TESZ I. 411.

¹²⁴ Makkai L., 1954. 454.; 1533-ban a Murmelius-féle szószedet *caper* néven említi a herélt kecskét. Vö.: Belényesi M., 1956. 30.

állapítását erősíti, hogy a román szót eredetileg 'kecskebak' jelentéssel vettük át.¹²⁵ Nyelvünkben ma tájszóként szerepel a *cáp*, de így is kevésbé ismert. Viszonylag elterjedt Borsod, Abaúj, Gömör és Zemplén megyék Szlovákiával határos területén 'herélt kecskebak' értelemben, de elsősorban az egykori juhászok, pásztorok nyelvében. Cap a herélt kecskebak neve a kárpátukrán eredetű Komlóska nyelvében is.¹²⁶ Az Alföld falvaiban még ott sem ismerik a *cáp* szót, ahol szokás a kecske kiherélése: az ilyen állatnak nem adnak külön nevet, esetleg — a herélt kos példájára — *ürükecskének* mondják. Kecskemét környékén viszont az idősebb korában herélt bika neve *cap*, de így nevezik a marha járását, ösvényét is („czapon megy a marha”).¹²⁷ A Dunántúl északi részén is hibásan vagy öreg korában herélt állatot jelent a szó,¹²⁸ a Bakonyban viszont a herélt kecskebakra használják ezt a kifejezést.¹²⁹ Nem tudjuk egyelőre pontosan, hogy az ország belső területein, ahol a kecsketartásnak kisebb jelentősége volt, miért éppen a 'kiherélt bak' jelentése terjedt el a szónak. Nyelvileg talán spekulatív megoldásnak tűnik, de logikailag nem kizárt, hogy a kasztrált kecskére nem lévén szavunk, a környező szláv és román nyelvekből a hím állat megjelölésére szolgáló kifejezés került át a herélt állatra. Ezt igazolja az is, hogy a *cap* 'herélt állat' értelmű előfordulása esetén a *bak* szó jelzi az állat hímjét. Véleményünk szerint nem hagyható figyelmen kívül ebben az esetben *záp* szavunk, megromlott, rossz szagú (pl. tojás) jelentése sem, mely szó 1590-ben először *szap* alakban bukkant fel nyelvünkben.¹³⁰ Aggteleken és Szentsimonban ma is *szapnak* nevezik a herélt kecskét,¹³¹ s a köznyelv ma is használja a *záp*, *megzápul* kifejezést az ivartalan, illetve olyan egyedekre, akiknek a nemi szerve erőszakos külső hatás következtében nemzésre alkalmatlanná válik.¹³² A herélt kecskére szolgáló kifejezés kevés helyen ismert, ahogyan ma már kevés helyen gyakorlat a herélés is. Alkalmanként *ürükecske*, *toklyó*, *ártánykecske* kifejezéseket említik, melyeket más állattal kapcsolatos szókészletből vettek át.

Az ivarérett nőnemű kecske megjelölésére a mai hazánk területén általánosan elterjedt a *jerke* szó, amely mellett csupán elvétve bukkan fel az *anyakecske*, *fejős kecske*, *nöstény kecske* kife-

¹²⁵ TESZ I. 411.

¹²⁶ Sgy.

¹²⁷ Herman O., 1895. Idézi: Balassa I., 1974. 82.

¹²⁸ Herman O., 1914. 539.

¹²⁹ Tálasi I., 1939. 24.; Vajkai A., 1959. 52.

¹³⁰ TESZ III. 1186.

¹³¹ Sgy.

¹³² A Magyar Nyelv Értelmező Szótára IV. 1217.

jezés. A *jerke* szlovák vagy ukrán eredetű kifejezés.¹³³ Feltűnő, hogy míg az átdó nyelvben, s a magyar juhászat szókincsében a *jerke* a fiatal, még nem ellett nőtényállatot jelenti, addig a kecske esetében mindenféle korú nőtény neve, s a fiatal állatra való utaláskor csak a *jerkegida*, *jerkegeda* összetételben használják. Erdélyben a történeti adatok nem említik a *jerke* szót kecskével kapcsolatban, hanem — a már jelzett *kápra*, *capra* alakok mellett — *nőténykecske*, *fejős kecske*, *szoptató kecske*, *meddő kecske*, *fias kecske* fordul elő.¹³⁴ A recens erdélyi adatközlések is a *nőtény kecske* kifejezést ismerik a nőnemű állat megjelölésére, s csupán *Szinyei J.* tájszótára mutatja ki Háromszék megyéből a *jerke* alakot.¹³⁵

Megkülönbözteti a nyelv a *meddő* és *fias* állatot, s ugyanilyen értelemben a *fiatlan* és *fias* kecske, valamint az *ollós* és *ollótlan* kecske szópárokat is.

Az eddig ismertetett nevekhez képest a terminológia viszonylag nagy száma jelzi a fiatal állatot. A nevek elterjedése és típusa két fő egységet alkot: 1. A *gida*, illetve nyelvjárási származékai. (A valóságban a nyelvjárási atlasz adatainál még lényegesen bővebb az ide sorolható, nyelvjárási szinten élő kifejezések száma, szinte mindenütt több becéző alakja is ismert a fiatal kecske nevének. Például: *gidi* [Debrecen], *geduska*, *giduska* [Békés megye], *gede* [Duna-mellék], *gödő* [Pásztó] stb.)¹³⁶ 2. Az *olló* kifejezés. (A *gödölye* alak feltűnően ritkán fordul elő, mai említései elsősorban az irodalmi nyelv hatását tükrözik a nyelvjárásokban is.)

Gida szavunk eredete vitatott. Valószínűnek tűnik, hogy állathívogató szó főnevesülésével keletkezett — erre utal a sokféle alakváltozat is —, semmint a *Gedeon*, *Gideon* személynév becéző formáiból.¹³⁷ Az első lehetőség szavunkat az európai nyelvek korai rétegébe sorolja (vö.: német *Kitz*, *Kitze*; albán *kitz*,¹³⁸ angol *Kid* stb.). (A *gödölye* szó származását hasonló módon magyarázza etimológiai szótárunk.)¹³⁹ A *gida* említésére legkorábbi adatunk igen késői, 1663-ból való.¹⁴⁰ Ez a terminológia lényegében az egész magyar nyelvterületen ismert, csupán Erdély területén váltja fel az *olló*, *kecskeolló*.

¹³³ TESZ II. 274.

¹³⁴ Vö.: Makkai L., 1954.; Maksay F., 1959.; Prodan, D. 1970—1976. stb.

¹³⁵ Pl.: Vámszer G., 1959/4. 96.; Szinyei J., I. 988.

¹³⁶ Vö.: Magyar Nyelvjárási Atlasz 348. térkép; Szinyei J., I. 696.

¹³⁷ TESZ I. 1059.

¹³⁸ TESZ I. 1059.

¹³⁹ TESZ I. 1082.

¹⁴⁰ TESZ I. 1059.

Olló szavunk ótörök eredetű, mely a török nyelvekben is fiatal kecskét jelent.¹⁴¹ A honfoglalást megelőzően, a bolgár—török népekkel való érintkezés eredményeként kerülhetett nyelvünkbe.¹⁴² Az erdélyi magyarság nyelvében a középkorban is általános volt használata, de véleményünk szerint korábban az ország más területein is ismerték, s a *gida* szó elterjedése szorította vissza. A XVI. században többször felbukkan említése a Dunántúlon: Például 1544-ben, a Nádasdyak számadásában: „... ittem eg’ keczke ollót...”¹⁴³ Említi a Müncheni Codex (1466), a Nagyszombati Codex (1512—13), s több példát sorol a XVI—XVII. századból Szarvas G.—Simonyi Zs. szótára, melyek aligha hozhatók mind kapcsolatba Erdély területével, s azt jelzik, hogy a kialakuló irodalmi nyelvben még élhetett az *olló* ‘fiatal kecske’ jelentése.¹⁴⁴ Elterjedése feltétlenül szélesebb volt a mai nyelvjárási előfordulások adatai által jelzettnél. Az, hogy a *gida* és származékai, illetve az *olló* szavak mai elterjedése szinte kiegészíti egymást, arra hívja fel a figyelmet, hogy a két szó elterjedése között, illetve mögött történelmi kapcsolatot kell sejtenuünk. E kapcsolat mibenlétét azonban nem lehet a kecsketartás oldaláról feltárni, hanem a nyelv szélesebb aspektusú vizsgálata vezethetne eredményre. Adatainkkal, megállapításainkkal csupán felhívhatjuk a figyelmet a kérdésre. Az azonban kézenfekvő következtetésnek tűnik, hogy a két szó elterjedési területén nem csupán a nyelv fejlődésének, hanem talán a kecsketartásnak is eltérő történeti rétegeivel és kapcsolataival kell számolnunk.

Az említett két szó mellett — nyelvjárási szinten — ma is él a fiatal állat megjelölésére a *kecskefi*, *kecskefia* kifejezés, mely már a XVI. században is ismert volt. Pl. 1544-ben a Dunántúlon *keczkefyyat* említ egy számadáskönyv, 1588-ban pedig egy oklevélben *kechkeffy desma* (dézsma) szerepel.¹⁴⁵ Calepinus szótára a *kecskéske* kifejezést említi a fiatal állatra, mely más helyütt is előfordul a történeti nyelvben.¹⁴⁶

Érdemes néhány konkrét adatsort bemutatni arra vonatkozóan, hogy a történeti forrásokban miként szerepelnek az ismertetett kifejezések. Pl. 1801-ben egy tiszadonyi birtokos kecskenyájában a következő állatok voltak:¹⁴⁷

¹⁴¹ TESZ II. 1076.

¹⁴² Bárczi G., 1975³. 45.; Györffy I., én. II. 113.

¹⁴³ Belényesy M., 1959. 49.

¹⁴⁴ Szarvas G.—Simonyi Zs., II. 1115.

¹⁴⁵ Szamota I.—Zolnai Gy., 466.

¹⁴⁶ Szarvas G.—Simonyi Zs., II. 144.; Szamota I.—Zolnai Gy., 466.

¹⁴⁷ Csiszár Árpád szíves közlése.

Öreg bak	5
Öreg fias	58
Meddő	6
Eszkendős bak	12
Eszkendős czap	7
Eszkendős fias jerke	4
Eszkendős fiatalan	18
Idei bak	10
Idei czap	28
Idei jerke	27

Fogaras 1632 januárjában (!) kelt inventáriumában, a havasalföldi határban lévő majorsági juhok között szerepel:¹⁴⁸

Eöreg kapra no.	36
Milliora kapra no.	6
Keczke bak no.	2
Eöreg czapp no.	2
1631. eszkendőbeli czapp no.	11
1631. eszkendei neösteni keczke ollo no.	10
1631. eszkendei bak keczke ollo no.	11

Komána 1648. évi inventáriumában a majorsági juhok között a következő kecskéket említik:¹⁴⁹

Ollos fejeős keczke vagion ... no.	64
Ollatlan fejeős keczke vagion ... no.	25
Neösten keczke ollo tawaly van ... no.	22
Kos (!) keczke ollo tawaly ... no.	39
Meddw keczke vagion ... no.	27
Eoregh czap vagion ... no.	70
Tawaly czap vagion ... no.	14
Tawaly neösten keczke vagion ... no.	13

Az élő nyelvben a terminológiák közül csupán néhány szerepel. A recens gyűjtés során már csupán a *bak*, *jerke*, s a *gida* (nyelvjárási megfelelőivel) és alkalmanként a *cap* kerülnek elő.

Az eddigiek — részletes nyelvészeti elemzés nélkül is — szolgálnak néhány tanulsággal a magyarság kecsketartására, s tágabb értelemben népünk állattartó kultúrájára vonatkozóan. Sejtetik azt, hogy a kecsketartás terminológiai közül az állatnemeket és életkorukat jelentő szavak egy része (maga a *kecske*, a *bak*, *cap*, *gida*, *gödöllye*) terelőszavakból származik, s így módon a nyelv korai ré-

tegébe tartozik, ahogyan a kecsketartás is az állattartó kultúra egyik legkorábbi megnyilvánulása. Az átható nyelveket tekintve a kecsketartás terminológiai állattartásunk ezen rétegének történeti szakaszait jelentik. A bolgár—török jövevényszavak (kecske, olló) az állattartás honfoglalás előtti rétegére utalnak, egy másik szócsoporthoz (cap, jerke, gida, gödölye) a Kárpát-medencében való megtelepedést követően került állattartó kultúránkba, elsősorban annak sajátos vonulatát jelentő vlach-jogú vándorpásztorok közvetítésével. Jelzik az adatok azt is, hogy az ország egyes területein eltérő volt a terminológiák terjedésének, változásának dinamikája, s érezhető, hogy e mögött gazdaság-, település- és nyelvtörténeti események húzódnak. Ezek nyomon követésére azonban ezen egyetlen, s nem is meghatározó kulturális jelenség aspektusából nem lehet vállalkozni.

8. Nevek, színek

A kecskének általában már fiatal korában nevet adnak. Ez azonban újabb jelenség lehet, mivel azokon a helyeken, ahol sok kecske van, még ma sem kap megkülönböztető nevet az állat. A pásztorok számára is általában „csak kecske van, nincs külön neve”. A névadás újabbkori eredetére utal az is, hogy általában a gyerekek vagy az asszonyok adnak nevet a kecskének, s a nevek többsége becéző alakban fordul elő, ami az állat nagyobb megbecsülésének, nagyobb jelentőségének megnyilvánulása.

A névadás leggyakrabban spontán, a nőtény állatnak női keresztnévet, a baknak férfinévet adnak. A leggyakoribbak a *Piri*, *Zsófi*, *Rózsi*, *Juci*, *Marika*, *Bözi*, *Csöpi* stb. nevek, míg bakoknál a legelterjedtebb a *Samu*, és gyakori még a *Dezső*, *Gyuri*, *Palkó*, *Vilmos*, *Maxi*, *Miska*, *Semmi* stb.¹⁴⁸ Különösen a bakok névadásánál érezhető egyfajta tréfás névválasztás, ami a bakkecske sajátos viselkedésmódját, a paraszti gazdaság állatai között elfoglalt sajátos helyét tükrözi.

Ritkább eset, de az állattartás korábbi hagyományaira utal, mikor az állat külső jegyei vagy viselkedése alapján kap nevet. A szarvállás alapján *Csákó*,¹⁴⁹ *Csonka* (ha törött vagy félreáll a szarva),¹⁵⁰ szarvatlan állatoknál alkalmanként tulajdonnévvé válik

¹⁴⁸ Makkai L., 1954. 454.

¹⁴⁹ Makkai L., 1954. 522.

¹⁵⁰ Orosháza néprajza II. 273.

¹⁵¹ Sgy. Aggtelek.

¹⁵² Sgy. Teresztenye.

a köznyelvi *Suta*¹⁵³ 'szarvatlan' szó (lásd alább). Lényegesen gyakoribb a színek alapján való névadás, s a szín gyakran az állat megkülönböztető nevekké is válik. Így *Barna*, *Cifra*, *Tarka* — ha több van, akkor *Nagytarka*, *Kistarka* — *Hattyú*, *Hamvas* (szürkés-fehér színű), *Fekete*, *Rigó*, *Cigány*, *Őzi* (öz-színű), *Kesely* (fehér színű, fekete lábbal vagy folttal),¹⁵⁴ *Sárga*, *Babos* (pettyes) stb. neveket adnak a színek alapján. A kis termetű kecskének gyakran adnak *Morzsi*, *Borsi*, *Borsika* nevet, a kezes, jámbor, emberekhez szokott kiskecske neve gyakran *Biri*. Csík megyében alkalmanként a szőre alapján nevezik el a kecskét, s így *Szakáll*, *Szakállas*, *Hajas* nevet kap.¹⁵⁵

Számunkra, s az állattartó kultúra egésze szempontjából azok a nevek a legérdekesebbek, amelyek nem egyszerűen a valódi, mindennapi életben ismert színek átvitelét jelentik az állatokra, hanem ereendően az állatok külső jegyeire, színére vonatkoznak. Ezek a terminusok esetenként a kecsketartás történetére, középkelet-európai kapcsolataira is utalnak. Széken *Cigir* a birkaszerűen gyapjas kecske,¹⁵⁶ Halason *Bonta* az egyenes, sima szőrű.¹⁵⁷ Lényegesen gazdagabbak ennél a színekre vonatkozó adatok. A pásztornyelvben általános az állatok színek alapján megkülönböztető elnevezése, a juhnevek többsége kecskenév is.¹⁵⁸ Széken *Baluka* a fehér orcájú kecske, *Vatyis*, ha a szeme körül fekete folt van.¹⁵⁹ Csíkszentdomonkoson *Belán* a szőke szőrű kecske, *Gyósa* a fehér, *Kécsula* a tarka fejű, Székelyföldön *Kacsulia* a fekete fejű, fehér állat.¹⁶⁰ Máramaros megye románjai *Porumbă* (kékes-fehér), *Barză* (fehér), *Pestriță* (tarka),¹⁶¹ az Alsófehér megyeiek pedig *Breșicea*, *Brumană* (deres), *Cărămidă*, *Nenițonca* neveket adtak kecskéiknek, színük alapján.¹⁶² Nem lehet ezen dolgozat feladata részletes nyelvészeti vizsgálat, ezért a színekre utaló nevek közül a *Vatyis* szót emeljük ki, ami Széken fehér kecskét jelent, szeme körül fekete folttal. A kifejezés minden bizonnyal a macedoromán *oacis* szóból ered, melynek származékai a Balkán-félszigeten és a Kárpátokban is beletartoznak a pásztorok szótárába: a szlovák (*vakeša*), lengyel (*baksasta*, *bakiesis*).

¹⁵³ Általánosan elterjedt a szarvatlan állat megjelölésére.

¹⁵⁴ Sgy. Teresztenye.

¹⁵⁵ Vámszer G., 1959. 242.

¹⁵⁶ Vámszer G., 1959. 91.

¹⁵⁷ Herman O., 1914. 540.

¹⁵⁸ Podolák, J. 1978. 614.; Herman O., 1914. 700.

¹⁵⁹ Vámszer G., 1959. 91.

¹⁶⁰ Herman O., 1914. 539., 540.

¹⁶¹ Roska M., 1943. 117.

¹⁶² Herman O., 1914. 700.

ta), az ukrán (*vakleša, vakyša* stb.), a román (*cachesa, udchișe*) nyelvekben a fehér színű, fekete foltos (főleg szem körül) bárányok, illetve kecskék megjelölésére szolgálnak. A román nyelv erdélyi magyar dialektusában a *vakisa* a szó megfelelője. A kifejezés hasonló alakban megtalálható a szerb, albán, bolgár, görög pásztornyelvben is, különösen elterjedt azonban a szarakatszánoknál és a románoknál. Ez utóbbiak terjeszthették el a Kárpátokban és a szláv nyelvekben is.¹⁶³ Aligha tévedünk, ha azt mondjuk, hogy a Vatyis kecskenév ezen kifejezések származéka, mely a román nyelvből került az erdélyi magyarsághoz, s a szó történetén túl a magyar kecsketartás korai történetére — benne a vlach-pásztorok szerepére — utal. Nehéz lenne arra választ adni, hogy a kifejezés később került-e át a kecsketartás szókincsébe, vagy párhuzamosan szerepelt a juhok és a kecskék megjelölésére. A vlach-pásztorok állatállományának összetételére, s a Kárpátok-beli állatcsapatokra vonatkozó történeti adatok az utóbbit erősítik meg.

A színekre utaló nevek közül említést érdemel még a *Bárza*, mely Csíkszentdomonkoson barnás-sárga színű állat megjelölésére szolgál,¹⁶⁴ a Máramaros megyei románoknál a *Barză* fehér kecskét jelent.¹⁶⁵ Ugyanakkor az Aggteleki-karszt kis falvaiban több helyen felbukkan a kecske színének megjelölésére a *Borzi, Barzi, Borzány* kifejezés,¹⁶⁶ mely lényegében meghatározhatatlan színt jelent, s csak kecskék megjelölésére alkalmazzák.

Az állatokat külső jegyeik alapján megkülönböztető kifejezések közül — a kecske esetében — még a *suta* szó érdemel különös figyelmet. A magyar és a környező népek pásztorainak nyelvében a kifejezés, illetve rokon származékai főleg a szarvatlan állatok, leggyakrabban juh, s méginkább a kecske megjelölésére szolgálnak.¹⁶⁷ A szó nyelvünkben először 1437-ben bukkant fel személynévi összetételben.¹⁶⁸ A 'szarvatlan kecske' értelemben megtalálható a mai Magyarország északkeleti hegyvidékén, s ismert az alföldi pásztorok nyelvében is,¹⁶⁹ de mivel bekerült az irodalmi nyelvbe, így valószínűleg jelentésárnyalata az egész országban ismert. A 'szarvatlan

¹⁶³ Podolák, J. 1978. 618—619.

¹⁶⁴ Herman O., 1914. 539.

¹⁶⁵ Roska M., 1943. 117.

¹⁶⁶ Sgy. Teresztenye, Perkupa.

¹⁶⁷ Podolák, J. 1978. 611. skk.

¹⁶⁸ TESZ III. 624.

¹⁶⁹ Sgy. Teresztenye, Aggtelek, Égerszög, Szögliget, Jósvafő, Szöllőssárdó, Tornakápolna, Szin, Szinpetri, Szentsimon, Szalonna (Borsod-A.-Z. megye), Kunszentmiklós, Tázlár, Kéleshalom, Jászszentlászló (Bács-Kiskun megye).

kecske' jelentés azonban az ország északkeleti hegyvidékén a legelterjedtebb, ahol a szarvatlan állat megjelölésére egyetlen kifejezésként használják. Az Alföldön a *szarvatlan*, *szarvatlan kecske* szó, illetve szóösszetétel az elterjedt a nem szarvált egyedek megjelölésére, s lényegében ritkább a *suta* kifejezés használata. A Dunántúlról nem állnak rendelkezésre kellő mélységű adatok, de úgy tűnik, hogy ott a szarvatlan kecskére inkább a *buga*, illetve a *szarvatlan* kifejezéseket használják.¹⁷⁰ (A szóföldrajzi adatok a kifejezés kelet—nyugat irányú terjedésére utalnak.)¹⁷¹

Szlovák területen a *šuta* kifejezés és származékai terjedtek el, melyek Szlovákia ukrán- és magyarlakta falvaiban is ismertek, s elterjedtek lengyel, morva és ukrán földön. A kifejezés azonban túllépi a kárpáti pásztorkodás régióját, felbukkan az albán, szerb, horvát, macedón és a görög pásztornyelvben. A szó — nyelvészek szerint — a Balkán-félsziget nem szláv eredetű (minden bizonnyal albán vagy thrák) pásztoraiktól ered, akiktől a román pásztorok vették át, s ők közvetítették a kárpáti pásztornyelvbe.¹⁷² A kifejezés tehát a balkáni és kárpáti pásztorkultúra eleme, melynek a magyar nyelvben való megléte ugyancsak a kecsketartás történeti rétegére, s a vlach-pásztorok szerepére utal.

A szlovák nyelvben a *šuta* kifejezésnek van 'kisfülű', 'lelógó fülű' állat (juh vagy kecske) jelentése is.¹⁷³ Az Aggteleki-karszton *suta-filűnek* nevezik a kisfülű kecskét.¹⁷⁴

Adataink — úgy érezzük — igazolják azt, hogy a magyarság kecsketartása lényegesen differenciáltabb képet mutat, mint azt a recens gyűjtések jelzik. A nevek és színek kapcsán ismertetett adatok utalnak kecsketartásunknak a balkáni és kárpáti pásztorkultúrával való kapcsolatára is.

¹⁷⁰ Vajkai A., 1959. 52.; Herman O., 1914. 454.

¹⁷¹ TESZ III. 624.

¹⁷² Podolák, J. 1978. 611. skk.

¹⁷³ Podolák, J. 1978. 612.

¹⁷⁴ Sgy.

V. PÁSZTOROK ÉS GONDOZÓK

Hazai történeti forrásaink elég ritkán tesznek említést kecskepásztorokról. Ez — a már jelzett tartásmód, közös nyájak miatt — természetesnek tűnik, s annak következménye, hogy viszonylag ritka lehetett az önálló kecskenyáj. Hogy a kecskepásztorok száma mégsem volt jelentéktelen, azt egy XVI. századi adat igazolja. 1514-ben, a Dózsa parasztháború kapcsán, II. Ulászló levelet írt X. Leó pápának, melyben — egyebek között — azt írja, hogy a szántóföldön élő parasztokhoz (ti. felkelőkhöz) csatlakozott a „marhapásztoroknak (bubulci), a kecskepásztoroknak (cáprali) és az ilyfajta pásztoroknak nagyon erőszakos csapata, akiknek hatalmas sokasága lakik ebben az országban, ennek termékeny és gazdag síkföldjén”.¹ Szabó Mátyás szerint az európai állattartás korai történeti forrásai a kecskepásztorok nagy szerepét jelzik, később csökkent csupán jelentőségük. Önálló kecskepásztor egyre kevesebb volt, elterjedt a juhokkal való közös legeltetés.² A Nádasdyak dunántúli birtokainak 1549-es gazdasági számadása pl. a juhok és kecskék pásztorát említi,³ s közös nyájakról adnak számot a Rákóczi-birtokok gazdasági iratai és az erdélyi urbáriumok is.⁴ Van azonban az említetten kívül is néhány adatunk, amely egyértelműen jelzi, hogy nem volt ismeretlen a középkor folyamán ez a foglalkozás, bár a kecskeállomány zöme az egyéb állatot is őrző pásztornépesség kezén lehetett.

Egy 1622-ből Máramarosról származó adat említést tesz *fejszés pásztorokról*, akik — a forrás szerint — kecskepásztorok voltak, s fejszéikkel a fák ágait vágták állataik számára.⁵ 1647-ben a Zemplén megyei Nagykázmér előjárósága bünteti azokat a *kecskéseket*, akik állataik számára az erdőt vágják.⁶ A sárospataki uradalom urbárium 1648-ban Erdőbényén említ egy Nagy István nevű sze-

¹ Szabó I., 1950. 181.

² Szabó M., 1970. 333.

³ Belényesy M., 1959. II. 36.

⁴ Makkai L., 1954. 531, 609. stb.; Prodan, D. 1970. 905. stb.

⁵ Takáts S., 1915. 300.

⁶ Tagányi K., 1896. I. 464. A *kecskés* kifejezés Herman Ottó szerint a XVII. századig általános; Herman O., 1914. 160.

mélyt — akinek sem állata, sem telke, sem cenzusa nincsen — s ki „urunk keczke paztora”.⁷ 1764-ben Kiszte faluban (Sátoraljaújhely körzete) a Nyilaserdő használatáról *Koleszár János*, a falu kecskepásztora tesz vallomást.⁸ 1788-ban Máramaros megye szolgabírójának jelentésében — melyben a hosszúmezei erdőben esett károkról számol be — a következők olvashatók: „A kecskepásztorok pedig csak kettő találatott meg, úm. *Raduly Iván*, Balázs Pál kecskése és *Argyelán Iván*, Pál András pásztora”.⁹ Alsó-Fejér megye 1804-ben arról intézkedik, hogy „a kecskepásztoroknak az erdőkre fejszével járni szabad ne legyen”.¹⁰ Ezek az adatok azt is jelzik, hogy a kecskepásztorok tevékenysége a tartásmód sajátos formájával, az erdei legeltetéssel társult, s a kecskepásztorság, mint önálló foglalkozás a hatékony erdővédelemmel és a kecsketartás ezzel együttjáró visszaesésével szorult háttérbe. Az egykor önálló foglalkozásra utalhat a *Kecskes* családnév is.¹¹

Néhány adat jelzi a kecskepásztorok járandóságát is. 1433-ban Bártfa számadásából kiderül, hogy a pásztordíj két kecskegida után egy denár volt.¹² A XV—XVI. század fordulóján a sümegi várban a kecskepásztornak 2 ft, 1 kabát, 1 nadrág, 2 gyolcs és vászonfehérenemű volt a fizetése. (Ugyanakkor pl. a kádár és a kőműves 12 ft-ot kapott).¹³ A Bereg megyei kopócsapáti birtokos kecskése számára a XVIII. század végén Tiszaadonyban, a falu közepén külön házat épített, amit később is csak *kecskes háza* néven ismernek a falubeliek. A kecskes számadó ott 1788-tól 1795-ig Bengi Pál volt, 1794-ben *bojtár* is volt mellette. A számadó évi járandósága 1794-ben a következő volt: 17 Ft, 5 pár bocskor, 6 köből és 3 véka rozs, 1 köből búza, 1 köből főzelék, 3 Márijás sóra, 1 süldő, 3 köből rozs, 1 köből őszi vetés helyett, tengeriföld, kenderföld, 3 Ft külön *szórat* szerint, 1 gedó.

A tejjel ekkor nem számolt, hanem árendálta az uraságtól: 1793-ban 50, 1794-ben 62 Ft-ot fizetett érte. A bojtárja fizetését kezdetben ő vette fel, s ő gondoskodott róla. A bojtár fizetése a következő volt: 2 Ft, egész ruha, 2 véka főzelék, 3 véka búza, 1 malac, 4 pár bocskor, 2 pár fejer ruha vagy helyette 3 Márijás. A következő esztendőben az uraság maga fogadta fel a bojtárt, Szabó Andrást. Ekkor — a száraz konvencióként szolgáló termények mellett — a kö-

⁷ Makkai L., 1954. 280.

⁸ Tagányi K., 1896. II. 224. Idézi: Herman O., 1909. 255.

⁹ Idézi: Herman O., 1909. 255.

¹⁰ Tagányi K., 1896. II. 876.

¹¹ Kálmán B., 1973.³ 80.

¹² Herman O., 1909. 154.

¹³ Bodó Sándor szíves közlése.

vetkező volt a járandósága: 4 Ft, szűr, guba, nadrág, csizma, bocskor, 2 pár fehér ruha vagy helyette 4 Máriás. 1795-ben a tej árendálása megszűnt, a kecskék tejhasznát a birtokos maga vette át. A kecskés fél évre megkapta a konvencióját, s maga gondoskodott kenyérről. A másik fél évben — télen — távolabb, Mezőkaszonny környékén legeltetett, s ilyenkor az uraság közvetlenül látta el odaküldött élelemmel. A *vasárnapi tej* a kecskést illette meg.

1795-től 1803 végéig a számadó kecskés Vas József, bojtárjai előbb Kertész Mihály, majd Demeter László voltak. Fizetésük a következő volt: Kertész Mihályé (1795): 3 Ft, bunda, övedző guba, nadrág, kalap, nyakravaló, csizma, bocskor, 1 gedó. Demeter Lászlóé (1796): 3 Ft, szűr, kis guba, nadrág, kalap, nyakravaló, csizma, bocskor, 2 pár fehér ruha, 1 gedó.

A főzeléket lencsében, kásában, borsóban, aszalt gyümölcsben kapták. A számadáskor a bőrökkel is elszámoltak.¹⁴ A pásztorok bőrökkel való elszámoltatása a kecskék esetében is általános lehetett. 1644-ben a görgényi uradalom számadásában a következő áll: „A Blos Triff elejibe adott... 7 nőtény kecskeollóból 2 döglött meg, nem tud számot adni nyolcnak a bőréről.”¹⁵ A bemutatott adatsornál azért időztünk részletesen, mert egyfajta képet ad a kecskepásztorok helyzetéről és tevékenységéről.

Bár a kecskésé régen külön foglalkozás volt a pásztorok között, s a kecskepásztoroknál is fellelhetők a pásztorhierarchia nyomai, mégis úgy tűnik, hogy a kecskepásztorok nem tartoztak a szóvalódi értelmében vett pásztorok közé, nem voltak részesei a zártabb pásztortársadalomnak. A kecskepásztorok főleg a közösség perifériáján élő szegényemberek közül kerülhettek ki régebben is. Nagy számban voltak közöttük gyerekek. A Vasárnapi Újság a múlt század derekán — bár kissé romantikus képet fest — „a művelt világ félvad egyénei”-nek nevezi a kecskepásztorokat (23. kép), akiknek fizetsége 8—12 krajcár kecskénként 1 évre, mert télen-nyáron legeltették az állatokat.¹⁶ A pásztorokat nem is övezte egyforma megbecsülés, s közülük régen is a kecskepásztort becsülték legkevésbé, neki volt a legkevesebb a bére is.¹⁷ A kecskepásztorok társadalmi helyzetére utal talán a közmondás is, mely kétségkívül a

¹⁴ Eördögh Dániel kopócsapáti birtokos gazdasági feljegyzései. Beregi Múzeum adattára és dokumentumtára: D. 69. 142. és T.73.1.1. Az adatért Csizsár Árpádnak tartozom köszönettel.

¹⁵ Makkai L., 1954. 618.

¹⁶ Vasárnapi Újság 1861. 79.

¹⁷ Hőgye I., 1972. 135.

23. kép. Havasi
kecskepásztor
(Vasárnapi Újság 1861.)

társadalom két szélső pontját állítja szembe: „Kecskepásztorságról uraságra menni.”¹⁸

A kecskék legeltetésében és a pásztorkodás szervezetében alapvető változás következett be az elmúlt évszázadban, majd különösen az országhatárok átrendeződése, a legjelentősebb kecsketartó területek leszakadása óta. Önálló kecskenyáj csak kevés helyen maradt meg. 50–60 állat volt az a mennyiség, ami már „eltartott egy pásztort”, amiért érdemes volt külön pásztort fogadni. Ez az állatcsapat a közelmúltban már csak hegyes területeken állt össze, alföldi részeken csupán a legnehezebb, háborús években volt külön kecskenyáj. A Bakonyban — ahol már a XVII. században is külön foglalkozás a kecskésé — még századunk elején is különvált ez a réteg a pásztorokon belül. Szentgálon pl. a Horváth pásztornemzetség-

¹⁸ Herman O., 1914. 41.

ben a *Kecskés* ragadványnév is felbukkan,¹⁹ a bakonyi falvak al- és felszeg szerint fogadtak *kecskést, öregkecskést és kiskecskést*.²⁰

A kecskepásztorok a falu legszegényebb emberei közül kerültek ki, gyakran voltak cigányok. Általában egész évre szegődtek, köztük és a falu között a legeltetési társulatok voltak a közvetítők. Kényszerből vállalták el a kecskék őrzését, ami nehéz feladat volt. Tehetősebb ember nem is vállalta, a szegényebbek számára viszont jelentett némi jövedelmet. Gyakran gyerekek őrizték a kecskenyájukat.²¹

Alföldi falvakban előfordult, hogy csak az aratás utáni 1—2 hónapra fogadtak kecskepásztort, aki állataival a tarlót legeltette. A kecskenyájak szervezésének és legeltetésének — a pásztorfogadás mellett — a legelők hiánya, s a kecsketartás tilalmazása is akadályt jelentett.

Mivel a kecskéket őrző személyek gyakran nem valódi pásztorok, így alkalmanként felbukkannak a kecsketartásban olyan elemek, amelyek az állattartás egészét tekintve atipikusnak nevezhetők.

Ahol nem volt külön nyájra való kecske, ott ezen állatok legeltetése, s egész tartásmódja a többi állatfaj tartásának rendjét és évi ritmusát vette át. Korábban — mint ezt már jeleztük — a kecskék tartásában a télen-nyáron való legeltetés játszott meghatározó szerepet. A kecskék számának csökkenésével a sertésekkel, juhokkal, szarvasmarhákcal hajtották legelőre az állatokat, s így a pásztorlás rendje is azon állatcsapatokéhoz igazodott. A sertésekkel még volt lehetőség az egész éves legeltetésre, mert a sertésnyájak, kondák jelentős része — még az elmúlt évtizedekben is — télen is kijárt. A tavasztól ősziig legeltetett állatcsapatok mellett előfordult, hogy késő ősszel, a többi állat beszorulásakor külön nyáját szerveztek — alkalmanként több szomszédos falu — a kecskékből, amiket a csordás külön pénzért legeltetett. Érdekes példát találunk erre az Aggteleki-karsztvidék és Észak-Borsod falvaiban.²² Teresznyén pl. még az 1970-es évek elején is kijárt télen a kecske. A legeltetés ideje télen rövidebb volt (reggel 8-tól délután 3—4 óráig), s rövidebb volt a hajtás napi útvonala is. A pásztor télen nem volt kint állandóan az állatokkal, csak 2—3 alkalommal nézett rájuk. Ekkor nem kellett különösen vigyázni az állatokra, mert a növényzetben nem tettek kárt, s télen még azt sem bánták, ha véletlenül a szomszéd falu határát járta a jóság.

¹⁹ Tálasi I., 1939. 10. 27.

²⁰ Tálasi I., 1939. 26.

²¹ Gazda K., 1974—75. 237.

²² Viga Gy., 1977. 320.; Sgy. Szentsimon.

Sokszor azonban nem vállalták el más állatcsapatok pásztorai a kecskék őrzését. Vagy azért, mert nagyon *pákosztos*, rakoncátlan állatnak tartják a kecskét, melynek őrzésével sok baj van, sokszor pedig a gazdák maguk tiltakoztak az ellen, hogy a kecske a közös legelőre járjon. Ilyenkor a legeltetésnek sajátos, alkalmi formái alakultak ki. Amelyik család több kecskét tartott, ott a gyerekek, főleg suhanc fiúk hajtották ki az állatokat legelni, elsősorban árokpartra, magasabban fekvő, más állatok által nehezen megközelíthető, vagy más állatok táplálására alkalmatlan füvet termő területre. A több kecskét tartó családok esetenként saját állataik mellé nyájba gyűjtötték a falu több kecskéjét is, s együtt őrizték őket. Pásztor hiányában a legeltetésnek egy sajátos formája alakult ki: a *soros őrzés*, *soros pásztorlás*, melyre Kissikátorban (Borsod megye) találtam érdekes adatot. A faluban a második világháború után külön kecskenyáj volt. Mivel pásztora nem akadt, illetve nem tudtak fogadni a gazdák, ezért a kecsketartók sorban őrizték a nyáját. Májusig, amíg a határ szabad volt, mindenki maga legeltette állatait. Májustól az első hóig azonban közös nyájba hajtották a kecskéket, s a nyáját naponta felváltva, az utcák sorrendjében őrizték a kecsketartók. Az őrzés főleg az asszonyok és gyermekek munkája volt. Ez is utal arra, hogy az önálló kecskenyájak megszűnésével, majd még inkább a szervezett legeltetési lehetőségek felszámolásával a kecsketartás egésze a nők feladatkörébe került át. Míg korábban csak a haszonvétel, s a ház körüli gondozás volt női munka, addig az elmúlt évtizedekben a kecsketartás teljesen női munka lett, s a pásztoroktól egyre inkább *gondozók* vették át a feladatokat. A legelők hiányában ennek megnyilvánulása a pányván való tartás és az istállózás is, amely nem intenzívebb gazdálkodási forma jele, hanem a legelő és a pásztorok hiányából adódó kényszer, az állattartás visszaszorulásának, hanyatlásának megnyilvánulása.

Érdemes némi figyelmet szentelni a kecskepásztorok, illetve a kecskét is őrző pásztorok újabkori bérének és megajándékozásának, mivel az ezzel kapcsolatos adatok egyaránt jelzik a kecsketartás és a kecskepásztorok megítélését, az állat helyét a paraszti gazdálkodásban, s adalékul szolgálhatnak más állatcsapatok pásztorainak megismeréséhez. (Azok a pásztorok ugyanis, akik a gondjaikra bízott másfajta állatok mellett kecskét is őriztek, a többi állat utáni fizetség arányában kapták a kecske utáni járandóságukat.)

A pásztorok — maguk és családjuk élelmének beszerzési lehetőségeitől függően — terményben vagy pénzben kapták járandóságukat, a *pásztorbért* vagy *szájbért*²³ Ez általában 1/4—1/2 része volt a szarvasmarhák utáni járandóságnak, leggyakrabban a sertések

pásztorának bérével volt egyenlő. Általában 1/2—1 véka gabona volt egy évre az 1940—1960-as években, pénzben kifejezve, az 1950-es években havi 10 Ft, később havi 20—50 Ft állatonként. (A gazdák többsége nem sokallja ezt az összeget, s vallják, hogy egy napig sem őriznék a kecskét ennyi járandóságért.) Ehhez járt a borsodi falvakban egy *vacsora*, amely inkább jelképes járandóság, hiszen a hozzávalót — főzet bab, kolbász, egy kenyér, kosár krumpli, néhány tojás — a pásztor felesége szedte össze. Gyakran nem is illette meg más ezeken a járandóságokon kívül a kecskék pásztorait. Alkalmanként azonban, megállapodástól függően, bizonyos alkalmi, főleg ünnepi ajándékot is kapott a kecskepásztor. Borsod-Abaúj-Zemplén megye falvaiban általános volt az ún. *nagypénteki* adása, melyet kihajtás előtt kapott a pásztor: néhány tojást, szakajtó krumplit, porció pálinkát, pár kiló lisztet jelentett. Az összegyűjtés alkalmát *kerülésnek* nevezik. Ünnepkor (pünkösd, húsvét, karácsony) kaláccsal, szalonnával, lángossal, s némi aprópénzzel honorálták a pásztor jókívánságait. Ezekhez az alkalmakhoz, illetve a kihajtáshoz kapcsolódik a *bocskorpénz* vagy *derékpénz*²⁴ néven adott 5—20 Ft-nyi pénzbeli juttatás. Ha új állatot hajtott a legelőre a pásztor, akkor 10—20 Ft *szoktatót* fizettek neki. Elterjedt szokás volt, hogy a kecske ellésekor 10—20 Ft-ot adtak a pásztornak. Néhány borsodi faluban, ha a kecske hármat ellett, akkor a szaporulatból egy a pásztort illette meg.²⁵ A kecskepásztor járandósága azonban nemcsak vidékenként, hanem sokszor falvanként is eltérő volt, az újabb időkben egyesítette magában a pásztorkodás hagyományait és az újfajta lehetőségeket, elvárásokat.

²³ A Tiszazug falvaiban *szájbér* a pásztorbér neve. (Sgy.)

²⁴ Ez utóbbira csak Szentsimonban találtam adatot.

²⁵ Sgy. Cserépfalu. Dédestapolcsány (Bodó Sándor gyűjtése). Az utóbbi helyen csak akkor kapta meg az egyik gidát a pásztor, ha bak is volt köztük.

VI. A KECSKETARTÁS HASZNA

A kecsketartás haszna, a haszonvétel egyes formáinak aránya az európai kontinens különböző területein eltérő. A mediterrán térség azon országaiban, ahol a legnagyobb a kecsketartás jelentősége, ott közel egyformán fontos szerepet játszik a tej- és a húshaszon, de kiemelkedő a kecskebőr feldolgozásának színvonala is (Spanyolország, Olaszország, Franciaország, Görögország). Ahol viszont a kecsketartás szerepe nem számottevő, ott a haszonvétel eltolódik valamelyik irányba. Skandináviában a hús a legfontosabb haszna a kecskének, mellette a tej jelentősége csak szezonális.¹ Az Ibériai-félszigeten kedvelt ugyan a fiatal kecskék húsa, de főleg teje miatt tartják az állatot.² Az alpi területeken a tejhaszon a tenyésztés elsődleges célja,³ Németországban a múlt század végén az ipari körzetekben tudatosan támogatták a kecsketartást a munkások jobb tejellátására.⁴ Moszynski, K. szerint a szláv népeknél a tejhaszon és a bőr a kecsketartás elsődleges célja,⁵ a Kárpátok területén ugyancsak a kecske teje a legfontosabb.⁶ Amikor a kecsketartás veszít jelentőségéből, akkor legtovább a tej jelentősége marad meg, s ha újra növekszik az állat tartásának szerepe (nehéz szociális időkben), akkor a tejhaszon lesz ismét a legjelentősebb, a kecskehús fogyasztása az alacsonyabb kulturális szint velejárója.

1. A tej

A tej a magyarságnál a kecsketartás legfontosabb haszna. Az állat tartásmódja és a tartás évi ritmusa a tejhaszon elsődleges voltát hangsúlyozza. Népünk tejfeldolgozását, tejkultúráját vizsgáló

¹ Szabó M., 1970. 334.

² Dias, J. 1969. 792.

³ Baromfitenyésztés 1957/8. (Tenyésztési mutató.) Vö.: Novak, V. 1961. 652.

⁴ Wolski, K. 1976. 162.

⁵ Moszynski, K. I. 137—138.

⁶ Kowalska—Lewicka, A. 1972. 140—141.

néprajzi irodalmunk alig vett eddig tudomást a kecsketej felhasználásáról, illetve — a kecsketartás újabb keletű, tehéntartást pótló jellegét hangsúlyozva — csupán annyit rögzített, hogy a kecske tejét a tehéntejhez hasonlóan dolgozzák fel.⁷ A kecsketej feldolgozásának kultúrája gazdag volt még az utóbbi évtizedekben is, amikor pedig a kecske valóban a „szegényember tehene” lett, s haszna elsősorban a tehéntej pótlását szolgálta. Kétségtelen, hogy a kecsketej feldolgozása során nem találunk olyan eljárást, illetve terméket, amelyik ne lenne rokon a juh- vagy a tehéntej feldolgozásának eljárásaival és készítményeivel, nincs olyan végtermék, amelyet csupán kecsketejből készítettek volna el. Az is igazolható, hogy a kecsketej feldolgozásának egész technológiája rokon a juh-, illetve a tehéntej feldolgozásával, eszközeit részben a juhászat, részben pedig a szarvasmarhatartás tejkultúrájából származtathatjuk.

A kecsketartás már jelzett, táji és szociális, típusainak megfelelően, a tejfeldolgozásnak gazdag skálája áll előttünk, mely mindig a konkrét lehetőségeknek megfelelően volt önálló vagy volt alárendelve más állatok tejkultúrájának. A juh- és a tehéntej feldolgozásával való kapcsolat onnan is ered, hogy amint általános volt a kecskének az említett állatokkal való közös tartása, ugyanúgy elterjedt a tejfeldolgozás során a kecsketejnek a többi állat tejével való vegyítése. Főleg a hasonló tulajdonságokkal rendelkező juh-tejjel való keverésnek vannak történeti hagyományai. A kecske és a juh tejének közös feldolgozása minden bizonnyal általános néprajzi jelenség, mely a két állat együttes tartásában gyökerezik. Általános gyakorlat volt ez a környező népeknél. Moldva és Havasalföld területéről már XVIII. század végi adat jelzi, hogy a vegyes — juh- és kecske- — nyájak tejét összeöntik, s úgy dolgozzák fel sajtta.⁸ A vegyes tejből készült sajt értéke azonos volt a tisztán juh-tejből készültével, a tej keverését nem tekintették hamisításnak.⁹ A tehéntejjel való keverésre kevesebb adatunk van, bár még az 1950-es évek beszolgáltatási rendszerének idején is általános volt a vegyes tehén- és kecsketej beadása. Valószínűnek tartjuk, hogy a juh- és kecsketej közös tulajdonságai mellett, a két állat korai domesztikációja óta párhuzamosan fejlődött tejhasznuk feldolgozásának rendszere is. Gyakorlati oka volt ennek a tejmenyiség is: a kevés kecske nem biztosított elegendő mennyiséget, ugyanakkor

⁷ Zólyomi J., 1957. 315.; K. Kovács L., 1969. 653.

⁸ Idézi: Földes L., 1968. 240.; A közös tejfeldolgozáshoz vö.: Kowalska—Lewicka, A. 1972. 141.; Dunăre, N. 1969. 605.; Novak, V. 1961. 652.; Novak, V. 1969. 588.

⁹ Kowalska—Lewicka, A. 1972. 141.

lényegesen megszorította a juhtej mennyiségét. Készültek természetesen tisztán kecsketejből is termékek, a készítés technikája minden bizonnyal azonos volt a juhtej feldolgozásával. A kecsketej felhasználása a közelmúltban már a szociális helyzet függvénye volt. Szűkösebb időkben minden cseppjét elfogyasztották, s gazdasági variációját állították elő a tejtermékeknek. A szociális színvonal emelkedésével a kecsketej jelentősége csökkent, elvesztette szerepét az emberi táplálkozásban, s az állatok táplálékai közé szorult vissza. Míg nehezebb szociális helyzetben gazdasági szakírók csináltak propagandát a kecsketartásnak, s volt aki a főváros tejellátását is több ezer kecske beszerzésével tartotta megoldhatónak,¹⁰ addig a helyzet javulásával a kecske megvetett, üldözött állat lett, tartását tiltották, tenyésztőit kigúnyolták, a legszegényebbek gazdaságaiba szorultak vissza, s csupán a tüdőbetegek számára tartották fontosnak tejének fogyasztását.

A kecske fejése, a tej haszna a tartásmód, a legeltetés évi ritmusának függvénye. A naponta hazajáró állatokat a parasztemberek szinte egész évben fejik, csupán a vemhesség utolsó néhány hetében, s az ellést követő négy-hat héten nem tartanak igényt a tejre. A legeltetésnek ebben a rendszerében a reggeli és esti fejés szokásos. Ezzel szemben a hegyvidéki szállásokon, s a közösségi nyájak eszténáin a fejés — a legeltetés évi ritmusából eredően — sokkal inkább a naptári év, illetve a vegetáció éves ritmusának rendjéhez igazodik. A Szent György nap környéki kihajtástól augusztusig általában háromszor fejtek — délben is a szállásra hajtották a kecskéket —, augusztustól a beszorulásig viszont csak egyszer, reggelente.¹¹

A kecske fejésének két, jól elkülöníthető módja alakult ki. Az egyik szerint oldalról fejik az állatot, mellé guggolva, „lekussolva” úgy, hogy jobb tenyérrel, marokkal és ujjakkal végzik a fejést, s bal kézzel 2—3 literes edényt tartanak a tőgy alá, illetve két kézzel fejnek — főleg több kecske esetén — zománcozott *zsétárba*, *zsojtárba* (24. kép). Ezt a módszert főleg nők alkalmazzák, illetve azok a férfiak, akik korábban csak tehenet fejtek. A másik — gyorsabbnak tartott — fejési módot csak férfiak alkalmazzák: az állat hátsó lábai közé helyezik a fejőedényt, s a tőgyet két marokkal átfogva, 4—6-szori szorítással fejik ki a tejet (25. kép). Ez az eljárás a juhászat munkamódjából került a kecsketartás elemei közé. A nők ide-

¹⁰ Gunst P., 1970. 399.

¹¹ Vö.: Sztripszky H.—Bilák I., 1915. 147.

24. kép. Kecske fejése oldalról (Aggtelek, Borsod-A.-Z. megye)

genkednek ettől a fejésmódtól, mert a kecske könnyen belepiszkol a tejbe.

A kecske frissen fejt tejt sokféle módon hasznosítják. Isszák nyersen, tüdőbetegek számára ajánlott orvosság. (Már 1649-ből van adatunk arra, hogy a kecsketejet orvosságnak tartják. Kőszegen annyira elszaporodtak a kecskék, hogy tartásukat tiltották, csupán azoknak engedélyezték, akik tüdőbetegségük miatt rá voltak szorulva.)¹² Nyugat-európai orvosi adatok igazolják, hogy a gyenge csecsemőknek kecske-dajkákat írtak elő, amelyek szoptatták a gyermeket.¹³ A múlt században Pesten és Bécsben is felbukkantak azok a tejárusok, akik házról házra vezették kecskéjüket, s helyben fejték ki a vásárlónak a szükséges tejmennyiséget.¹⁴

¹² Magyary-Kossa Gy., 1931. III. 368.

¹³ Lónyay G., 1910. 8. skk., 25.

¹⁴ Falusi Gazda 1865. II. fél év 359.

25. kép. Kecske fejése hátulról (Aggtelek, Borsod-A.-Z. megye)

A kecsketejet felforralták kávéhoz, habartak vele, használták tészta dagasztásához. Általában zsírosnak, táplálónak tartják, erősebbnek a tehéntejnél.

Gazdag skálája áll előttünk a kecsketej-készítményeknek, melyek a tejkonzerválás különféle módjával készültek. A kecsketej feldolgozásának a juh- és tehéntej konzerválásával való — már jelzett — kapcsolatát igazolja az is, hogy egyaránt jelen van a tejfeldolgozás oltó nélküli *túrókultúrája*, s a tejoltós *sajtkultúra* rétege, és az így nyert készítmények sora.¹⁵ A kecsketej feldolgozásának kulcskérdése a tejoltó anyagok ismerete, illetve használata. Adataink egyértelműen azt jelzik, hogy azokon a területeken, ahol a juhászatnak nem volt jelentősége, ott a kecsketej feldolgozása során nem ismerik a tejoltók használatát, s így a tejtermékeknek csupán egy szegényebb skáláját tudják előállítani. Ezzel szemben,

¹⁵ K. Kovács L., 1970. 629. skk.

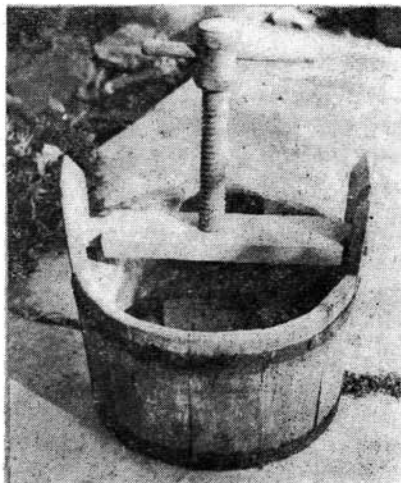
ahol ismerik a tejoltók használatát, ott a tejtermékek lényegesen gazdagabb sokfélesége árulkodik a juhászat egykori jelentőségéről.

Ahol kecskét tartottak, ott a tej megaltatásának és a túrókészítésnek szintjéig mindig eljutott a tej feldolgozása. A feldolgozásra váró tej mennyisége és a kívánt végtermék eltérő eljárásmodokat követel. Feltűnő, hogy az északi hegyvidéken, bár ismerik az oltóanyagok használatát, túró készítéséhez soha nem használtak tejoltót. A tejet lassan, magától hagyták megaludni, hogy feladja a fölét. Ezzel szemben a Duna—Tisza-közének falvaiban a túrókészítés során oltót tettek a friss, tőgyemeleg tejhez, ami lényegesen meggyorsította az alvadást; viszont a tej zsírja a túróban maradt, nem készítettek külön vajat belőle. Ha viszont vajat akartak nyerni, akkor nem oltották a tejet. Nyáron két *fejés*, hűvösebb időben öt-hat *fejés* tejből csináltak túró. 10 liter kecsketejből kb. 3 kg túró lett. A túró készítésének folyamata — oltó nélkül — a következő volt. A tejet lábasban vagy cserépedényben megaltatták, hogy több föle legyen, a frissen fejt tejjel teli edényt egy órára hideg vízbe állították, s csak ezután altatták meg. (A hűtés lassítja az alvadás folyamatát.) A megaludt tejet *lefölözik*, s a tűzhelyen, 40—45°-ra melegítve *megheggesztik*, *megfonnyasztják*, *megaggasztalják*. Ezután fakanállal *meztörik*, hogy a *savó* könnyebben kicsepegjen belőle. *Túróruhában*, *túrózsacsokban* — mely három- vagy négyszögű váson, vagy mullzacskó — leszűrik, s hagyják lecsepegni. A túrófogyasztották frissen kenyérrel, néha hagymával keverve, tették főtt tésztára, *haluskára*, *sztrapacskára*, kelesztett sült tésztába.

Hasonlóan készítették a túró tejoltóval is, de ott az altatást kis mennyiségű oltóanyag (lásd alább) hozzáadása pótolta. Az oltó gyorsan *összefogta*, *összehúzta* a tejet, melynek további feldolgozása a fentebb leírt módon történt.

Az alföldi és hegyvidéki állattartás eltérő tejkonzerválási eljárásaira utal a kecsketejből is előállított *erős túró*, *csípős túró*, *érett túró*, *keserű túró* készítése, melyet az Aggteleki-karsztvidék falvaiban akkor is *juhtúró*-nak neveznek, ha kecsketejből készült. Az alföldi falvakban ez a tejtermék friss, s mindig oltóval nyert túróból készült. A friss túróat sóval *összegyúrták*, s *favéndőbe*,¹⁶ *túrósdézsába*, kis fémfazékba vagy üvegbe tették (26. kép). Ha több volt a tej, akkor kb. 3—4 kg túróat használtak fel, ha kevesebb, akkor 3—6 napon át mindig hozzágyúrták a friss túróat a már besózott adaghoz. Volt, aki 4—5 alkalommal, háromnaponként újra átgyúrta a besózott túróat. Néhány napra oldalra döntötték a túrósedényt, hogy a még le-

¹⁶ Sgy. Kéleshalom.

26. kép. Juh- és kecsketúrós „vadna” (Szőlősdő, Borsod-A.-Z. megye)

27. kép. Csavaros túrósdézsza (Tiszakürt, Szolnok megye)

csepegő savó ne keveredjen a túró közé, mert különben megrontotta azt. A telt edényt néhány nap után zsírral átitatott ruhával, s kis falappal takarták be, majd kővel lenyomatták. Használták erre a célra a juhászat csavaros túrósdézsáit is (27. kép). A begyúrt túró néhány hét alatt összeérett, csípőssé vált. Főleg nyár végén és ősz elején készítették, s télen fogyasztották az érett túró, bár volt, ahol egész évben nem fogyott ki, mert mindig újat gyúrtak hozzá. Ették kenyérrel és hagymával, tették főtt tésztára is. Az előző móddal szemben, az északkeleti hegyvidéken az *érett túró*t mindig *gomolyából* készítették. A megszikkadt gomolyát lereszelték vagy húsdarálón ledarálták, sóval összegyúrva *vadnába*,¹⁷ *kupába*,¹⁸ üvegbe vagy zománcos fazékba tették. Tormalevéllal, mogyorófa-lapuval takarták be, s deszkával, kővel nyomtatták le. A fentebb leírt módon fogyasztották ezen a vidéken is. Bár a kérdés a többi állat — főleg a juh — tejének feldolgozásával való összevetést kíván, úgy tűnik, hogy a kétféle eljárás a tejkultúra két eltérő rétegét tükrözi, s valószínűleg mások kulturális kapcsolatai is. A hegyvidéki adatok, a gomolya begyúrása a brindzakészítéssel mutat rokonságot, s észak-

¹⁷ Sgy. Varbóc, Jósvafő, Égerszög, Aggtelek (Borsod-A.-Z. megye).

¹⁸ Sgy. Kissikátor (Borsod-A.-Z. megye).

borsodi, gömöri elterjedése is azt sejteti, hogy a vlach-pásztorkodás hagyatéka még akkor is, ha konkrét nyelvi nyoma nem lelhető fel.¹⁹ A kérdésre megnyugtató választ azonban csupán a magyar tejkultúra egész rendszerével való összevetés adhat, a kecsketej feldolgozásának idézett adatai csupán a probléma exponálásának lehetőségét jelzik. (Nem tartjuk meggyőzőnek K. Kovács László azon véleményét, mely szerint a brindza a magyar tejkonzerválási módok között a begyúrt túró modelljére jött volna létre.)²⁰

A Tiszazug falvaiban az oltó nélkül megaltatott kecsketejből egy pogácsatúró-féleséget készítettek.²¹ Feltűnő, hogy a vidék falvaiban ezt a tejterméket nevezik *gomolyának*, *gömölyének*, csupán a tejtoltóval készült, *satuban* megszikkasztott, nagyobb méretű termék neve *sajt*. A túrót háromszög alakú zacskóban kicsöpögtették, 5—8 cm magas, kúp alakú darabokat formáltak belőle, s az eresz alá, tornácra tették szikkadni. Mások sóval gyúrták össze, s csak azután *cipózták* ki apró kúpokká. Csépán és Szelevényben a szabadkémény alatti kis polcra tették, ahol füsttel enyhén megcsapaták, majd ezután újra szellős helyre került. Teljes kiszáradása után a kamrában, szita alatt tartották, s télen tésztára reszelték. Adataink szerint a gomolyát főleg tehéntúróból készítették, kecsketejből csak annak mintájára állították elő.²²

A kecsketej feldolgozása során — hasonlóan a többi állat tejéhez — meghatározó az oltóanyagok ismerete vagy azok hiánya. Mint arra K. Kovács László rámutatott — s ezt néprajzi adatok tömege igazolja — az oltóanyaggal, illetve a nélkül készült termékek a tejkonzerválás, s az egész tejkultúra két, jól elválasztható rétegét képviselik. Az oltóanyagok ismerete főleg a juhászok tevékenységéhez kapcsolódott; ahol nem volt számottevő juhászat, ott nincsenek igazán jelentős hagyományai az oltó használatának, illetve a tej oltóanyagokkal való konzerválásának.

A kecsketej feldolgozásához használt oltóanyagok megegyeznek az adott terület tejkultúrájában általában használt oltókkal, eltérés esetleg annyi, hogy a kecsketej konzerválásához a fiatal kecskegida gyomrából is készítettek oltót. Ennek felhasználása azonban nemigen lépi túl a kecsketej konzerválásának gyakorla-

¹⁹ Györffy I., én. II. 171.; TESZ I. 170. A készítéshez vö.: Paládi-Kovács A., 1965. 141.

²⁰ K. Kovács L., 1970. 630.

²¹ K. Kovács L., 1970. 523.

²² Sgy. Szelevény. A túró típus elterjedéséhez. Vö.: K. Kovács L., 1970. 623. skk.

tát.²³ Az egyes régiókra jellemző, leginkább elterjedt oltóanyagok készítése azonban eltérést mutat az alföldi területek és az északeleti hegyvidék között. Mindkét területen elsősorban a szopós, tejes fiatal állatok gyomrából készítették a tejoltót. Az oltókészítés módját azonban nem mindenki ismerte, főleg a juhászok kezén terjedt. A parasztemberek általában a juhászoktól szerezték be az oltót, újabban por alakú, bolti oltóanyagot használtak. Az északeleti hegyvidéken a szopós borjú, bárány, kecskegida gyomrából készítették oltót, az Alföldön ezekhez még a disznóöléskor kikészített sertésgyomor is társult. Ez utóbbit a hegyvidéki falvak nem használják. A Bükk-hegység, az Aggteleki-karsztvidék, a Zempléni-hegység, a Bodroghöz falvaiban és a barkó vidéken a levágott fiatal állat gyomrát alaposan kimossák, besózzák és szalmaszállal felfújva, bekötve szárítják ki.²⁴ Csak a gyomrot használják tehát fel úgy, hogy ujjhegynyi darabot vágnak belőle, azt langyos savóba áztatják, s a felhasználás során ezt öntik a tejhez. Egy aprócska oltódarab három-négy alkalommal is használható. Ezzel szemben az alföldi falvakban, levágás előtt megszoztatják a fiatal állatot, s a levágás során ügyelnek arra, hogy az elfogyasztott tej alvadéka a gyomorban maradjon. A gyomrot a Hortobágyon megszáritják, feldarabolják és néhány napig ecetben áztatják, korpával keverik.²⁵ A Kiskunságban sót tettek bele, és felfüstölték, majd megszáritották, s tartalmával együtt — savó hozzáadásával — használták fel.²⁶ A Tiszazug falvaiban a kivett gyomorba ecetet és sót tettek, kilenc napig állni hagyták, majd az egészet üvegbe darabolták, vagy a gyomor tartalmát (tejalvadék) dolgozták össze sóval, ecettel és korpával, s ezt zárták dunsztos üvegbe. Néhány cseppje elég volt nagy mennyiségű tej oltásához.²⁷ Ezen a területen tehát a gyomor tartalmát, az alvadt tejet is felhasználják — fűszerek hozzáadásával — oltóként.

Az oltó készítése és használata elsősorban a tejhaszonnak sajátja, való feldolgozásához szükséges. A kecsketejből való sajtkészítés — hasonlóan a többi sajtféleséghez — a tejkultúra legmagasabb szín-

²³ A keleti palócok juhászatában használják a juhtej konzerválására a kecskegida gyomrából készült oltót. Vö.: **Paládi-Kovács A.**, 1965. 137.

²⁴ **Paládi-Kovács A.**, 1965. 137.; A bodroghözi adatért Bodó Sándornak tartozom köszönettel.

²⁵ **Györffy I.**, én. II. 170. Ecsedi I., nyomán írja le ezt a készítményt a Hortobágyról.

²⁶ **Tálas I.**, 1936. 213—214.

²⁷ Sgy. Tiszakürt, Cserkeszőlő.

tű megnyilvánulása, mely technológiájában, eszközkészletében a legkomolyabb felkészültséget, ismeretet igényli.

Bár minden bizonnyal korai időktől elterjedt lehetett a kecske-tejnek a többi állat tejével való keverése, közös feldolgozása, történeti adataink azt jelzik, hogy — ahol több kecskét tartottak — külön is feldolgozták tejhasznukat sajttá. Egy okleveles adat 1587-ben *Kechke sayth*-ot említ, s ugyanekkor együtt is említenek *Kechke sait*-ot és *Iuh sait*-ot.²⁸ Comenius 1673-ban lejegyzí, hogy „A szolgáló kecske sajtot csinál.”²⁹ Sulzer F. J. XVIII. század végi, német nyelvű munkája arról tudósít, hogy Havasalföld és Moldva területén a vegyes juh- és kecskenyájak tejét összeöntik, s úgy dolgozzák fel sajttá, viszont ahol tisztán kecskéből álló nyáj volt, ott annak tejből kecskesajtot csináltak vagy savanyútejként árulták, ami bel- és külföldön is fontos árucikk volt.³⁰ Valószínűleg a közös tejfeldolgozás lehetett az elterjedtebb, mert lényegesen gyakoribbak a vegyes nyájakra utaló adatok forrásainkban, mint az önálló kecskenyájak említése. Pl. 1647-ben Uzdiszentpéter inventáriumában a következő szerepel: „Két sztringa juh. Az első akolnál egy major és 2 pásztor, 507 juh, 72 kecske, 71 sajt, 15 vedernyi orda, edények... Második akolnál is egy major és 2 pásztor, 36 kecske, 713 juh... 64 sajt, 16 vedernyi orda, edények...”³¹ Ez az adat tágabb értelemben is jelzi a két állat közös tartását és a tejhaszon közös feldolgozását, mely a havasi kecsketartásban egyértelműen a juhászat rendjéhez, eljárásaihoz, szokásaihoz igazodott.³²

A sajtkészítés menete lényegében mindenütt azonos volt. A tőgymeleg tejhez tették hozzá az oltót, amely összefogta, összehúzta azt. Egy-másfél óra elteltével, amikor a tej már olyan lett, „mint a máj”, fakanállal, késsel, merőkanállal *megvágták, megtörték*, hogy a savót kirúgja magából, majd *szűrőn, sajtruhán, zacskón* átszűrve hagyták lecsöpögni. Egy napig állni hagyták, majd szellős helyre — általában a tornácra — tették, megszikkadni (28. kép). Ahol a juhászok *satuja, sajtszéke, prése* rendelkezésre állt, ott a lecsöpögés után ebbe tették a sajtot (29. kép). Miután ott le is csepegett — főleg alföldi falvakban —, vízbe tették a sajtot, amíg csíkos nem lett, utána onnan kivéve szikkasztották meg. A sajt egységes készítmódjával szemben eltérést mutat a késztermék elnevezése. Az északi hegyvidéken — adataink szerint — nem válik el élesen a

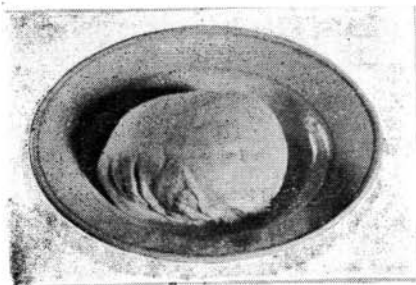
²⁸ Szamota I.—Zolnai Gy., 466.

²⁹ Szarvas G.—Simonyi Zs., II. 1496.

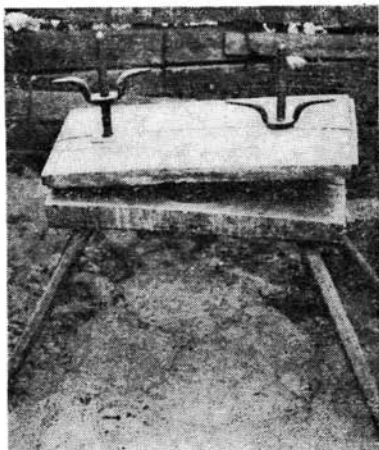
³⁰ Idézi: Földes L., 1968. 240.

³¹ Makkai L., 1954. 609.

³² Vö.: Pl. Roska M., 1943. 113.

28. kép. Kecsesajt (Teresztenye,
Borsod-A.-Z. megye)

29. kép. „Csavaros” sajtszék
(Cserkeszőlő, Szolnok megye)

gomolya és a sajt kifejezés, a kettőt együtt használják, sőt él a *gomolyasajt* elnevezés is. Paládi-Kovács Attila felhívta a figyelmet arra, hogy a keleti palócoknál a *sajt* a juhászok, a *gomolya* a parasztok nyelvében él,³³ s jelezte, hogy a gömöri pásztorkodás már nem ismeri a *gomolya* szót.³⁴ Korábban már utaltunk rá, hogy a *gomolya*, *gömölye* — a Tiszazug falvaiban — oltó nélküli, s főleg tehéntejből készült termék neve, szemben a juhtejből, oltóval előállított sajttal. Ez tágabb keretek között is igazolni látszik, hogy a *gomolya* a parasztemberek tehéntejre alapozott tejkultúrájának oltó nélküli készítménye lehetett, míg a sajt eredetileg a juhászat tejkultúrájában foglalhatott helyet.³⁵

A kecskesajtot népünk fogyasztotta frissen, kenyérrel, esetleg hagymával, megszikkasztva reszelték tésztára is. A Kiskunságból egy sajátos sajtféleség fogyasztására van adatunk, melyet szintén készítettek a kecske tejéből is. A hagyományos módon előállított sajtot nyáron dézsába, cserépfazékba tették, s letakarva hagyták érni egészen addig, amíg az magától összeesett, s megtermett benne a sajtkukac. Ezután kenyérre kenve fogyasztották. Adatközlőm szerint a pásztorok étele volt, a parasztok és az asszonyok határozottan idegenkedtek tőle.³⁶

³³ Paládi-Kovács A., 1965. 139.

³⁴ Paládi-Kovács A., 1977. 404.

³⁵ Mindez természetesen csak az egész tejkultúra alapos feltárásával lenne megválaszolható.

³⁶ Sgy. Kunszállás (Bács-Kiskun megye).

A kecsketejből vajat ritkán készítettek, de szórványosan az egész ország területén előfordult, főleg a szegényebbeknél. A kecsketej nagyon lassan „adja föl a fölét”, bár elég zsíros. A belőle készült vaj feltűnően fehér színű, s ezért sokan idegenkedtek tőle. A megaltatott tej fölét leszedték, az aludttejet *megfonnyasztották* tűrónak. A tejfölt kiforráztott, majd hideg vízzel kiöblített *köpülőben*, esetleg dunsztos üvegben *összerázták* vagy fazékban *rántókanállal* (fakanállal) addig *zurbolták*, *zutyorászták*, míg vaj nem lett belőle. A vajat ezután hideg vízre tették, ahol megmerevedett. Kézzel nyomták össze, s hűvös helyen tárolták. A visszamaradt *írót* alkalmanként sült krumplival, kukoricakásával fogyasztották, de leginkább az állatok moslékjába öntötték. Általában a sertések kapták meg a túró és a sajt készítésekor visszamaradó savót is.³⁷ Alkalmanként készítettek a savóból *zsendicét*, édestej hozzáadásával s forralással.

A kecsketejből előállított termékek általában saját fogyasztásra készültek, a családonként tartott kecskék kis száma miatt mennyiségük nem tette lehetővé az értékesítést. Tehéntej hiányában adták el csupán a kecske tejét, s alkalmanként kis mennyiségben piacra került a kecsketejből készült sajt és túró is.

A statisztikai adatokat figyelembe véve, a mai országhatárokon belül az elmúlt évszázadban már nem volt igazán jelentősége a kecsketejnek, ahogy nem volt számottevő maga a kecsketartás sem. 1947-ben az egész hazai tejtermelésnek 1,3—1,5 százaléka volt kecsketej. Ez kb. 17,5 millió liter tejet jelent. 1954—55-re már csupán 1,1 százalék a kecsketej az egész évi tejtermelésünkből. Ez annak eredménye, hogy bár ekkor a legnagyobb a hazai kecskeállomány, de a korábbi évekhez viszonyítva lényegesen nőtt a szarvasmarhaállomány is. Ugyanakkor pl. Törökországban 23 százalék, Görögországban 28,1 százalék, Spanyolországban 14 százalék, Jugoszláviában 2,7 százalék, Svájcban 1,3 százalék volt a kecsketej az összes tejtermelésből. Valamennyi államot figyelembe véve, Algériáé volt a vezető szerep ebben, ahol 48,1 százaléka volt kecsketej az ország évi tejtermelésének.³⁸

A kecsketej feldolgozásának módja mindig a juhtej (főleg a tejoltó használata), illetve a tehéntej (túró- és vajkészítés) feldolgozásának módjaival azonos, eszközei a juhászat (véndől, geleta, sajtprés) és a szarvasmarhatartás (fejőedények, köpülő) eszközkész-

³⁷ A kárpát-ukrán eredetű Komlósán a savó neve *szervatka*, az írót *cmar*.

³⁸ Horn A., 1948. 5.; Baromfitenyésztés 1957/8.

letéből származnak. Tehát a recens adatok a jelzett állattartó kultúrák „örököséiként”, azok pótlására megjelenőként tüntetik fel mai hazánk területén a kecsketartást, mely mintegy adaptálta a korábbi állattartó kultúra elemeit. A kecsketartás rendszerének elemei régióként váltakoznak a tartásmód táji típusaihoz igazodva, és erősen befolyásolja őket a kecsketartó gazdaságok szociális színvonala is.

Hasonló képet mutat a környező népek kecsketartása, illetve tejkultúrája is. A kecsketejnek más állatok tejével összekeverése máshol is elterjedt. A Lengyel-Kárpátokban a kecsketejet önmagában csak a legszegényebbek, a csak kecskét tartók használták fel. A jobb módúak vagy a tehén-, vagy a juhtejjel keverték össze — a végtérmet céljainak megfelelően —, de alkalmanként összevegyítették mindhárom tejfajtát is.³⁹ A különféle állatok tejének összekeverése azonban nemcsak kárpáti szokás, a kulturális fejlődés alacsony fokán álló népeknél általánosan előfordul.⁴⁰ A fentebb már említett erdélyi, moldvai, havasalföldi adatok jelzik a két állatfaj közös tartását, tejük közös feldolgozását. Úgy tűnik, hogy az ország egykori északkeleti peremterületén a kecsketartás és haszonvétele lényegében összeforrt a vidék juhászatával. Ezt a Felvidék vlach-jogú pásztoraitól kezdve a máramarosi románságon és ruténságon át a Székelyföld közös juh-kecskeesztenákon zajló közösségi tejjgazdálkodásáig, s a dél-erdélyi területek vándorpásztoraiig igazolják történeti-néprajzi adatok.⁴¹ Közösen dolgozták fel a juh és a kecske tejét a román pásztorok, Szlovénia alpi területének pásztorai, s hosszasan sorolhatnánk a példákat Afganisztán nomádjain át Afrika tuareg törzseiig.⁴²

Úgy tűnik, hogy nincs lényeges eltérés a kecske, illetve a juh tejéből elkészített termékek között sem. Az Északi-Kárpátokban tavasszal vagy erjesztett túrót csináltak a tejből, amit később brinzává dolgoztak fel, vagy lefőlözve vajat köpültek belőle, s a visszamaradt írot savanyútejként fogyasztották. Nyáridőben bacsuknak adták ki a kecskét tartásra, akik jobban fizettek érte, mint a juhért (pl. a két világháború közötti időszakban a Dunajec és a Poprád közötti bacsuk egy birkáért 10 font, egy kecskéért 15 font sajtot adtak). A szállásokon a bacsuk túrót, sajtot készítettek a vegyes

³⁹ Kowalska-Lewicka, A. 1972. 141.

⁴⁰ Kowalska-Lewicka, A. 1972. 144.

⁴¹ A teljesség igénye nélkül: Takáts S., 1915.; Roska M., 1943.; Sztripszki H.—Bilák I., 1906.; Földes L., 1961.; Földes L., 1968. stb. részletesen lásd a Táji típusok fejezetnél.

⁴² Novak, V. 1961. 654.; Dunăre, N. 1969. 605.; Ferdinand, K. 1969. 150.; Nicolaisen, J. 1969. 161—162.

tejből.⁴³ A sajt készítéséhez általánosan felhasználták a fiatal kecske gyomrát a Kárpátokban, s a Kárpát-medence népeinél.⁴⁴

Úgy véljük, hogy a kecsketartás és a juhászat kultúrája, s benne a tejfeldolgozás a legkorábbi időtől kezdve együtt fejlődött. A két állat biológiai hasonlósága, a közös tartás gyakorlata a haszonvétel kultúrájának is hasonló vonulatát alakították ki. Népünk együtt ismerkedhetett meg a két állat tartásával, s a juh szerepe azért volt mindig is domináns — a kecskéhez mérten —, mert népünk legkorábbi történetétől kezdve alkalmasabb volt számára a földrajzi környezet. A magyarságnál azonban a juhászatnak kezdetektől fogva kísérője lehetett a kecsketartás, s e sajátos szimbiózis eredménye az a kép, melyet ma a kecsketartás tükröz.

2. A hús

A kecsketartás számottevő haszonvételi formája a hús is. A kecskehús fogyasztása eltérő jelentőségű az egyes európai országokban: van ahol szinte egyenértékű a tejhaszonnal, másutt jelentősege elhanyagolható (lásd fentebb). Úgy tűnik, hogy a kecskehús fogyasztása ott a jelentősebb, ahol a kecsketartásnak nagyobb hagyományai vannak. Ahol újabban jelent meg, ott mindig a tejhaszon az elsődleges, az állat húsa lényegesen nehezebben épül be a táplálkozásba.

Az elmúlt évtizedek statisztikája azt mutatja, hogy a kecskehús fogyasztásában a Földközi-tenger melléki országok járnak az élen.⁴⁵ A környező országokban a tejhaszon jelentősége mindenütt felülmúlta a kecskehúsét. A Lengyel-Kárpátokban a kecske főleg tejelő állat, húsát csak a tehetősebbek fogyasztották, ünnepi alkalmakkor.⁴⁶ A szláv népeknél a tej és a bőr a kecske fő haszna, de egyes csoportjaik (Nagy-Lengyelország nyugati területén, Észak-Beloruszsiában, Észak-Fehér-Ororsországban, s délen, a Crna Gora területén) fogyasztották az állat húsát.⁴⁷ Román havasi pásztorok, Havasalföld és Moldva pásztorai a kecske húsát is felhasználták a *pastramă*

⁴³ Kowalska-Lewicka, A. 1972. 140—141.

⁴⁴ Wolski, K. 1976. 160.

⁴⁵ Baromfitenyésztés 1957/8. Görögországban évente 2,7 millió, Spanyolországban 1,5 millió darab kecskét fogyasztottak el az 1950-es években. A század elején — az említettek mellett — Szerbia, Bosznia-Hercegovina voltak a legnagyobb kecskehústermelők. Vö.: Rodiczky J., 1909. 50.

⁴⁶ Kowalska-Lewicka, A. 1972. 140.

⁴⁷ Moszynski, K. 1967. I. 136—138.; Szromba-Rysowa, Z. 1978. 20—21. Az utóbbi adatért Niedermüller Péternek tartozom köszönettel.

(pöstrame) készítéséhez,⁴⁸ az erdélyi részen csemegezámba ment az örmények *bozsanica*, *buzsanyica* nevű füstölt kecskehúsa, mely kedvelt eledel a románoknál, szerbeknél és görögöknél is.⁴⁹

Hazai történeti adataink azt jelzik, hogy a kecske húsa — főleg a hegyvidéki területeken — szerepet játszott a régi konyha nyersanyagai között. Az egri várban a XVI. században — kis mennyiségben ugyan — kecskehúst is fogyasztottak, az állatok a juh- és kecskeállomány dézsmájából kerültek a várba.⁵⁰ A XVII. században Zemplén megye — a húsarak limitálásakor — megszabta a kecskehús árát is: „Keczke Husnak fontia 1 den.” Ugyanakkor a juh hújának 1,5 dénár, a borjú hújának 4 dénár fontja.⁵¹ 1794-ben a sátoraljaújhelyi mészárosok kecskehúst is árultak, fontját 1,5 krajcárért. Ugyanakkor a juhhúsnak fontja 2 krajcár, a sertéshúsé 3 krajcár.⁵² 1812-ben, amikor az északkelet-magyarországi vármegyék közösen limitálták az árakat, a következőket jegyezték fel: „A juh és kecske hús egy krajcárral legyen mindenkor olcsóbb a tehén húsnál.”⁵³

A recens néprajzi adatok meglehetősen eltérő képet mutatnak népünk kecskehúsfogyasztásáról. Sok helyen a kecskét csak fejik, húsát bűdösnek, ehetetlennek tartják, másutt a kecskehús — ha kis mennyiségben is — megszokott táplálék, megint máshol a fiatal állatok húsa ünnepi csemege. A fogyasztás elterjedtsége nem mutat lényeges táji összefüggéseket, bár hegyvidéken kétségkívül gyakoribb, inkább a szociális hagyományokban gyökerezik, s a korábbi állattartó kultúrával fonódik össze. Az egész országban elterjedt a pár hetes fiatal kecske levágása. Addig tartják legízletesebbnek a kecskehúst, amíg az állat csak szopik, s nem legel. Vágása az északkeleti országrészen egyértelműen a húsvéti ünnepi táplálkozáshoz kötődik. A rutén lakosságú Komlóska lakói ünnepkor meg is szenteltették levágott fiatal kecskéiket. Főleg a fiatal bakokat vágták le, felnevelésüket nem tartották kifizetődőnek. Az ivarérett állatok levágása lényegesen ritkább, kevésbé volt szokásban: elsősorban szociális okai voltak, a húshiánnyal magyarázták. Az idősebb kecskét ma leginkább a cigányoknak adják el. Az alföldi falvakban szokás volt szüretre — hasonlóan a szüreti birkához — kecskét hizlalni. Erre a célra általában bakkecskét tartottak, amit vagy fiatalon heréltek ki, s korpán, darán hizlalták fel, vagy a levágás után,

⁴⁸ Vlăduțiu, I. 1961. 233.; Földes L., 1968. 240.

⁴⁹ Herman O., 1914. 539.; Rodiczky J., 1905. 50.

⁵⁰ Sugár I., 1977. 32.

⁵¹ Adalékok... XV. 137.

⁵² Adalékok... XIV. 370.

⁵³ Korponay J., 1871. 79.

nyúzáshoz való felakasztás előtt herélték ki, hogy ne legyen bak-szaga. A fiatalon kiherélt állat gyorsan meghízott, levágáskor 20—25 kg húsa is volt. A kecskehús — főleg bak — jellegzetes szagának eltüntetésére hidegvizes, esetleg ecetes vizes áztatást alkalmaztak. Lengyelországban azt tartották, hogy a levágás napján és az azt megelőző napon árpakenyeret kell etetni a bakkal, az elnyomja jellegzetes szagát.⁵⁴ Orosháza környékén az öreg kecskét moslékkal javították fel, s disznóöléskor vágták le, húsát — a sertéshússal összevegyítve — kolbászba is töltötték.⁵⁵ A meddő és az öreg kecskéket általában télen igyekeztek levágni, hogy húsa tovább elálljon.

A kecske levágása a birkához hasonlóan történt. Az állat száját levágáskor gyakran bekötötték, hogy ne „kiabáljon”. A két hátsó és az egyik mellső lábát összekötötték, a fejét lábukkal hátrafesztették, s a másik lábukkal ráléptek az állat szabadon levő, negyedik lábára. Hosszú, vékony pengéjű késsel az állat füle alatt szúrtak át, elvágva annak nyaki ütőerét. (Az állat torkát nem vágták át, hogy ne jöjjön vissza semmi a nyelőcsőből.) Aggtelek környékén vérét *megvették*, s külön megfőzték vagy megsütötték. A kimúlt állatot *lebárzsingolták* (madzaggal elkötik a nyelőcsövet vagy egyszerűen csak hurkot kötnek rá), s nyúzni kezdték. Ehhez ajtókeretbe vagy faágra akasztották az állatot, két hátsó lábánál fogva. Nyúzaskor a lábvégeken rajta maradt a bőr, s nem nyúzták ki általában a fejet sem. A bőrt először a lábakon vágták fel térdtől lábtőig, majd átvágták a két láb közötti részt. Ezután az állától a farkig felnyitották a bőrt, s kézzel fejtették le a húsról. Kést csak a lábaknál és a fejnél használtak. Nyúzás után a gerinc mentén kettéhasították az állatot, lekanyarították combjait, majd a csigolyák mentén szétdarabolták az *oldalast* is. A beleket a kutyák és a tyúkok kapták.

A kecskehús elkészítésének sokféle módja ismert. Nincs azonban népünknel olyan étel, amit csak kecskehúsból készítettek volna. A kecskehús elkészítése leginkább a juhhúsból készült ételekkel tart kapcsolatot, de készítik sertéshús és marhahús módjára is.

Főzéskor a húsból úgy válogattak, hogy minden része egyformán fogyjon. A belsőségeket (szív, máj, tüdő) zsíron külön megsütötték, májából levesbe *májgaluskát*, *májashaluskát* készítettek. A fiatal gidát szokás volt egészben megtölteni megsütni. Fejét és lábait levágták, törzsrészét töltötték meg. Tojás, zsemle vagy száraz kenyér, hagyma, petrezselyemzöld, só és bors volt a töltelék anya-

⁵⁴ Wolski, K. 1976. 159.

ga. A megtöltés után a nyitott nyak- és hasrészt fehér cérnával összevarrták, s a húst kemencében, illetve sütőben sütötték ropogóra. Készítettek a kecskehúsból pörköltet, sütötték hagymás zsíron, s káposztát is töltöttek belőle. Az oldalas részt szokás volt külön is megtölteni, s szalonnával tűzdelve megsütni. Volt, hogy a húst kirántották, főztek belőle gulyást is. Főzték levesnek, disznóhússal keverve töltötték kolbászba, télen kiszikkasztva tették babba, káposztába is. Alföldi falvakban a kecske fejét — hasonlóan a birkához — külön főzték meg. Finom falatnak tartották, azt mondták, hogy „azon forog a kecske”. Az orr-részt levágták az alsóajakkal együtt, a nyelvet meghagyták. A koponyát kettéhasították, az agyvelőt sóval és paprikával meghintették, majd a két fél koponyát fehér cérnával összekötötték. Az így előkészített fejet a bogrács vagy a lábas aljába tették, s úgy főtt meg a gulyásban vagy pörköltben. A Szolnok megyei Nagyréven a csontokról lefaragták a húst, a csontokat besózták, majd enyhén felfüstölték és levesbe, babba főzték bele.

Ha nagyobb kecskét vágtak le, akkor a hús egy részét rokonoknak, ismerősöknek adták, értékesítették vagy valamilyen módon tartósították. A darán hizlalt meddő kecskéket a mészárosok is megvették, s levágva, húsukat kimérték.

A kecskehús legelterjedtebb tartósítási módja a sózás, a fagyasztás, illetve hűtés. A télen levágott kecske húsát sóval *beperdítik*, s néhány napi állás után a padra akasztják, ahol kifagy. Az Alföld területén ez volt a kecskehús tartósításának általános módja. Ezzel szemben az északi hegyvidéken általános volt a kecskehús füstölése. (Alföldi falvakból csak szórványos adatok vannak erre vonatkozóan.) A húst egy hétig sóban hagyták állni, majd *szabadkéményben* (később *füstölőben*) *csendes füstön* tartósították. Egy hét alatt piros színt kapott a füsttől. Szokás volt vékony borókagallyat is dobni a tűzre, ennek füstje kellemes ízt és illatot adott a húsnak. De csak *megcsapatták* vele, mert egyébként kesernyés lett a hús. A füstölt hús fél évig is elállt a padon, ha jól kiszikkadt. Káposztába, krumplilevesbe, bablevesbe főzték, tették levesbe *gombótával* (csipetke), ették *sztrapacskára* sütvé. A nógrádi palócoknál egészben tették el a kecskét savanyú káposzta közé.⁵⁶

Igen keveset tudunk a kecskefaggyú felhasználásáról. 1233-ban említi a kecske háját oklevelünk a Dunántúlról, melyet a pannon-

⁵⁵ Orosháza néprajza II. 273.

⁵⁶ Gunda Béla szíves közlése.

halmi apátságnak adtak zselici szolgáló falvai.⁵⁷ Moldvában és Havasalföldön a XVIII. században különválasztották és felhasználták a kecske zsiradékát.⁵⁸ Kresznerics F. szótára 1831—32-ben említi a *kecskefaggyút* (sebum caprinum),⁵⁹ de a népi világítással foglalkozó irodalomban, s a gyertyakészítést ismertető munkákban nem tesznek külön említést kecskefaggyú felhasználására. Valószínűleg nálunk is lehetett azonban jelentősége a faggyúgyertya készítésében, ahogyan pl. Lengyelországban, ahol még a múlt század elején is felhasználták a kecske faggyát — paraszti és majorsági gazdaságok egyaránt — erre a célra.⁶⁰

3. A bőr

A kecske tartásának — ha változó jelentőséggel is — számottevő haszna volt az állat bőre is. A bőr jelentősége országonként, s azon belül vidékenként is eltérő. A szláv népeknél a kecskebőr volt a tartás egyik fő haszna. A keleti szlávoknál még a népdalokban is gyakran felbukkannak a kecskebőrből készített széles bőróvek (trzewik).⁶¹ Lengyelországban a fehér tímárok dolgozták fel a kecskebőrt *szattyánná* vagy — a kispénzüek számára — irhává, de gyakorlat volt a házilag való bőrfeldolgozás is.⁶² Közszláv kifejezés a ködmönszerű ruhadarabok megjelölésére szolgáló *kożuch* szó,⁶³ mely minden bizonnyal a kecskével állt kapcsolatban, nemcsak szótanilag, hanem valóban a kecskebőr szolgálhatott nyersanyagául.⁶⁴ (A magyar népviselet *kuzsuja* is vizsgálatot érdemelne, hogy csupán szóátvételről van szó, vagy valóban készült nálunk is kecskebőrből ez a ruhadarab.) Elterjedt volt népünknel és a környező területeken is a kecskebőrből való dudakészítés.⁶⁵ Az antikvitás irodalmi hagyományaitól kezdve ismert a kecskebőr tömlő tárolásra való használata, egészen századunk elejéig: bor- és víztároló edé-

⁵⁷ Tagányi K., 1896. I. 7.

⁵⁸ Földes L., 1968. 240.

⁵⁹ Szarvas G.—Simonyi Zs., I. 748.

⁶⁰ Wolski, K. 1976. 159. (A Bács-Kiskun megyei Kéleshalmon találkoztam gyűjtőmunkám során egy világtól elzárt, remete életet élő adatközlővel, aki a darán meghízalt kecske hájából kisütött zsiradékot használja főzésre. Hasonló adatot azonban a recens gyűjtés során nem találtam.)

⁶¹ Moszynski, K. I. 136—138.

⁶² Wolski, K. 1976. 159.; Kowalska-Lewicka, A. 1972. 141.

⁶³ Knieszsa I., 1974.² I. 294.

⁶⁴ Wolski, K. 1976. 131.

⁶⁵ Wolski, K. 1976. 131.

nyekként használták fel. Hazai alkalmazására utalhatnak Arany János sorai (Toldi):

„Bort ez csobolyóban, az *kecsketömlőben* ...

Kenyeret hoz amaz bükkfa-tekenőben.”⁶⁶

Hazai történeti forrásainkban már a XIII. századtól nyomon követhetjük a kecskebőr felhasználását, s adataink általában a használat módjáról is tájékoztatnak. 1233-ban a pannohalmi apát-ság zselici erdejének falvai panaszaikban arról szólnak, hogy évenként — egyebek mellett — „... a barátok lábbelijére... 60 kecskebőrt adnak.”⁶⁷ Gyakran felbukkan a kecskebőr a bőrfeldolgozással foglalkozó mesterségek limitációiban, várak, udvarházak inventáriumában, jelezve egyrészt, hogy régen jelentős alapanyag volt a kézműipar számára, másfelől utalva arra, hogy számottevő szerep jutott a kecskebőrnek a viseletben is. Egy 1478-as oklevél említi — juhbőr mellett — a kecskebőr kordoványrá való feldolgozását.⁶⁸ Talán a kecskebőr értékére utal, hogy a Jordánszky Codex a XVI. század elején a következőt említi: „Kyk zabad akaratal myt adnak... ezysteth, aranyath, *keczke beerth, bak beerth.*”⁶⁹ 1544-ből, Zemplén megyéből fekete *kecskebőrből készült bélést*,⁷⁰ 1647-ből Székelyhídről *kecskebőrből készült csizmát, férfi és női sarut* említenek forrásaink,⁷¹ s szólnak *cap-bőrről* (1637),⁷² *kecske-olló bőrről* (1637),⁷³ megkülönböztetik a *kigyártott és gyártatlan kecskebőrt*.⁷⁴ A pásztorok, nyájak számadásai mindig számon tartják a döggel holt kecskék bőrét.⁷⁵ Zemplén vármegye XVII. századi limitációjában a vargák számára 8 dénárban szabják meg a kecskebőr gyártását (ugyanennyi a juh- és a borjúbőr is),⁷⁶ a kecskebőrből való csizma ára ugyanekkor 1 Ft (juhbőrből csak 0,75),⁷⁷ egy fejős

⁶⁶ Pl. Ferdinand, K. 1969. 150. skk. Nicolaisen, J. 1969. 173. 1917-ben készült árszabás szerint bakbőrből készült tömlők száza 5,70—4,70 Kr, kecskebőrből 6,15—5,20 Kr, kecsketoklyó-bőrből 8,30—6,15 Kr. Vö.: Bodó L., 1959. 44., 59—60., 80.; Az Appenini-félszigeten bortároló-tömlő készült kecskebőrből. Vö.: Dias, J. 1969. 792.

⁶⁷ Tagányi K., 1896. I. 7.

⁶⁸ Szamota I.—Zolnai Gy., 44.

⁶⁹ Szarvas G.—Simonyi Zs., II. 143—144.

⁷⁰ Szamota I.—Zolnai Gy., 466.

⁷¹ Makkai L., 1954. 548.

⁷² Szamota I.—Zolnai Gy., 101.

⁷³ Szamota I.—Zolnai Gy., 466.

⁷⁴ Makkai L., 1954. 539.; Szamota I.—Zolnai Gy., 466.

⁷⁵ Jakó Zs., 1944. 164.; Prodan, D. 1976. II. 859.

⁷⁶ Adalékok... XVII. 83.

⁷⁷ Adalékok... XVII. 303.

kecske bőrének ára pedig 33 dénár (birkáé 40 dénár).⁷⁸ A kecskebőr értékére utalnak a következő adatok is: 1717-ben a Nógrád megyei Karancsapátfalván, egy féltelkes jobbágy portájának leégésekor készített kárbecslés szerint: „A Pajtában penig meg égtének... Öt kecskebőr. Becsár 1 F 35 x.”⁷⁹ 1765-ben Zalatnán, Bornemissza Anna gazdasági számadásaiban a következő szerepel: „Az egész jószágbul tartozó 132 kecske bürért, fl 132.”⁸⁰ A felhasznált kecskebőr számottevő mennyiségére utal az is, hogy a Szirmay család zempléni birtokának 1709-es gazdasági számadásában a következő szerepel: „Kecske bőrt (jártattunk) timárral... no. 47, Szőcsel (sic) Barany es Keczke Bört... No 55.”⁸¹ Az északkelet-magyarországi megyék 1812-es, közös limitációja részletesen tájékoztat a kecskebőr korabeli feldolgozásáról és értékéről is. A timárok limitációja szerint: „Egy pár öreg bakbőrnek, Kordovány formára való kikészítésétől... 1 fr. 30 kr. Egy pár fiatal kisebb bakbőrnek, és öreg kecskebőrnek ily formára való kikészítésétől... 1 fr.”⁸²

A bőrarak között: „Egy pár öreg kecske-bak bőr... 2 fr. 30 kr. Egy pár közönséges nyers kecskebőr... 1 fr. 30 kr. Szücsnek való fiatal kecskebőrnek párja... 24 kr.”

Ugyanekkor egy pár jóféle ürü- vagy kos- bundának való bőr 2 fr.)⁸³

A bőrárak közös limitációjában a következők szerepelnek:

„Kecske bőrből készített férfi csizma... 2 fr. Hasonló bőrből asszonnak 1 fr. 30 kr. Bak bőrből való férfi csizma 2 fr. 30 kr. Hasonló bőrből készült asszonnak való nagyobb csizma 2 fr. Annál kisebb 1 fr. 30 kr. Még annál is kisebb 1 fr. 15 kr.”⁸⁴

Egy 1889-es debreceni vásárhirdetés marha-, juh-, sertés- és kecskebőrvásárról értesít, jelezve, hogy a múlt század végén a kecskebőr még vásárokon is gazdát cserélt.⁸⁵

A bemutatott adatok egyértelműen jelzik a kecskebőr jelentőségét, értékét. Az, hogy az országban négy helyen — Buda, Miskolc, Besztercebánya, Temesvár — működött kordoványos cég, a kecskeltartás jelzett táji megoszlását is igazolni látszik⁸⁶ (30. kép).

⁷⁸ Adalékok... XV. 138.

⁷⁹ Zólyomi J., 1975. 170.

⁸⁰ Szádeczky B., 1911. 152.

⁸¹ Adalékok... VII. 173.

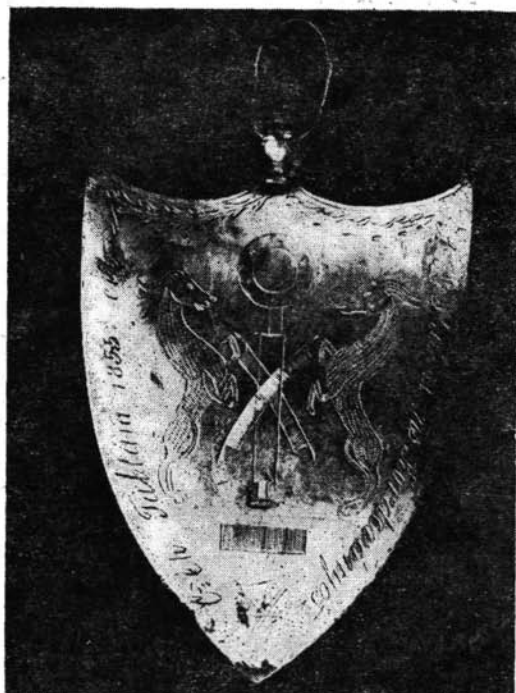
⁸² Korponay J., 1871. 80.

⁸³ Korponay J., 1871. 80.

⁸⁴ Korponay J., 1871. 81.

⁸⁵ Dankó I., 1971. 409.

⁸⁶ Vö.: A céhkataszter adataival. Kódszám: 080—3.

30. kép. Kecskek a miskolci kordoványos céh behívótábláján (1855)

Kedveltek voltak ágyszőnyegként a fehér és fényesebb szőrű kecskék bőrei. Készültek kecskebőrből finom bőrárak (kordovány, saffián, sagrin), s használták a könyvkötők (marokkenbőr), készült belőle pergamen is.⁸⁷ A *sevró-bőr* (chévre=fr. kecske), mely szőrtelen kecskebőr, a ruházati iparok keresett alapanyaga.⁸⁸ A polgári viselet mellett a paraszti ruházatban is lényeges volt a kecskebőr. A parasztemberek között az egész országban elterjedt viselet volt a kecskebőrből készült, általában ujjatlan *bekecs*, *ködmön*, *mellény*.

Az iparosok mellett a pásztorok és parasztemberek is értettek a kecskebőr kikészítéséhez. Ennek gyakorlata az emlékezetben elérhető időkben már nem volt általános, újabban a lenyűzött kecskebőrt bőrös kereskedők vásárolták fel, akik szekerekkel járták be a falvakat. Ma már nincs különösebb jelentősége, értéke a kecske-

⁸⁷ Rodiczky J., 1911. 56—57.

⁸⁸ Mezőgazdasági Lexikon I. 620.

31. kép. Becsávázott kecskebőrök (Szelevény, Szolnok megye)

32. kép. Kecskepásztor kecskebőr „ködmönben” (Kéleshalom, Bács-Kiskun megye)

bőrnek, sokan eldobják a lenyúzás után. Házilag való kikészítése a következő módon történt: a lenyúzott bőrt *becsávázták*: belső oldalát timsó és konyhasó keverékével szórták be, összehajtották, hogy a só átjárja, s néhány órára (mások 2—3 napra) száraz, hűvös helyen — főleg padláson — állni hagyták (31. kép). Ezután a bőrt szétteregtették, s vagy a padlás *kakasülőjére* terítették száradni, vagy létrára, deszkára, ajtóra, gerendára feszítve szárították. A bőrt félszáraz állapotban kezdték puhítani: kézzel dörzsölték, bottal verték, egyes alföldi falvakban kendertörőhöz hasonló bőrtörőt is használtak erre a célra.⁸⁹ Ha a bőrt meszes vízben áztatták, akkor a szórt is le lehetett kaparni róla. Ezután került sor a timsós csávázásra.⁹⁰ A házilag kidolgozott bőr meglehetősen tökéletes munka, de így is felhasználták *bekecs*, *kucsma*, *kabát*- és *csizma*bélés készítésére, terítették az ágy elé, használták ágytakarónak (32. kép). A Bodroghközben és a borsodi falvakban karikás ostort készítettek belőle: a keményebb bőrből készült *pillangókat* ezzel fűzték a nyélre.⁹¹ Készítettek kecskebőrből tarisznyát, s a szórtelen bőrt megvették a suszterek is.⁹² Újabban a megszáritott bőr feldolgozását már szűcsökre bízta.

A Balaton mentén a nádra húzott kecskebőrt rákaszáshoz használták.⁹³

4. A szőr

A kecskeszőr a közelmúlt paraszti gyakorlatában nem tartozott az állattartás számottevő hasznai közé. A szőr felhasználása lényegében a tenyésztett fajták függvénye. A múlt század közepe óta a tudatos tenyésztői tevékenység — a tejhozam elsődleges volta miatt — a rövidszőrű fajtákat részesítette előnyben. Az emlékezet szerint az ország egész területén rövidszőrű állatokat igyekeztek beszerezni a gazdák, s minden bizonnyal ennek eredménye a kecskeszőr felhasználásának háttérbe szorulása.⁹⁴ A kecskeszőr feldolgozása elterjedt a Kárpátok, a Balkán-félsziget és Ázsia térségében.⁹⁵ Nálunk egykori felhasználásának ma már csak nyomai lelhetők fel. Néhány forrás azonban azt jelzi, hogy a kecske hasznában

⁸⁹ Sgy. Tiszakürt, Uszód.

⁹⁰ Sgy. Szentsimon.

⁹¹ Mezey T., HOM. Néprajzi Adattára. 2594. sz. 3.

⁹² Sgy. Szentsimon.

⁹³ Jankó J., 1902. 376.

⁹⁴ Horn A., 1948. 8.

⁹⁵ Stoica, G. 1967—68. 158.

a szőrnek régen nagyobb jelentősége volt. 1637-ben *gyártatlan cáp-szőrt* említ egy adat,⁹⁶ *Pápai-Páriz* latin—magyar szótára 1708-ban számon tartja a *kecske szőr*, *szőr ruha* kifejezéseket (cilicium).⁹⁷ *Sulzer, F. J.* a XVII. század végén leírta, hogy Moldvában és Havasalföldön a kecskeszörből átalvetőket készítenek, illetve a curkán vastag gyapjával összeszöve, durva ágy- és lótakarót csinálnak belőle.⁹⁸ Egy 1889-es vásárhirdetés szerint Debrecenben a múlt század végén még gyapjú, marha- és kecskeszőr, csont, szaru, köröm és különféle bőrök vásárát is megrendezték. Ez azt jelzi, hogy a kecskeszőr akkor még kelendő cikk volt.⁹⁹ Árát még az 1917-es árszabás is számon tartotta. Ekkor a tiszta, gépen kimosott, fésülésre is alkalmas, s 10 cm-nél hosszabb bakszőr mázsája 6 korona; egyéb, fonásra nem alkalmas kecskeszőr mázsája 3,60 korona, a gödölye szőre pedig 4,50 korona.¹⁰⁰ A kecskeszőr feldolgozásának gyakorlata magas szinten legtovább a szőrtarisznyás iparosok tevékenységében maradt meg, a háziipar szintjén azonban szinte napjainkig él — ha elszórtan és kis mennyiségben is — a csergekészítés és kefekötés munkájában. A szőrtarisznyás mesterség története még nem teljesen feltárt. Korai meglétére, illetve a szőrtarisznya-készítés korai gyakorlatára utal, hogy már a XVI. század közepétől említik okleveles adatok.¹⁰¹ A mesterség gyakorlására Veszprémből, Székesfehérvárról, Makóról, Szarvasról, Bihar megyéből, s a Dráva mellékéről vannak adataink, de minden bizonnyal foglalkoztak a szőrtarisznya készítésével szürccsapók és szőrharsnya-készítők is.¹⁰² E mesterek készítményei közül — a tarisznya mellett — keresettek voltak a pokrócok is. Nyersanyagukat részben a tímároktól, s a csizmabőröket készítő *tobakoktól* szerezték be, részben pedig a bőrgyárakból kikerülő, illetve nyírott kecskeszőrt használták fel.¹⁰³ A szőrtarisznyák közül a kecskeszörből készültek voltak a legértékesebbek, tartósságuk és vízhatlanságuk miatt.¹⁰⁴ Eddigi adataink azt jelzik, hogy a szőrtarisznyás mesterség kapcsolatai dél-délkeleti irányba mutatnak, bár nem kizárt, hogy ez csupán az elmúlt évszázad beszerzési lehetőségei, a szerb és román területek nagy

⁹⁶ Szamota I.—Zolnay Gy., 466.

⁹⁷ Szarvas G.—Simonyi Zs., III. 332.

⁹⁸ Sulzer F. J., 1781—82. I. 62—63. Idézi: Földes L., 1968. 240.

⁹⁹ Dankó I., 1971. 409.

¹⁰⁰ Bodó L., 1959. 60.

¹⁰¹ Szamota I.—Zolnai Gy., 943.

¹⁰² Ebner S., 1931.; Domonkos O., 1955.

¹⁰³ Ebner S., 1931. 165.

¹⁰⁴ Domonkos O., 1955. 194.

mennyiségű és jó minőségű kecskeszörtermelését tükrözi.¹⁰⁵ Dél-kelet-európai kapcsolatai vannak népi kultúránkban az erdélyi és moldvai magyarok csergekészítésének is, amely történeti adatokkal a XV—XVI. századtól kimutatható és amely — más állati szőrök felhasználása mellett — az intenzív erdélyi kecsketartáson alapult.¹⁰⁶ A nyelvtörténet nem igazít el egyértelműen a csergekészítés történetében és kulturális kapcsolataiban, de a szótörténet is dél-kelet-európai kapcsolatokra utal.¹⁰⁷ (Számunkra ebből a szempontból közömbös, hogy a szó mely jelentésárnyalata honnan terjed: a szőrfeldolgozás gyakorlata a döntő.) A kecskeszörnek takarókká való feldolgozása azonban történeti adatokkal igazolt a környező szláv népeknél is, s bár a kecske nyírása a Kárpátokban nem volt gyakori, mégis általánosan ismert eljárás lehetett — a többi állati gyapjú feldolgozásával együtt — Közép-Európa népeinél.¹⁰⁸ Elsősorban cigányok között volt elterjedt foglalkozás Székelyföldön a kecskeszörből való ecset- és kefekötés, de a hétfalusi csángó bútorkészítők maguk is készítettek kecskeször ecseteket a bútorfestéshez.¹⁰⁹

Úgy tűnik, hogy az elmúlt évszázad során — a felsorolt adatok ellenére — a kecskeszörnek nem volt igazán számottevő szerepe, s ezért van, hogy a gazdasági szakírók többször felhívták a figyelmet az ebben rejtőző haszon lehetőségére.¹¹⁰ Az azonban, hogy durvább, vastagabb anyagok készítésében tovább élt a kecskeször feldolgozásának szokása, s egyes alföldi falvakban ma is nyírják a kecskék szőrét — amit ugyan általában eldobnak, de van adat a szőrnek házilag történő megfonására is, meleg kesztyűvé, harisnyává¹¹¹ —, azt jelzi, hogy a szőr feldolgozásának korábban számottevő jelentősége lehetett. Visszaszorulásának okát — a jelzett fajtaváltás, s tenyésztői törekvések mellett, azokkal párhuzamosan — állattartásunk egészét érintő változásban is keresni kell. A kecsketartásnak ugyanis ott volt számottevő szerepe, ahol a juhászat is jelentős volt. Alig hihető, hogy a XVIII—XIX. század gyapjúkonjunktúrája

¹⁰⁵ Ebner S., 1931. 165.; Rodiczky J., 1905. 55.

¹⁰⁶ Néprajzi Lexikon, I. 498.; N. Bartha K., 1932. 22.

¹⁰⁷ TESZ I. 510.

¹⁰⁸ Wolski, K. 1976. 130.; Kowalska-Lewicka, A. 1972. 141.; Seres A., 1976. 105.

¹⁰⁹ Orbán B., 1869. II. 47—49.

¹¹⁰ Rodiczky J., 1905. 55.

¹¹¹ Tázlár, Kunszentmiklós, Csépa, Cserkeszöllő, Szelevény. Uszódon a lenyírt kecskeszört kemencekészítéskor belegyúrták a tapasztóföldbe, hogy a tüzelőberendezés fala ne repedjen meg, s jól tartsa a meleget.

idején, s főként a juhászatban bekövetkező fajtaváltás után a kecskeszőr versenyképes maradhatott a birka gyapjával. Visszaszorulásának jele az is, hogy a feldolgozás a durva, közönséges anyagokon, s a háziipar-kisipar szintjén megrekedt. Hasonló volt a helyzet a román területeken. A XVII. században kialakult a szőrtarisznyás mesterség, volt ahol külön utcájuk volt ezen mestereknek, akiknek eszközei, s eljárás módjai balkáni és török kapcsolatokat jeleznek. A mesterség azonban itt sem jutott túl a kisipar keretein.¹¹² (Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a kecskeszőrhöz hasonlóan háttérbe szorult a többi állat szőrének feldolgozása is, hiszen néprajzi adatok tanúskodnak a szarvasmarha, ló és a kutya szőrének korábbi feldolgozásáról.)

5. Egyéb haszonvételi formák

A haszonvétel legfontosabb lehetőségei mellett szólnunk kell röviden az állat tartásának mellékes hasznairól is.

A kecske trágyáját — hasonlóan a többi állathoz — felhasználták a talaj javításához. Az északkeleti hegyvidéken — a kosarazás révén — közvetlenül is a földművelő életmód szolgálatában állt.¹¹³ Korponay J., Abaúj vármegye monográfusa 1871-ben a következőket írta a kecsketenyésztésről, illetve annak hasznáról: „... gazdasági tekintetben, mivel hasznát csak teje és kosarazás által nyújt, különös figyelmet nem érdemel.”¹¹⁴ A kecske trágyáját erősnak, zsírosnak tartják, hasonlóan a juhéhoz, ezért szívesen használták szőlőkben, kertekben. A kecske alá szalmával, törekkkel, dudvával almoztak, hegyvidékeken a száraz lombot is használták erre a célra. Nyáron szívesen almoztak zöld lombbal, mert az hűvöset tartott, s meggátolta az állatok bolhásodását. A trágyát azonban — tekintettel kis mennyiségére — leggyakrabban összevegyítették a többi állatéval.

Keves adatunk van a kecske szarvának felhasználásáról. Elterjedt lehetett — ma is szokás — botok fogójaként való használata. Zoltai L. a XVIII. századból említi a debreceni viselettel kapcsolatban, hogy egy tanácsnoknak — egyebek mellett — kecskeszarvban végződő botja is volt.¹¹⁵ Szentgálon a kecskeszarvat ruhafogasnak használták.¹¹⁶ Alapanyag lehetett a késes mesterek számára is: a

¹¹² Stoica, G. 1967/68. 171.

¹¹³ Földes L., 1957. 150.

¹¹⁴ Korponay J., 1871. 303.

¹¹⁵ Zoltai L., 1938. 32. Az adatért Fügedi Mártának mondok köszönetet.

¹¹⁶ Vajkai A., 1959. 228.

Tiszazug falvaiban kunszentmártoni késes gyűjtötte össze a szarvakat.¹¹⁷ Borsod megyében cigányok vásárolták meg, s az emlékezet szerint fésűt is csináltak belőle. Különlegesen nagyszarvú bakok szarvát időnként kikészítették és falusi házakban falra akasztották.

Említést érdemel, hogy Széken szokás volt a kecskék szarvának lefűrészelése. Általában eső után végezték, és a szarvtő fölött vágták el a szarvat. Az eljárás neve *csungurozás*.¹¹⁸ Az állattartó gyakorlatban nem ismeretlen a szarvak és a szarvcsapok lefűrészelése.¹¹⁹ Néprajzi irodalmunkban azonban nem találunk rá máshonnan adatot. Így nem válaszolható meg egyértelműen a kérdés, hogy csupán tenyésztői célokról van-e szó, melyek között lényeges lehet az állat szarvtalanítása, mivel a szarvalt egyedek könnyen megsebzik egymást, verekedősek, s nehéz a velük való bánás, vagy a szarv lefűrészelése — hasonlóan formálásához¹²⁰ — esztétikai, kultikus célt szolgál, esetleg — a szarv felhasználása révén — a haszonvétel egyik formája volt. A jelenlegi tenyésztői törekvés, amely a szarvatlan egyedeket részesíti előnyben, az első elképzelés mellett szól.

Szörványos adataink vannak arra vonatkozóan, hogy — vonóerő hiányában — alkalmi megoldásként, erős kecskebakot vagy kiherélt állatot kis szekérkébe fogtak, mely jó úton 2—3 mázsa terhet is képes volt elhúzni.¹²¹ Magyarórára az 1960-as évek végén még úgy költözött az új pásztor, hogy egy nagy kecskebak húzta a batyuját szállító szekérkét.¹²² Emlékeznek a kecske befogására a Tiszazug falvaiban, Bács-Kiskun megye néhány településén, s él az emléke több borsodi faluban is.¹²³ Arra viszont csaknem minden kecsketartó településen emlékeznek, hogy a gyerekek játékból befogtak egy-két kecskét kis szekérkébe. A kecske számára kis négykerekű szekeret készítettek, általában más járműhöz használt alkatrészekből. Az állatra számár hámját alakították át vagy kenderkötélből készítettek hámot. A befogás módja mindenütt a ló fogatolásának gyakorlatát követte. Egyaránt van adat kumet-szerű szerszám alkalmazására, s az általánosan használt szügyhamba való befogásra.

¹¹⁷ Sgy. Tiszakürt, Cserkeszőllő.

¹¹⁸ Vámszer G., 1959. 91.

¹¹⁹ Mezőgazdasági Lexikon II. 451.

¹²⁰ Gunda B., 1973. 103—109.

¹²¹ Mezőgazdasági Lexikon I. 620.

¹²² Sgy.

¹²³ Sgy. Tiszakürt, Tiszazug, Csépa, Szelevény, Kunszállás, Kéleshalom, Kisgyőr, Bódvaszilás, Gönc, Erdőbénye stb.

¹²⁴ Rodiczky J., 1905. 60.

A kecske befogását elterjedt gyakorlatként írta le Németségéből Rodiczky J.¹²⁴ Matolcsi J. két Kréta-szigeti ábrázolással igazolja (knosszosi kőírási tábla, minosi gyűrű), hogy az i. e. II. évezredben, a Mediterráneumban ismert volt a kecske fogatolása, s az ősi krétaiak még ekébe is befogták kecskéiket. A kutatók egy része ebben kultikus szokásokat véltek felfedezni. Van irodalmi utalás Kelet-Ázsiából is a kecske teherhordó állatként való alkalmazására.¹²⁵ Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy a kecske valaha is számottevő igavonó állat lehetett, hiszen ezt alkata, vonóereje sem tette volna lehetővé. Arra azonban mindenképpen felhívjuk a figyelmet, hogy szükség esetén, igavonó hiányában — más alkalmi megoldások között — sor kerülhetett befogására, nemcsak századunkban, hanem korábban is. Ez arra is felhívja a figyelmet, hogy az állatok fogatolásának kezdetét nem lehet csupán a legáltalánosabb haszonállatok történetével összekapcsolni.

6. Az értékesítés formái

A kecske értékesítésének — recens adatok szerint — nem alakult ki állandó körzetei. Az állatot senki nem tartotta eladásra, értékesítése jobbra alkalomszerűen történt. Főleg a pár hetes fiatal gida, illetve — kiöregedett kecske került eladásra, tejelő állatot ritkán adtak el. Az értékesítés főleg egy-egy településen belül történt, vásárra ritkán hajtottak kecskét. Általában házaktól vitték el a vevők az állatot, de alkalmanként még a heti piacokon is árultak kecskéket az 1950-es években is. Ivarérett állatot falun belül nem szívesen vesznek meg, mert nehéz új helyre szoktatni.

Kecskét nehéz vásárolni, mert mindenki a gyengébben tejelő, vagy öregebb állatait akarja eladni. A vásárlók az állat fogát nézték, mert az elárulta korát. Megtapogatták a tőgyét is, mert amelyik jó tőgyes, szép az ajja, az sok tejet ad. Az eladók éppen ezért a vásárra hajtás előtt nem fejték meg állataikat, hogy jó tőgyesnek látszanak. Az öreg kecskéket főleg cigányok veszik meg levágásra.

A kecskéik értékesítése — ha vásárra vitték — általában azokon a helyeken történt, ahol a többi állatot is eladták. A vásárok helyét a földrajzi távolság és a vásártartás naptári ritmusa szabta meg. Egy-egy kistájon belül jól megfigyelhető a kecskéik beszerzésé-

¹²⁵ Matolcsi J., 1975. 161—162.

nek rendje, ez azonban gyorsan változik, ahogy a kecsketartás szerepe is alakul.¹²⁶

Recens néprajzi gyűjtések nem világítanak rá egyértelműen — a beszerzési helyek alapján — az intenzív kecsketartó körzetekre. Jelenleg azonban a bányavidékeket és ipartelepeket tartják a legjobb beszerzőhelynek, ami a kecsketartók társadalmi helyzetére utal. Napjainkban gyakran termelőszövetkezetek és állami gazdaságok közvetítésével szerzik be a kecskét magánszemélyek is. Ez természetesen átalakította a kecsketartás korábbi kereteit, kapcsolatrendszerét is. A kecskék számának csökkenésével távoli területekről is felkeresik — gépkocsival — a kecsketartókat, eladó állataikért.

A kecskét régen szekéren, megkötve vitték a vásárra, csak rövid távolságra (4—5 km) hajtották lábon.

Szórványos adataink azt jelzik, hogy régebben a kecske értékesítése is bekapcsolódott az állatkereskedelem országos hálózatába, s volt egy közvetítő réteg, amely — más állatok mellett — a kecske értékesítésével, felhajtásával is foglalkozott. 1891. szeptember 29-én pl. 366 szerbiai kecskét hajtottak fel a budapesti juhvásárra, ugyanazon év október 24-én pedig 482 db-ot.¹²⁷ Debreceni vásárhirdetés 1889-ben — az állatvásár kapcsán — külön említést tesz a kecskékről.¹²⁸ A Tiszazug falvaiban, az 1920-as években egy Trozsgyik Mátyás nevű embertől lehetett kecskét venni, aki Erdélyből hajtott fel az állatokat, s Szolnok megyében értékesítette őket.¹²⁹ Fejér megyébe régen Somogy és Tolna megye felől került az eladó kecske.¹³⁰ Tápén — Andrásfalvy Bertalan közlése szerint — egy Makra Antal nevű öreg szerezte be a kecskéket, Radnáról hozta őket; mások a radnai búcsúban vettek vagy a radnai-lippai kupecektől szerezték be állataikat, akik — a szegedi juhvágóra menet — áthajtották a falun kecskéiket.¹³¹ Mindez azt jelzi, hogy a kecsketartásnak és -értékesítésnek régen lehettek speciális körzetei, amelyek azonban az országhatárok átrendezése, s a kecsketartás jelentőségének visszaesése folytán apró, gyorsan változó körzetekre estek szét. (Ha figyelembe vesszük, hogy pl. Szlovénia területéről kiindulva Tirolt, Olaszországot, Franciaországot is érintő, több or-

¹²⁶ Az Aggteleki-karsztvidék és a Tiszazug falvainak példáit lásd: **Viga Gy.**, 1977. 337.; **Kunt E.—Viga Gy.**, 1978. 580.; **Viga Gy.**, *Kecsketartás a Tiszazug falvaiban* (sajtó alatt a Tiszazugi Füzetek sorozatban).

¹²⁷ **Bodó L.**, 1959. 46.

¹²⁸ **Dankó I.**, 1971. 409.

¹²⁹ Sgy. Tiszakürt.

¹³⁰ Lukács László szíves közlése.

¹³¹ **Andrásfalvy B.**, 1971. 349.

szágot átszövő állatkereskedelem folyt a kecskékkal is,¹³² akkor talán feltételezhetjük, hogy egykor a magyar kecsketartás keretei, gazdasági érdekeltiségei is lényegesen tágabbak voltak a jelenleginél.)

Történeti adatainkból képet alkothatunk a kecske árának, értékének alakulásáról is. 1400-ban, egy per kapcsán a kecskét és bakot 14 solidosra, a fiatal kecskét 6 solidosra értékelték. (Ugyanakkor az ökör 10 libra, bika és tehén 4 libra, szamár 2 libra, a juh és kos pedig 16 solidos.)¹³³ 1544-ben, a Nádasdyak számadása szerint 1 kecske 35 dénár, 1545-ben pedig ugyanott 4 kecskét vettek 1 forinton.¹³⁴ 1683-ban Zemplén megyében 2,06 forint 1 pár kecske ára, ugyanakkor a juh párja 2,50 forint, 1 ló pedig 40—50 forint volt.¹³⁵ 1708—09-ben, a kurucok árszabásában 1 gida 24 dénár, 1 kecske „ki megért” 1 Ft.¹³⁶ 1891-ben a budapesti juhvásáron a — fentebb már említett — szerbiai kecskék ára páronként 10—14 forint, ugyanakkor a rackajuhoké 12—17 forint.¹³⁷

Az utóbbi évtizedekben 300—500 forint között változott a kecske ára, napjainkban 1000—3000 forintot is elkérnek egy fejős állatért. A kecsketartók szerint ez az ár azonban egy-két hónap alatt megterül.

¹³² Novak, V. 1960. 106.

¹³³ Zsigmond-kori Okmánytár II/1. 21. (Gyulai Éva fordítása).

¹³⁴ Belényesy M., 1959. 49., 150.

¹³⁵ Adalékok... II. 339.

¹³⁶ Adalékok... XX. 252.

¹³⁷ Bodó L., 1959. 46.

ÖSSZEFOGLALÁS

Ez a dolgozat a paraszti állattartás egy kevésbé jelentős problémájának, a magyarság népi kecsketartásának feltárását tűzte célul. Néprajzi kutatásunk eddig meglehetősen elhanyagolta azoknak az állatoknak a vizsgálatát, amelyek nem játszottak meghatározó szerepet népünk életmódjában, s hagyott éppen ezért figyelmen kívül egy — véleményünk szerint nem lényegtelen — problémát: hogy ti. a nagy volumenű állattartás kísérőjeként, kis számban jelenlevő állatok mikor, hogyan és miért kaptak szerepet a paraszti életmódban, hogyan kapcsolódtak, milyen szabad teret töltöttek ki a paraszti gazdálkodás szerkezetében, valamint milyen elemekből épült fel kultúrájuk, ha egyáltalán ilyenről beszélni lehet. Pedig ezek a kérdések feltétlenül kínálkoznak, ha a gazdálkodás, konkrétan az állattartás domináns vonulatait kutatja valaki, hiszen a másik oldalát, szinte matematikai „próbáját” jelentik az említett vizsgálatnak: pl. mikor, miért, s hogyan játszott szerepet a bivaly és a kecske tartása — a szarvasmarhatartás mellett — a parasztság kezén, illetve hogyan és miért volt szerepe a szamár tartásának jelentős lótarassal bíró népünknel stb. Ezen problémák megválaszolása véleményem szerint a néprajz sokkal lényegesebb kérdéseit érinti annál, mint amilyen szerepet az említett állatok a népi kultúrában játszottak.

Mivel néprajzi kutatásunk elsődleges módszere a szóbeli hagyomány gyűjtése, ezért a tartásmód és a haszonvétel kérdései voltak viszonylag könnyen megválaszolhatók, melyeknek történeti mélységet igyekeztem adni a történelmi és nyelvi források megszólaltatásával, s általános érvényt a környező és távoli népek néprajzi analógiái segítségével. Mivel a dolgozat minden téma kapcsán igyekezett végigjárni az általánosítás lehetőségeit, ezért az összefoglalásban nem tartom indokoltnak valamennyi kérdés újrafeltevését, inkább csak néhány, fontosnak ítélt dolog exponálására törekszem. Csak a részletes tárgyalásnál nem idézett irodalmi adatokra hivatkozom.

1. A kecske a legkorábban domesztikált háziállatok egyike. Számottevő szerepe lehetett a neolitikum idején, a mezőgazdasági

termelőtevékenység kezdetén, s jelentős volt tartása a Kárpát-medencébe érkező neolitikus kultúrák népeinél is. A kecsketartás korai szerepének következménye, hogy az eurázsiai térségben a népi kultúra és a nyelv korai rétegébe tartozik szókincse és ismeretanyaga.

2. A kecsketartás geográfiaiailag erősen determinált. A Kárpát-medence térsége soha nem jelentett kedvező feltételeket számára, így már a neolitikum idején visszaesett e térségben jelentősége, s csupán kísérője volt a szarvasmarha és a juh tartásának. Az európai kontinensen főleg a Földközi-tenger partvidékén jelentős a kecsketartás, s a mediterrán térség a központja ezen állat tartásának.

3. A magyarság — a régészeti anyag tanúsága szerint — már az ugor népekkel való együttélés idején ismerhette a kecskét. Történeti adataink arra utalnak, hogy ha nagyobb számban is tartotta valaha népünk ezt az állatot, ez csupán abszolút számértéket jelent, a más állatokhoz viszonyított aránya, az egész állatállományból való részesedése soha nem volt lényeges. A kecskelétszám azonban egyenetlenül oszlott meg az ország területén, és a különböző társadalmi rétegek kezén. A peremterületeken, hegyvidékeken volt jelentősebb, az alföldi jellegű tájakon nem volt nagy szerepe. Csupán szociális nyomások készítették alkalmanként intenzívebb kecsketartásra népünk szegényebb rétegeit.

4. A kecsketartás geográfiai determináltságát igazolják helyneveink is. A „kecske” összetételű helynevek főleg az ország peremterületein gyakoriak, s az összetétel elsősorban magasabban fekvő területekre utal.¹

5. A történeti-néprajzi adatok vizsgálata népünk kecsketartásának eltérő típusait jelzi. A legeltetés és takarmányozás formái szerint jól elkülönül egymástól az alföldi területek, a középhegységi vidékek és a havasi övezet kecsketartása. Ezek a *táji típusok* lényegében megegyeznek a juhászat — Földes László által megrajzolt — kárpát-medencei formáival. A kecske tartásában a legutóbbi időig az egész évben való legeltetés játszott meghatározó szerepet. A kecskének csupán az állattartás extenzív formái között van létjogosultsága, a paraszti gazdálkodás keretei között nincs lehetőség a tartás intenzív formáira; a mezőgazdálkodás általános színvonalának emelkedésével, s a tudatos erdőgazdálkodással a kecske mindenütt háttérbe szorul. A kecsketartás technikája mindig is korai,

¹ Viga Gy. Helynévi adatok a kecsketartáshoz. 1980. (Sajtó alatt.)

primitív színvonalon maradt, s éppen ez tette lehetővé, hogy szociális kényszer esetén újra, meg újra vissza lehetett nyúlni ehhez a gazdasági tevékenységhez.

A kecskét tartó gazdaságok formái alapján is eltérő típusai rajzolhatók meg a kecsketartásnak, történeti adatok alapján. Ezek a típusok azonban főleg a gazdaságok eltérő üzemszervezetére utalnak, s nem eltérő tartásmódra. A legszegényebb parasztcsaládok, s a nem mezőgazdaságból élők számára a kecske a minimális létfeltételt biztosította, de szerepet játszott a komplex üzemű parasztgazdaságokban, a pásztorok állattartásában, s az allodiális majorságok gazdálkodásában is.

6. A kecsketartás gyakorlata, az állattal kapcsolatos teendők a magyar állattartás erőteljesebb vonulataihoz igazodtak. A vegyes nyájak, s az, hogy a kecske sokszor más állat tartásának hagyományait örökli, azt eredményezi, hogy saját kultúrája, ismeretanyaga ezen állat tenyésztésének alig van: a tartás évi ritmusa, eszközei, eljárásai főleg a szárvasmarhatartással és a juhászattal mutatnak rokonságot. Elsősorban a terelő- és hívószavak, valamint a különböző nemű és korú állatok megjelölésére szolgáló kifejezések utalnak az állat tartásának történeti rétegeire.

7. A kecskepásztorok, mint külön foglalkozás képviselői, nem tartoztak a pásztortársadalom zárt rendjébe: valószínűleg mindig a társadalom periferiáján élő szegény emberekből kerültek ki. Ritka volt az önálló kecskenyáj is, így a kecskék őrzése más állatok pásztornak feladatköréhez tartozott. A kecskék legeltetési lehetőségének csökkenésével a pásztoroktól egyre inkább „állatgondozók”, elsősorban asszonyok és gyerekek vették át a kecsketartás munkáját. A kecsketartás tevékenysége az állatok egész éves legeltetési rendjéhez igazodott. A kecskepásztor kevésbé megbecsült voltát jelzi alacsonyabb pásztorbére, kevesebb járandósága is. A kecskét őrző személyek az újabb időben gyakran nem is pásztorok a szó valódi értelmében, hanem alkalmi munkát vállaló szegényemberek és gyerekek.

8. Népünknel a kecsketartás elsődleges haszna a tej, mellette csupán másodlagos jelentőségű a hús. A történeti adatok azt jelzik, hogy — főleg kézműves mesterek kezén — az állat bőrének és szőrének is nagyobb jelentősége volt az elmúlt időkben.

A kecske tejét zömmel a tehéntej pótlására használták, a tejoltókat ismerő gazdák, főleg juhot tartók kezén azonban a kecsketejből a tejtermékek gazdag variációja állt elő. A tej feldolgozása főleg a tehéntej és a juhtej mintájára történt, eszközei, eljárásai azok adaptálására utalnak. A kecsketej feldolgozása jelzi az állat

mindenkori értékét, az általános szociális színvonalat. Nehéz időkben minden csepp tejét feldolgozzák a kecskének, az életszínvonal emelkedésével a tej az állatok tápláléka lesz.

A viseletben régen jelentős szerepet játszott a kecske bőre, melyet tímárok, kordoványosok, vargák dolgoztak fel. Az ország délkeleti részén volt elsősorban hagyománya a kecskeszőr feldolgozásának, mely a szőrtarisznyás mesterek kezén és a csergekészítésben jutott magasabb szintre.

A kecske húsát a sertés-, marha- és a juhhús módjára dolgozták fel. A szociális színvonal emelkedésével azonban egyre inkább idegenkedtek fogyasztásától. Ma már csak a tejes gida húsát eszik, a felnőtt állat húsa a cigányok táplálkozásába szorult vissza.

9. A rendelkezésre álló adatok azt jelzik, hogy a kecske sajátos helyet foglal el az emberiség állattartó kultúrájában, s tartásában a Föld egymástól távoli népeinél is fellelhetők párhuzamok. Ezek elsősorban az állat sajátos biológiai adottságaiból erednek: az igénytelen, ellenálló állat a tartásmód legalacsonyabb szintjén is számottevő hasznot biztosít. Talán nem tévedünk, ha azt gondoljuk, hogy éppen sajátos alkata tette lehetővé korai házasítását is. A kultúra általános emelkedésével mindenütt háttérbe szorult a kecske tartása, csupán a mostoha földrajzi viszonyok, s az alacsonyabb szintű műveltség biztosítanak széles teret számára. Az állattartás magasabb színvonalával együttjáró, igényesebb háziállatok tenyésztésének sodrában azonban kísérőként ott maradt a kecske. A geográfiai viszonyoknak és a tenyésztői törekvéseknek megfelelően szerepet játszik valamennyi kontinens pásztorkultúrájában, részese az európai pásztorkodás nagy migrációs rendszerének is. Mindenütt az extenzív tartásmód kereteibe illeszkedik elsősorban. Sajátos szerepet kap a pásztorok életében: a sarkövi rénszarvasnomádok pásztorai éppen úgy tartottak kecskét tejelő állatként,² mint a Kárpátok vagy a dunántúli hegyvidék pásztorai. Ugyanakkor tartani tudják a nem mezőgazdaságból élők is, aminek szélsőséges példáját jelentik pl. a középkori hajósok, akik vitorlásaikon kecskéket vittek magukkal tengeri útjukra, tejelő állatként.³

A kecske tartásmódja mindenütt az állattartás extenzív formáit őrzi. A környező népek példái jelzik, hogy még a többi állat tartásának színvonalától is elmarad, s csak utolsóként részesül takarmányozásban.

² Pohlhausen, H. 1954. 60.

³ Petzsch, H. 1969. 418.

A neolitikumtól kezdve általános jelenség a kecskének más állatokkal, főleg juhokkal való közös tartása, s tejhasznuk együttes feldolgozása. A haszonvétel formája az európai kontinensen területenként eltérő, a tej szerepe azonban általában domináns. Azokon a területeken, ahol a kecsketartásnak nagy jelentősége van, ott többirányú a haszonvétel is. Az állat jelentőségének csökkenésével azonban a haszonvétel az egyhasznúság (tej, hús vagy bőr) felé tolódik el, vagyis: ahol a kecskét kevesebb módon hasznosítják, ott a tartásának sem lehetett nagy jelentősége.

Rövidítések:

AtSz. = Agrártörténeti Szemle

Ethn. = Ethnographia

HOMÉvk. = A Herman Ottó Múzeum Évkönyve

HOMKözl. = A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei

MésH. = Műveltség és Hagyomány (Debrecen)

N. É. = Néprajzi Ertesítő

Népr. Közl. = Néprajzi Közlemények

Viehzucht... = Földes L. (szerk.): Viehzucht und Hirtenleben in Ostmitteleuropa. Budapest, 1961.

Viehwirtschaft... = Földes L. (szerk.): Viehwirtschaft und Hirtenkultur. Budapest, 1969.

Andrásfalvy B., 1971.

Állattartás. In.: **Juhász A.** (szerk.) Tápe története és néprajza. 327—360. Tápe.

Andrásfalvy B., 1976.

Duna mente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében, az ármentesítés befejezéséig. Szekszárd.

Andrássovich G., 1921.

Kecsketenyésztés. Budapest.

Anjou-kori okmánytár I—V. 1878—1887. Budapest.

Asztalos I.—Sárfalvi B., 1960.

A Duna—Tisza-köze mezőgazdasági földrajza. Budapest.

Általános mezőgazdasági összeírás 6. kötet. 1972. Bivaly-, számár-, öszvér-, kecske- és baromfiállomány, méhcsaládok száma. Budapest.

Árpádkori Új Okmánytár I—XII. 1860—1874.

(Közéleteszi Wenczel Gusztáv) Pest, Budapest.

Balassa I., 1974.

Herman Ottó és Kada Elek vitája a Kecskemét környéki pásztorokodásról. Cumania II. (1974) 75—94.

Bartal A., 1901.

A magyarországi latinság szótára. Budapest.

Bartha A., 1968.

A IX—X. századi magyar társadalom. Budapest.

Bartha A., 1977.

Társadalom és gazdaság a magyar őstörténetben. Magyar őstörténeti tanulmányok. 23—44. Budapest.

N. Bartha K., 1932.

A cserge készítése az Udvarhely megyei Bágyon.

N. É. XXIV. 19—23.

Bálint S., 1957.

Szegedi szótár I—II. Budapest.

Bálint S., 1976.

A szegedi nemzet I. Szeged.

- Bárczi G.**, 1975.³
A magyar nyelv életrajza. Budapest.
- Bárbth J.**, 1974.
Migráció és kontinuitás egy Duna melléki táj népesedéstörténetében. *Cumania* II. 285—289. Kecskemét.
- Belényesy M.**, 1954.
A földművelés fejlődésének alapvető kérdései a XIV. században. *Ethn.* LXV. 387—415.
- Belényesy M.**, 1956.
Az állattartás a XIV. században Magyarországon. *N. É.* XXXVIII. 23—59.
- Belényesy M.**, 1959.
Kultúrtörténeti szemelvények a Nádasdyak 1540—1550-es számadásaiból I—II. Budapest.
- Belényesy M.**, 1961.
Viehzzucht und Hirtenwesen in Ungarn im. 14. und. 15. Jahrhundert. In.: **Földes L.** (szerk.): *Viehzzucht...* 13—82. Budapest.
- Bene Zs.**, 1961.
Die Schafzucht und Verarbeitung der Schafmilch auf dem Gebiet des Cserehát. In.: **Földes L.** (szerk.): *Viehzzucht...* 559—579.
- Beránné Nemes É.—Román J.**, 1978.
Források a borsodi és miskolci munkásmozgalom történetéhez II. (1918—1929) Miskolc.
- Berezowski, S.** 1959.
Problemy geograficzne pasterstwa wedrownego. In.: *Fizjografia i geografia pasterstwa Tatr Polskich i Podhala.* 77—146. Wrocław—Krakow—Warszawa.
- Béres A.**, 1965.
A jószág szóása, szózávályú. *Ethn.* LXXXVI. 456—461.
- Bodó L.**, 1959.
Magyarország kecsketenyésztése (kézirat), Gödöllő.
- Bökönyi S.**, 1968.
Az állattartás történeti fejlődése Közép- és Kelet-Európában. *AtSz.* X. 3—4. sz. 277—342.
- Bökönyi S.**, 1974.
History of domestic mammals in Central and Eastern Európa. Budapest.
- Csiszár Á.**, 1976.
A beregi kecsketartás. (Kézirat a szerző tudajdonában.)
- Dankó I.**, 1971.
A vásárhirdetés (Vásári plakátok). Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1971. 285—318.
- Dias, J.**, 1969.
Das Hirtenwesen in Portugal. In.: **Földes L.** (szerk.): *Viehwirtschaft...* 790—814. Budapest.
- Domonkos O.**, 1955.
Egy tiszántúli szőrtarisznyás műhely. *N. É.* XXXVIII. 191—214.
- Donáth F.**, 1976.
A kisparaszti mezőgazdaság (1945—1949). In.: *A magyar mezőgazdaság a XIX—XX. században.* 401—472. Budapest.
- Dongó Gyárfás G.**, (1896—1928).
Adalékok Zemplén vármegye történetéhez I—XXIII. Sátoraljaújhely.

- Dunáre, N.** 1969.
Milchprodukte in Rumänischen Hirtenwesen. In.: **Földes L.** (szerk.): Viehwirtschaft... 603—639.
- Enyedi Gy.,** 1964.
Az állattenyésztés földrajza. Budapest.
Erdélyi magyar szótörténeti tár I. 1976. Bukarest.
- Éber E.,** 1961.
A magyar állattenyésztés fejlődése. Budapest.
- Ébner (Gönyey) S.,** 1931.
A szórtarisznyás mesterség a Dunántúlon. N. É. XXIII. 165—169.
- Faragó T.,** 1973.
A jobbágyság gazdálkodása a XVIII. sz. derekán. In.: **Sápi V.** (szerk.): Edelény múltjából. 87—120. Edelény.
- Farkas M.,** 1868.
Az angorai és a tibeti kecske. Falusi Gazda I. félév 177—178.
- Ferdinand, K.** 1969.
Nomadism in Afghanistan. With an Appendix on Milk Producte. In.: **Földes L.** (szerk.): Viehwirtschaft... 127—160. Budapest.
- Fényes E.,** 1839—44.
Magyar Országban s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben I—VII. Pest.
- Fodor I.,** 1975.
A finnugor régészet fő kérdései. In.: **Hajdú P.** (szerk.): Uráli népek. 47—75. Budapest.
- Földes L.,** 1957.
A juhtartás típusai és építményei a Kárpát-medencében. Népr. Közl. II. 149—156.
- Földes L.,** 1960.
Kosár „karam, ól”. Ethn. LXXI. 437—453.
- Földes L.,** 1960.
Hadjimichali Angeliki: Szarakatszánok. (Athén, 1957)
Ismertetés. Ethn. LXXI. 626—630.
- Földes L.,** 1961.
Esztana und Esztana-Genossenschaft bei den Szeklern. In.: **Földes L.** (szerk.): Viehzucht... 283—328. Budapest.
- Földes L.,** 1963.
Az állattartás és pásztorélet magyar néprajzi szakirodalma. Budapest.
- Földes L.,** 1968.
Az erdélyi vándorpásztorok állatfajtái a XIX. század első felében. M. és H. X. 231—246.
- Galgóczi K.,** 1855.
Magyarország, a Szerb vajdaság, s Temesi bánság mezőgazdasági statiszticája. Pest.
- Gazda K.,** 1974—75.
Pásztorok az esztelneki gyermek életében. Aluta. (Sepsiszentgyörgyi Múzeum Évkönyve) VI—VII. 235—248.
- Gönczi F.,** 1914.
Göcsej, s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése. Kaposvár.
- Gulyás M.—Hajdú M.—Szabó M.,** 1965.
Állattartás. In.: **Nagy Gy.** (szerk.): Orosháza néprajza II. 186—294. Orosháza.

- Gunda B.**, 1962.
A barlangi állattartás kérdéséhez. *Ethn.* LXXIII. 448—451.
- Gunda B.**, 1966.
Ethnographica Carpatica. Budapest.
- Gunda B.**, 1973.
Mesterséges szarvátalakítás a magyar pásztoroknál. **Dankó I.** (szerk.): *Bajomi krónika* 103—109. Biharnagybajom.
- Gunst P.**, 1970.
A mezőgazdasági termelés története Magyarországon 1920—1938. Budapest.
- Gunst P.**, 1976.
A mezőgazdaság fejlődésének megrekedése a két világháború között (20-as, 30-as évek). In.: *A magyar mezőgazdaság a XIX—XX. században*. 275—400. Budapest.
- Györffy Gy.**, 1977.
István király és műve. Budapest.
- Györffy I.**, én.
Állattartás. In.: *Magyarság néprajza* II. kötet 107—182.
- Hankó B.**, 1954.
A magyar háziállatok története. Budapest.
A havasi kecskepásztor. *Vasárnapi Újság* 1861. 78—29.
- Herman O.**, 1909.
A magyarok nagy ősfoglalkozása. Budapest.
- Herman O.**, 1914.
A magyar pásztorok nyelvkincse. Budapest.
- Horn A.**, 1948.
A kecske bírálata, törzskönyvelése és tenyésztésének alapismerete. Állattenyésztő és Törzskönyvelő Szervezetek Országos Szövetsége. Budapest.
- Hőgye I.**, 1972.
Legeltetési rendtartások a Hegyalján a 17—18. században. *HOM-Közl.* 11. 133—137.
- Hubschmid, J.** 1954—55.
Haustiernamen und Lockrufe. *Vox Romanica* 14. 184—203.
- Ila B.**, 1944—1976.
Gömör megye I—IV. kötet. Budapest.
- Ila B.**, 1957.
A dézsmajegyzékek, mint a történeti statisztika forrásai. In.: **Kovacsics J.**, (szerk.): *A történeti statisztika forrásai*. 82—118. Budapest.
- Imreh I.**, 1959.
Székelyföldi paraszti jegyzőkönyvek pásztorlási határozatai (1717—1928). *AtSz* 161—190.
- Jakó Zs.**, 1944.
A gyalui vártartomány urbáriumai. Kolozsvár.
- Jankó J.**, 1902.
A balatonmelléki lakosság néprajza. Budapest.
- Kachelmann, C.** 1941.
Állattenyésztési ismeretek III. (kecsketenyésztés 130—135.) Budapest.
- Karmyševa, B. Ch.** 1969.
Arten der Viehhaltung in den Südbezirken von Usbekistan und

- Tadshikistan. In.: **Földes L.** (szerk.): Viehwirtschaft... 112—126. Budapest.
- Kálmán B.**, 1973.³
A nevek világa. Budapest.
- N. Kiss I.**, 1960.
16. századi dézsmajegyzékek. Budapest.
- Knieszsa I.**, 1974.²
A magyar nyelv szláv jövevényszavai I—II. Budapest.
- Korponay J.**, 1871.
Abaúj vármegye monographiája. Kassa.
- K. Kovács L.**, 1968.
A közös fejős- juhnyájak tejhaszonvételi formái Erdélyben 1900 körül. Népi kultúra — népi társadalom I. 9—50. Budapest.
- K. Kovács L.**, 1969.
Die Traditionelle Milchwirtschaft bei den Ungarn. In.: **Földes L.** (szerk.): Viehwirtschaft... 640—695. Budapest.
- K. Kovács L.**, 1970.
Adatok tejkonzerválásunk egyik régi módjához. Ethn. LXXXI. 617—634.
- Kowalska—Lewicka, A.** 1969.
Die Milchwirtschaft in den Polnischen Karpaten. In.: **Földes L.** (szerk.): Viehwirtschaft... 696—705. Budapest.
- Kowalska—Lewicka, A.** 1972.
Hodowla kóz jako jeden z elementów tradycyjnej kultury karpaciej w Polsce. In.: Ludová kultura v Karpatoch. 139—146. Bratislava.
- Köves G. Z.**, 1945.
A kecsketenyésztés. (A kisember tehene.) Budapest.
- Kralovánszky A.**, 1975.
A tinópénz kérdései I. István korában. Alba Regia XIV. 283—286.
- Kunt E.—Viga Gy.**, 1978.
Kecsketartás Teresztyén. Ethn. LXXXIX. 578—585.
- László Gy.**, 1944.
A honfoglaló magyar nép élete. Budapest.
- Lónyai G.**, 1910.
A kecske tenyésztése és a kecsketej fontos szerepe a kisedek táplálásában. Budapest.
A magyar nyelv értelmező szótára I—VII. 1959—1962. Budapest.
A magyar nyelvjárások atlasza II. 1970. Budapest.
A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I—III. 1967—1976. Budapest.
A magyarországi céhes kézműipar forrásanyagának katasztere I—II. 1976. Budapest.
- Magyar-Kossa Gy.**, 1929—1932.
Magyar orvosi emlékek I—IV. kötet. Budapest.
- Makkai L.**, 1954.
I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai. Budapest.
- Maksay F.**, (szerk.) 1959.
Urbáriumok (XVI—XVII. század.) Budapest.
- Marinow, W.** 1961.
Die Schafzucht der Normandisierenden Karaktschanen in Bulgarien. In.: **Földes L.** (szerk.): Viehzucht... 147—196. Budapest.
- Matolcsi J.**, 1975.
A háziállatok eredete. Budapest.

- Matolcsi J.**, 1977.
A Közép-Volga-vidéki finnugor népek állattartása a korai vas-
korban. Magyar őstörténeti tanulmányok. 243—266. Budapest.
- Mezey T.**,
A karikás ostor készítése Zemplén megyében (Kézirat). HOM. Nép-
rajzi adattára 2194.
Mezőgazdasági Lexikon I—II. 1958. Budapest.
Mezőgazdasági statisztikai adatgyűjtemény 1870—1970. Központi
Statisztikai Hivatal 1972. Budapest.
- Moszynski, K.** 1967.²
Kultura ludowa Slovián I—IV. Warszawa.
Magyar Néprajzi Lexikon I. 1977. Budapest.
- Nicolaisen, J.** 1969.
Nomadism and Stock-Breeding among the Tuareg. In.: **Földes L.**
(szerk.): Viehwirtschaft... 161—185. Budapest.
- Novak, V.** 1961.
Übersicht über Viehhaltungsformen und Alpwesen in Slowanien.
In.: **Földes L.** (szerk.): Viehzucht... 647—662. Budapest.
- Novak, V.** 1969.
Über die Milchwirtschaft bei den Völkern Jugoslawiens. In.: **Földes L.** (szerk.): Viehwirtschaft... 574—602. Budapest.
- Orbán B.**, 1868—73.
A székelýföld leírása. Budapest.
- Paládi-Kovács A.**, 1965.
A keleti palócok pásztorkodása. Debrecen.
- Paládi-Kovács A.**, 1977.
A gömöri magyar pásztorkodás. Ethn. LXXXVIII. 392—411.
- Petercsák T.**, 1978.
Hegyköz. Miskolc.
- Petzsch, H.** 1969.
Uránia állatvilág. Emlősök. Budapest.
- Platneva, Sz. A.** 1962.
Besenyők, türkök és kunok a dél-oroszországi steppéken. II. A no-
mádok gazdasági élete. Szovjet régészet 19. 134—190.
- Podolák, J.** 1978.
L'udové názvy oviec ako prameň etnografického štúdia pastierstva
v Karpatoch. Slovensky Národopis. 601—624.
- Pohlhausen, H.** 1954.
Das Wanderhirtentum und seine Vorstufen. Braunschweig.
- Prodan, D.** 1970—76.
Urbariile Țării Făgărașului. I. 1601—1650. II. 1651—1680. Bukarest.
- Rodiczky J.**, 1905.
A kecske tenyésztése és hasznosítása. Budapest.
- Rodiczky J.**, 1911.
A kisgazda kecsketenyésztése. Budapest.
- Roska M.**, 1943.
Román juhászat a Máramaros megyei Budescu Morén (1923). Köz-
lemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiséggyűjtéséből
113—121. Kolozsvár.
- Rudenko, S. I.** 1969.
Studien über das Nomadentum. In.: **Földes L.** (szerk.): Vieh-
wirtschaft... 15—32. Budapest.

- Seres A.**, 1976.
Hétfalusi „csángó bútor”. Népismereti dolgozatok 1976. 103—107. Bukarest.
- Soós G.**, 1946.
Kecsketartás. Budapest.
- Stoica, G.** 1967—68.
Prelucrarea parului de capra. Cibinium. 158—172.
- Sugár I.**, 1975—77.
Az egri vár 1594—95. évi számadása. Archivum 5. (1975) 5—39.; 6. (1977) 5—45. Eger.
- Szabadfalvi J.**, 1964.
A gazdasági év vége és az őszi pásztorünnepek. MésH. VI. 19—64.
- Szabadfalvi J.**, 1970.
Extenzív állattenyésztés Magyarországon. Debrecen.
- Szabó I.**, 1940.
A magyar parasztság története. Budapest.
- Szabó I.**, 1950.
A hajdúk 1514-ben. Századok 84. 178—198.
- Szabó I.**, 1975.
A magyar mezőgazdaság története a XIV. századtól az 1530-as évekig. Budapest.
- Szabó M.**, 1955.
Fiatal állatok szopását megakadályozó eszközök és eljárások. A Néprajzi Múzeum „palóka”-gyűjteménye. N. É. XXXVIII. 131—166.
- Szabó M.**, 1970.
Herdar och husdjur. Lund.
- Szamota I.—Zolnai Gy.** 1902—06.
Magyar oklevél-szótár. Budapest.
- Szarvas G.—Simonyi Zs.** 1890—93.
Magyar nyelvtörténeti szótár I—III. Budapest.
- Szádeczky B.**, 1911.
Apafi Mihály fejedelem udvartartása. Budapest.
- Szendrei J.**, 1886.
Miskolc város története I. Miskolc.
- Szentgyörgyi M.**, 1962.
Jobbágyterhek a XVI—XVII. századi Erdélyben. Budapest.
- Szinyei J.**, 1893, 1897—1901.
Magyar Tájszótár I—II. Budapest.
- Szlamenszky I.**, 1957.
A világ kecsketenyésztéséről. Baromfitenyésztés 8. sz. 24.
- Szromba-Rysowa, Z.** 1978.
Pożywienie ludności wiejskiej na Śląsku. Wrocław—Warszawa, Krakow—Gdansk.
- Sztripszky H.—Bilák I.**
Dolha és vidékének néprajza. N. É. XVI. 129—148.
- Tagányi K.**, 1896.
Magyar erdészeti oklevéltár I—III. Budapest.
- Takács I.**, 1970.
Az erdészet fejlődése Magyarországon 1880-ig a jogszabályok tükrében. Magyar Mezőgazdasági Múzeum Évkönyve 153—176. Budapest.
- Takáts S.**, 1915.
Rajzok a török világból II. kötet. Régi pásztor-népünk élete. 258—354. Budapest.

- Tálasi I.**, 1936.
A Kiskunság népi állattartása. Budapest.
- Tálasi I.**, 1939.
A bakonyi pásztorkodás. Ethn. L. 9—38.
- Vajkai A.**, 1959.
Szentgál. Budapest.
- Varro M. T.**, 1971.
A mezőgazdaságról. (Ford.: Kun József) Budapest.
- Vámszer G.**, 1959.
A Csík megyei háziállatok elnevezései, keresztnévei, hajtó-, hívogató-, előző- (riasztó-) és megállító szavai. Népr. Közl. IV. 1—2. 237—251.
- Vámszer G.**, 1959.
Állatnevek, állatterelő, állathívogató és állatkergető szavak Szék-ről és Inaktelkéről. Népr. Közl. IV/4. 88—100.
- Viga Gy.**, 1977.
Kecsketartás az Aggteleki-karszton. HOMÉvk. XVI. 311—343.
- Viga Gy.**, 1978—79.
Adatok állatgyógyításunkhoz: a „zabolázás”. HOMKözl. 17. 133—137.
- Viga Gy.**,
Helynévi adatok a magyar kecsketartáshoz. (Sajtó alatt: HOMÉvk. XIX. kötetében.)
- Viga Gy.**,
Kecsketartás a Tiszazug falvaiban. (Sajtó alatt a Tiszazugi Füzetek sorozatában.)
- Vlăduțiu, I.** 1961.
Almenwirtschaftliche Viehhaltung und Transhumance im Bran-gebiet (Südostkarpaten, Rumänien). In.: **Földes L.** (szerk.): Vieh-zucht ... 197—241. Budapest.
- Vörös A.**, 1976.
A magyar mezőgazdaság a kapitalista átalakulás útján. In.: A ma-gyar mezőgazdaság a XIX—XX. században (1849—1949). 9—152. Budapest.
- Wolski, K.** 1976.
Z dziejów hodowli kóz na ziemiach Polskich. Rocznik muzeum etnograficznego Krakowie VI. 127—165.
Yearbook of Food Agricultural Statistics. 1957. Róma.
- Zimányi V.**, 1968.
A rohonc-szalonaki uradalom és jobbágysága a XVI—XVII. szá-zadban. Budapest.
- Zoltai L.**, 1938.
A debreceni viselet a XVI—XVIII. században. Ethn. XLIX. 75—108.; 287—315.
- Zólyomi J.**, 1957.
Tejnyerés és tejfeldolgozás Cserháturányon. Népr. Közl. II. 3—4. szám 309—315.
- Zólyomi J.**, 1968.
Észak-Cserhát állattartásának másfél százada. AtSz. 439—475.
- Zólyomi J.**, 1975.
Nógrád megyei paraszti kárbecslések a XVIII. század első felé-ből. Nógrád megyei Múzeumok Evkönyve 21. 169—179.
Zsigmond-kori Oklevéltár I—II/1—2. 1951—1958. Budapest.

ON HISTORY OF SMALL ANIMAL REARING IN HUNGARY (GOAT-KEEPING)

(Abstract)

The Hungarian ethnographic research has paid special attention to examination of small animals. The different fields, however, are not proportionally examined. Less attention has been paid to animal types having secondary role in the way of life of our people (goat, donkey, ass). The present study aims at unfolding the traditions of goat keeping in Hungary. The author considers the goat, being nowadays only on the second place, to have been a more significant constituent in the way of life of peasantry, and finds goat keeping to have preserved early elements of animal keeping.

The first part of the study sums up the general historical-ethnographical problems of goat-keeping. The goat is one of the earliest domestic animals, first domesticated in the 8th millenium BC. Thus this animal, together with the sheep, was decisive in the early agriculture between the Mediterranean and West Iran.

The first animals of European animal keeping arrived to the Balkan from South-West-Asia in the 7th millenium BC. They were spread north-northwest by the neolithic cultures. The goat had important role in the fauna of domestic animals of the people arriving to the Carpathian Basin during the Neolithic, though soon, no base material for further domestication being present, it lost its significance.

Strong geographic determination is characteristic of goat-keeping. Two great types of goat rearing were formed by geographic determination. On territories, which could be used only for mountain pasturing, goat keeping joined the great migrational system of European pasture culture. This form could be found, first of all, in the Mediterranean, and also, to a smaller degree, in the area of the Carpathians and the Alps. On the continental territories, in the same time, goat keeping was but an additional moment to the higher manifestations of the culture. It was attached not to the pasturing, but to the animal keeping of the peasantry. The interrelation between the two forms is widescale. The growth of the cultural level throws this animal to the peripheries. Goat keeping adopted to the complex of the geographic and social circumstances.

The second chapter gives the historical sketch of the goat keeping of the Hungarians. The ethnographic investigations of earlier times held, based on linguistic data, that goat keeping was taken over from the Bulgarian-Turkish nation before occupying the home. The most recent results of the Soviet archeological investigations contradict to it proving that Ugrian population, living on the Central Volga and on the Káma, got to know the goat together with other domestic animals as early as the 2nd millenium BC. The archaeological examinations point out that it had no importance either at that time or later during the migrations, while from the time after the occupation of the territory written sources bear witness that it had decisive power on the life of our nation. The low mean value was not evenly distributed on the territory of the country. The strengthening of the feudal economic system forced the goat back from the lowlands, thus only hills on the peripheries of the country provided place for goat keeping.

The third chapter describes the historical types of goat keeping. The chapter has two parts, in the first of which the types are separated according to areals as indicated by the historical forms of pasturing, manuration and forms of keeping. Such types are the lowland, the mountain one of medium height and the alpic one, with different types of buildings just like in case of pasturing. The definitive element of the traditional goat keeping was the pasturing throughout the year. Due to the wantlessness and the special biological features of the animal its keeping could preserve the extensive forms of traditional animal keeping.

In the second part of the chapter the social types of goat keeping works are defined. The author separates the goat keeping of poor people dealing exclusively with goats, the peasant farms of complex works-form, that of pastures, manors of landowners, and, most recently, also that of socialist agricultural units. These social types, except the last one, correspond to the described areal types of goat keeping.

The fourth chapter enumerates the tasks of goat keeping. The description of the types show that different goat types aim at different utilisation and indicate the different connections of the folk culture, too. The description of flocks of goats prove that it was an additional element to sheep farming. The flock consisting exclusively of goats was rare, they were usually added to a group of animals returning home every day. The chapter gives the order of propagation and eyeing, just like the different tasks from the birth of the animal till the end of its life. It tells about medication, consisting mainly of racional elements, in details. Shows the practise

of salting and watering, the work of protection and driving, and different marks used for separation of the animals. Presents calling and driving words, always coming from the primitivest layers of the language, indicating wider connections of pasture culture. It pays special attention to expressions of sexes, and ages of animals, most of which *kecske* (goat), *bak*, *cap* (he-goat), *gida*, *gödölye* (kid) come from driving words, indicating thus their early origin just like the goat keeping itself inside the animal keeping culture. As for the origin of the words many came from Bulgarian-Turkish language, some others, with the intermediary role of the Vlach herds, appeared after occupying the territory. The last part of the chapter touches upon expressions of the colour of the goats, their names, also mirroring the influence of South-East-European and Carpathian pasture cultures.

The fifth chapter presents the work and the social position of the goat herds and tenders. It proves that goat keeping used to be an independent profession, concentrated, first of all, on forest grazing. The goat-herds never belonged to the closed up system of the herds, but consisted of poor people from the peripheries of the society.

The sixth chapter of the study is about the benefit of goat-keeping. It deals with the use of milk, based on historical and recent data, which used to be the first rate benefit of goat keeping. Considering goat's milk, together with ewe-milk, is traditional, while a large variety of dairy goods can be provided with the use of rennet. Peasants used goat's milk first of all to replace cow's milk, thus their knowledge of condensing is not so rich, either. Goat-keeping for meat was secondary among the Hungarians, while the skin, the hair and the horn was used by the artisans. Sometimes the draught power of the goat was utilised as well.

In the summary the author points at the special place in the animal keeping culture of people occupied by the goat. Its early domestication is, possibly, due to its wantlessness and special biological features, and also these characteristics make it possible that people can „go back” to goat-keeping. No intensive rearing was practised either, thus Carpathian Basin, from objective or subjective aspect either, thus it has preserved many of the primitivest elements. The adaptation to a new surroundings gave rise to strange, atypical forms in folk culture of a given territory. The far away territories, however, show significant similarities in goat-keeping, which seems to underline its origin from the early times of history.

GYULA VIGA

ZUR GESCHICHTE DER KLEINTIERZUCHT (DIE ZIEGENZUCHT)

(Auszug)

Die ungarische ethnographische Forschung hat bisher der Viehhaltung eine besondere Aufmerksamkeit gewidmet. Die einzigen Gebiete in diesem Thema sind aber nicht gleichmässig aufgearbeitet. Besonders vernachlässigt ist die Forschung der Tierrassen, die im Leben unseres Volkes keine bestimmende Rolle gespielt haben (Ziege, Esel, Büffel, Maultier). Das Ziel der vorliegenden Studie ist die Beschreibung der Ziegenzucht, der Verfasser meint nämlich, dass die Ziegenzucht, die heutzutage eine Bedeutung zweiten Ranges hat, früher im Bauernleben eine bedeutendere Rolle gespielt hat. So bewahrt die Haltung dieses anspruchlosen Tieres frühere Elemente der Viehzucht in der Geschichte der menschlichen Kultur.

In dem ersten Kapitel werden die allgemeinen historischen und ethnographischen Fragen der Ziegenzucht zusammengefasst. Den jetzigen Kenntnissen nach gehört die Ziege zu den ersten domestizierten Tieren, die der Mensch schon im XVIII. Jahrtausend vor unserer Zeitrechnung (v. u. Zr.) als Haustier gezüchtet hat. So hat die Ziege — nebst dem Schafe — in der früh entwickelten Landwirtschaftszone zwischen dem Mittelmeer und West-Iran eine bestimmende Rolle gespielt.

Den Anfang der Viehzucht in Europe bedeuten die Haustiere, die im VII. Jahrtausend v. u. Zr. von Südwest-Asien nach Balkan gekommen sind, und sich mittels der neolithischen Kultur nach Nord-Nordwesten verbreitet hat. Die Rolle der Ziege war in der Haustierfauna der in das Karpaten-Becken geströmten Völker sehr bedeutend. Nachdem aber sie die Tiere mit Lokaldomestizierung nicht vermehren konnten, hat die Ziege ihre Bedeutung auf diesem Gebiet schnell verloren.

Die Ziegenzucht ist durch kräftige geographische Determiniertheit gekennzeichnet. In Europe haben sich von geographischen Bedingungen beeinflusst zwei Haupttype der Ziegenhaltung ausgebildet. Wo das Terrain nur für Bergwirtschaft benutzbar ist, hat sich die Ziegenzucht dem grossen Migrationssystem der europäischen Hirtenkultur angeschlossen. Diese Form ist hauptsächlich im Terrain des Mediterranums und im kleineren Masse im Karpaten- und Alpenarea charakteristisch. Auf dem kontinentalen Gebiet ist

die Ziegenzucht dagegen nur eine Begleiterscheinung der höheren Kulturäusserungen, und gehört nicht mehr zum Hirtentum, sondern zur Viehzucht der Bauernschaft. Der Übergang zwischen den zwei Typen ist aber sehr weit. Der Aufstieg des allgemeinen Kultur-niveaus drängt aber dieses Tier immer zur Peripherie. Die Ziegenzucht hat sich vermutlich der Wechselwirkung geographischer und spezieller Faktoren entsprechend gestaltet.

In dem zweiten Kapitel wird der historische Grundriss der Ziegenzucht beim Ungartum vorgeführt. Die frühere ethnographische Forschung hatte — an Hand von linguistischen, philologischen Angaben — die Meinung, dass unser Volk die Ziegenzucht durch die Verbindung mit bulgarisch-türkischen Völkern vor der Landnahme, im VI—IX. Jahrhundert kennengelernt hat. Die neuen Ergebnisse der archeologischen Forschungen auf sowjetischem Gebiet stehen aber damit im Widerspruch, und beweisen folgende Voraussetzungen: die ungarische Bevölkerung habe auf dem Gebiet stehen aber damit im Widerspruch, und beweisen folgende tausend v. u. Zr., gleichzeitig mit den anderen Haustieren kennengelernt. Die archeozoologischen Untersuchungen beweisen, dass die Ziege auch zu jener Zeit nur eine geringe Bedeutung hatte. Sie war nur ein Begleitertier in der Schafzucht. Die Bedeutung der Ziegenzucht wurde auch später nicht grösser, von dem Landnahme an beweisen schon auch die historischen Angaben, dass die Ziegenzucht im Leben des ungarischen Volkes nie eine bedeutende Rolle gespielt hat. Der niedrige Absolutwert verteilt sich aber auf dem verschiedenen Gebieten des Landes ungleich. Nach der Erstärkung der feudalen Betriebsorganisation wird die Ziege vom Tieflande hinausgedrängt, ihre Haltung hat nur auf den bergigen Gebieten, am Rande des Landes eine geringe Bedeutung erhalten.

In dem dritten Kapitel der Studie werden die historischen Type der Ziegenzucht in Ungarn dargelegt. Zuerst werden die regionalen Type abgegrenzt, die eigentlich die historischen Formen der Weide und der Fütterung, das heisst der Haltungsweise zeigen. So unterscheidet der Verfasser drei Type der Ziegenzucht: auf dem Tieflande, im Mittelgebirge und im Hochgebirge. Zu diesen Typen gehören — der Schafzucht ähnlich — auch unterschiedliche Gebäudetype. In der Ziegenzucht hat die Weide das ganze Jahr hindurch eine bestimmende Rolle. Die Anspruchlosigkeit der Ziege, ihre eigenartigen biologischen Gegebenheiten haben gesichert, dass ihre Zucht die extensiven Formen der traditionellen Viehhaltung am längsten bewahren konnte.

In dem zweiten Teil des Kapitels werden die sozialen Type der ziegenhaltenden Betriebsorganisationen umgegrenzt. Der Ver-

fasser unterscheidet die Ziegenhaltung bei den armen, besitzlosen Familien, die Ziege als einziges Tier haben, weiterhin die Haltung in den komplexen Bauernwirtschaften, die bei den Hirten und in den gutsherrlichen Meierhöfen, und letzters als neueste die Ziegenhaltung in den sozialistischen landwirtschaftlichen Betrieben. Die sozialen Type — mit Ausnahme der letzten Form — entsprechen den regionalen Typen der Ziegenzucht.

In dem vierten Kapitel werden die Obliegenheiten in Verbindung mit den Ziegen vorgeführt. Die Auseinandersetzung der Tierassen zeigt, dass die unterschiedlichen Rassen auf die verschiedenen Type der Nutzniessung hinweisen, und die differenten Beziehungen in der Volkskultur veranschaulichen. Die Beschreibung der Ziegenherden bestätigt, dass die Ziegenzucht hauptsächlich eine Begleitstätigkeit an der Schafzucht war, und zugleich ihre Nebenutzniessung ist. Die selbständige Ziegenherde war sehr selten, sie wurden mit den anderen täglich heimgetriebenen Viehherden zusammengeweidet. Im Kapitel werden die Ordnung der Vermehrung, weiterhin die Art und Weise der Tiernusterung beschrieben. Der Verfasser hat auch die Heilmethoden der Ziege untersucht, und hat festgestellt, dass die Ziegenheilverfahren überwiegend rationale Elemente haben. Die Übung der Salzung und der Tränkung, die Arbeit der Hütung und der Lenkung, weiterhin die Merkzeichen zur Unterscheidung der Tiere werden auch hier beschrieben. Hier werden auch die Lenk- und Rufwörter vorgestellt, die überall der archaischsten Schicht der Sprache gehören, und das weitere Beziehungssystem der Hirtenkultur beweisen. Im Kapitel werden auch die Ausdrücke für die Tiergeschlechter und Lebensalter vorgezählt. Der überwiegende Teil dieser Namen stammt von Lenkwörtern (so ung. *bak*, *cap*, *gida*, *gödölye*), und zeigen, dass diese Benennungen ebenso der archaischsten Sprachenschicht gehören, wie die Ziegenzucht eine der frühesten Äusserungen in der Viehzucht ist. Was die vermittelnden Sprachen betrifft, dazu gehören die bulgarisch-türkischen Lehnwörter, von der Zeit vor der Landnahme, ein bedeutender Teil der Wörter ist aber nur später, nach der Landnahme, vor allem mit der Vermittlung des walachischen Hirtenvolkes in unsere Sprache gekommen. Der letzte Teil des Kapitels beschäftigt sich mit den Ausdruckeformen, betreffs der Tierfarbe und des Namens, die wiederum die Wirkung der Hirtenkultur von Südost-Europa und von Karpaten widerspiegeln.

Im fünften Kapitel untersucht der Verfasser die Tätigkeit der Ziegenhirten und Pfleger, weiterhin auch ihre soziale Lage. Der Verfasser beweist, dass die Beschäftigung der Ziegenhirte früher ein selbständiger Beruf war, und ihre Tätigkeit vor allem das

Waldweiden ist. Die Ziegenhirten konnten aber nie in die geschlossene Gemeinschaft der Hirtengesellschaft gehören, sie waren immer arme, besitzlose Leute, an der Peripherie der Gesellschaft.

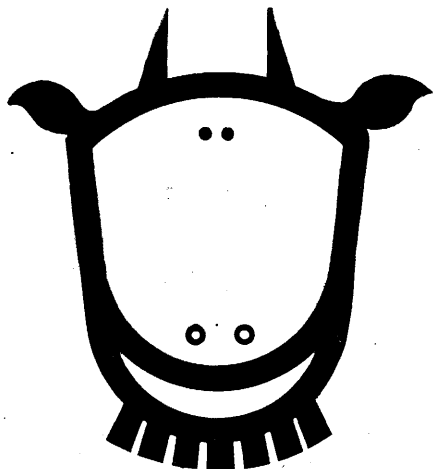
In dem sechsten Kapitel wird über dem Nutzen der Ziegenzucht geschrieben. Die Milchverarbeitung bedeutete beim Ungarum immer den wichtigsten, erstrangigen Nutzen in der Ziegenzucht. Der Verfasser beweist es mit Hilfe der historischen und rezenten Angaben zweiseitig. Die Milchkonservierung hat bei den Hirtenvölkern reiche Traditionen, mit der Anwendung der milchkonservierenden Mittel können sie reiche Variante der Milchprodukte herstellen. Die Bauer haben die Ziegenmilch vor allem zur Ersetzung der Rindmilch gemolken, so sind ihre Kenntnisse zur Konservierung natürlich nicht so vielseitig. Das Ziegenfleisch bedeutete in Ungarn nur den zweitrangigen Nutzen, wichtiger waren das Fell, das Haar, das Horn, als Grundstoffe für die Handwerker. Die Ziege als Zugkraft anzuwenden, darüber kennen wir nur vereinzelte Angaben.

In der Zusammenfassung der Studie behauptet der Verfasser, dass die Ziege in der viehhaltenden Kultur der Menschheit eine Sonderstellung einnimmt. Die frühe Domestikation erklären vermutlich die spezifischen biologischen Gegebenheiten und die ausserordentliche Anspruchlosigkeit der Ziege, und diese Faktoren sichern, dass für den Bedarfsfall, durch geographischen und sozialen Zwang angeregt, der Mensch wieder zur Ziegenzucht zurückgreift. Die Bedingungen und die Ansprüche für die intensive Ziegenzucht — zumindest im Karpaten-Becken — waren nie gegeben, so spiegelt die Ziegenzucht in vielen Beziehungen auch heutzutage das primitivste Niveau. Die Annahme der neuen Bedingungen bringt aber neue, manchmal atypische, ungewöhnliche Formen in der Volkskultur des gegebenen Gebietes zustande. Die parallelen Erscheinungen in der Ziegenzucht der voneinander fernen Gebieten kommen aber überraschend oft vor, diese Angaben verstärken vermutlich die grosse historische Vergangenheit der Ziegenzucht in der Geschichte der menschlichen Kultur.

GYULA VIGA

TARTALOM

BEVEZETÉS — — — — —	5
I. TÖRTÉNETI — NEPRAJZI PROBLÉMÁK — — — — —	8
II. A MAGYAR KECSKETARTÁS TÖRTÉNETI VÁZLATA —	14
III. A MAGYAR KECSKETARTÁS TÖRTÉNETI TÍPUSAI —	25
1. Táji típusok — a legeltetés és takarmányozás kérdései —	25
Építmények — — — — —	38
2. A kecsketartó gazdaságok típusai — — — — —	47
IV. AZ ÁLLATOK, A TARTÁS TECHNIKÁJA — — — — —	54
1. Fajták — — — — —	54
2. Nyájak — — — — —	56
3. Szaporítás, mustrálás — — — — —	65
4. Gyógyítás — — — — —	70
5. Sózás, itatás — — — — —	75
6. Őrzés, terelés, jelek, hívó- és terelőszavak — — — — —	76
7. Nemek, életkorok kifejezései — — — — —	78
8. Nevek, színek — — — — —	86
V. PÁSZTOROK ÉS GONDOZÓK — — — — —	90
VI. A KECSKETARTÁS HASZNA — — — — —	97
1. A tej — — — — —	98
2. A hús — — — — —	110
3. A bőr — — — — —	114
4. A szőr — — — — —	119
5. Egyéb haszonvételi formák — — — — —	122
6. Az értékesítés formái — — — — —	124
ÖSSZEFOGLALÁS — — — — —	127
IRODALOM — — — — —	132
ON HISTORY OF SMALL ANIMAL REARING IN HUNGARY (GOAT-KEEPING) (Abstract) — — — — —	140
ZUR GESCHICHTE DER KLEINTIERZUCHT (DIE ZIEGENZUCHT) (Auszug) — — — — —	143

A kecske

a legigénytelenebb háziállat.

**Megyénk nagyon alkalmas
a kecsketartásra.**

**Az exportra alkalmas gidákért
magas árat fizetünk.**

Neveljen kecskét exportra!

Allatforgalmi és Húsipari V.

Szerződést kötünk

minden felkínált

szarvasmarhára,
sertésre,
juhra,
lóra,
kecskére.

A szerződéses állatnevelés,
hizlalás kifizetődő,
biztonságos,
előnyös.

**Kössön több éves
hizlalási szerződést!**

A SOROZATBAN EDDIG MEGJELENT MŰVEK:

1. DOBOSY LÁSZLÓ: Várak, várhelyek és őrhelyek Ózd környékén (1975)
(Elfogyott)
2. BENKŐ SÁMUEL: Miskolc történeti—orvosi helyrajza — 1782. Sajtó alá rendezte Szabadfalvi József, fordította M. Kiss Júlia (1976).
3. BAKÓ FERENC: Bükki barlanglakások (1977)
4. KATONA IMRE: Miskolci kőedénygyárak (1977)
5. VASS TIBOR: Jelbeszéd az ózdi finomhengerműben (1977)
6. PETERCSÁK TIVADAR: Hegyköz (1978)
7. VERES LÁSZLÓ: A Bükk hegység üvegkutái (1978)
8. LAJOS ÁRPÁD: Nemesek és partiak Szuhafőn (1979)
(Elfogyott)
9. SZABADFALVI JÓZSEF: Festett asztalosmunkák Megyaszóról (1980)
10. SZILÁGYI MIKLÓS: A Hernád halászata (1980)
11. FELD ISTVÁN—JUAN CABELLO: A füzéri vár (1980)

BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYEI
MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG

20,— Ft BORSODI KISMONOGRÁFIÁK 12